

T. C.

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

GOETHE'NİN ESERLERİNDE İSLÂM VE İSLÂM TASAVVUFU

Edibe Nuray SAATCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Dilek GÜLDÜTUNA

İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

Tez Savunma Sınav Tutanağı.....	iii
Özet	iv
Summary.....	v
Kısaltmalar	vi
Teşekkür	vii

1. GİRİŞ.....	1
----------------------	----------

2. GOETHE’NİN BİYOGRAFİSİ.....	6
---------------------------------------	----------

2.1. Goethe’nin Hayatı.....	6
2.2. Goethe’nin Hristiyanlığa ve İslâm’a Bakışı.....	10
2.2.1. Goethe’nin Hristiyanlığa Bakışı.....	10
2.2.2. Goethe’nin İslâm’a Bakışı.....	17
2.3. Goethe’nin <i>Mahomet</i> Başlıklı Trajedisi.....	23
2.4. Goethe’nin <i>Doğu-Batı Dîvânı</i> Eseri.....	30

3. GOETHE’NİN ESERLERİNDE İSLÂM.....	42
---	-----------

3.1. Kur’ân-ı Kerîm	42
3.2. Hz. Muhammed.....	45
3.3. Allah’a Teslimiyet ve Kader Konusu.....	47
3.4. Dinin İçinin İyi Amellerle Doldurulması.....	53

4. GOETHE’NİN ESERLERİNDE İSLÂM TASAVVUFU.....	55
---	-----------

4.1. Tasavvufî Açıdan Şiir Tarzı ve Goethe’nin Dîvânı.....	55
4.2. Kendinden Kendine Yolculuk.....	58
4.3. Beden ve Ruh Konusu.....	61
4.4. Tevhîd: Allah’ın Birliği ve Tecellileri.....	65

4.5. Celâl ve Cemâl, Kabz ve Bast.....	71
4.6. Hz. Muhammed ve Goethe'nin Su Metaforu.....	74
4.7. Aşk.....	81
4.7.1. İlâhî Aşk.....	81
4.7.2. Ölmeden Evvel Ölmek.....	83
4.7.3. Ol Emri ve Yaradılış.....	88
4.7.4. Aşk Sarhoşluğu.....	92
4.7.5. Her Yerde O'nu Görmek.....	94
5. SONUÇ.....	97
6. KAYNAKÇA.....	104
7. EKLER.....	116
Özgeçmiş.....	153
Bilimsel Etik Sayfası.....	154

T.C.
ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

..TASAVVUF.....ARASTIRMALAR...ENSTİTÜSÜ

GENEL BİLGİLER

Öğrenci No	: 174401903
Öğrenci Adı Soyadı	: EDİBE NURAY SAATÇİ
Anabilim Dalı	: TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI
Tez Danışmanı	: DR.ÖBR. ÜYESİ A.DİLEK GÜLDÜTUNA
Tezin Başlığı	: Goethe'nin Hz. Muhammed ve İslam Hıyranlığı

Toplantı Tarihi	: 10 EKİM 2019	Saati	: 15.00
-----------------	----------------	-------	---------

Öğrenci Savunmaya : Geldi

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili hükümleri uyarınca tez bilimsel olarak incelenmiş, adayın tez çalışmasını sunmasının ardından, adaya tez çalışması ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

- Yapılan savunma sınavında adayın tez çalışması başarılı bulunarak **KABUL** edilmesine,
 Yapılan savunma sınavı sonunda tez çalışmasının **DÜZELTİLMESİNE**, düzeltme için adayı ay **EK SÜRE** verilmesine (en fazla 3 ay)

Yapılan savunma sınavının sonunda tezin **REDDEDİLMESİNE**

OY BİRLİĞİ **OY ÇOKLUĞU**

ile karar verilmiştir.

Savunmada Tezin Başlığı : Değişmedi Değişti

Tezin Yeni Başlığı : Değişmedi *Goethe'nin Eserlerinde İslam ve İslam Tasavvufu*

Öğrenci Savunmaya : Gelmedi

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili hükümleri uyarınca yukarıda belirtilen tarih ve saatte Tez Savunma Jürisi toplanmış ancak ilgili öğrenci savunma sınavına gelmemiştir. Adayın tez çalışmasını Jüri önünde sunmadığı için yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tez çalışmasıyla ilgili aşağıdaki karar,

OY BİRLİĞİ İLE REDDEDİLMİŞTİR.

Tez Sınavı Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	Prof. Dr. Emine Yeniterzi	<i>[İmza]</i>
Danışman Üye	DR.ÖBR. ÜYESİ A.DİLEK GÜLDÜTUNA	<i>[İmza]</i>
Üye	PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ	<i>[İmza]</i>
Üye	PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ	<i>[İmza]</i>
Üye		

(Tam durumlarda jüri üyelerinin tez değerlendirme raporları gerekir.)

Sayı No :

Tarih : 10 / 10 / 2019

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen ve Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisinin Tez Savunma Sınav Tutanağı ve eklerinin Basılgö Yönetim Kurulunda görüşülmesi hususunda bilgilerinizi ve görüşlerinizi arz ederim.

[İmza]
PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ
Anabilim Dalı Başkanı
Unvanı, Adı Soyadı, İmza

Not: Bu forma orijinal raporlar için nüsha eklenecektir.

SAATCI, Edibe Nuray, Yüksek Lisans, İstanbul, 2019

GOETHE'NİN ESERLERİNDE İSLÂM VE İSLÂM TASAVVUFU

ÖZET

Johann Wolfgang von Goethe, Alman ve Dünya edebiyatının en büyük yazar ve düşünürlerindedir. Edindiği İslâm ve İslâm tasavvufu ile ilgili bilgi birikimini bazı eserlerine yoğun bir şekilde konu etmiştir. Bu tez çalışmasının çıkış noktası, dünyaca tanınan Goethe'nin, eserlerinde İslâm tasavvufu motiflerini ve yorumunu derin bir şekilde işlemiş olmasına rağmen, bunun literatürde yeterince ayrıntılı şekilde ele alınmamış olmasıdır; çalışmanın amacı İslâm tasavvuf edebiyatı ve kültürü açısından geniş bir araştırma alanı sunan Goethe'nin kıymetli eserlerini bu yönüyle inceleyip, İslâm Tasavvuf Edebiyatı ve Kültürüne kazandırmaktır.

Çalışmanın bütünlüğünü korumak için, ilk önce Goethe'nin hayatı, monoteist dinlere, bilhassa Hristiyanlığa ve İslâm'a olan bakışı ve kendisinin incelediği Kur'ân âyetlerinin ana konuları ele alınmıştır. Bu bölüm, Goethe'nin eserlerine yansıyan İslâm Dinî ve İslâm Tasavvufu üzerine edindiği bilgi birikimi ve mutlak hakikate bakış açısını temel olarak anlamak için hazırlanmıştır. Daha sonraki bölümlerde, Goethe'nin eserlerinde ele alınan İslâm'ın temel kavramları incelendikten sonra, Goethe'nin eserlerinde konu edilen İslâm Tasavvufu'nun ana kavramları ve motifleri incelenmiştir.

Çalışmada ana kaynak olarak, Goethe'nin 2. büyük eseri olan *Doğu-Batı Dîvânı* ve *Mahomet* isimli trajedisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun dışında, Goethe'nin mektuplarından, kendi yazdığı otobiyografisinden (*Dichtung und Wahrheit*) ve Eckermann'ın *Sohbetler* ismi altında topladığı, Goethe'nin sözlerini barındıran kitabından yararlanılmıştır. İkincil kaynak olarak Katharina Mommsen'in *Goethe ve İslâm* ve gene Katharina Mommsen'in *Goethe ve Dünya Kültürleri* isimli kitapları, bazı diğer yapılmış çalışmaların ve makalelerin yanı sıra kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Johann Wolfgang von Goethe, Doğu-Batı Dîvânı, Mahomets Gesang, İslâm, Tasavvuf.

SAATCI, Edibe Nuray, Master of Arts, İstanbul, 2019

ISLAM AND ISLAMIC SUFISM IN GOETHE'S WORKS

SUMMARY

Johann Wolfgang von Goethe is one of the greatest writers and thinkers of German and world literature. His knowledge of Islam and Islamic Sufism has been extensively studied in some of his works. The starting point of this thesis is, that the motifs and interpretation of Islamic Sufism that the world-renowned Goethe used in his works have not been discussed in detail in the literature; the aim of the study is to examine Goethe's valuable works which offer a wide research area in terms of Islamic Sufi literature and culture and to gain them to Islamic Sufi literature and culture.

In order to preserve the integrity of the work, first of all, Goethe's life, his view of monotheist religions, especially Christianity and Islam, and the main subjects of the Qur'anic verses he studied were discussed. This section is intended to provide a basic understanding of Goethe's knowledge of Islamic religion and Islamic Sufism, which is reflected in Goethe's works, and his view of absolute truth. In the following chapters, after examining the basic concepts of Islam discussed in Goethe's works, the main concepts and motifs of Islamic Sufism in Goethe's works are examined.

The main source of this study is Goethe's second major work, the *West-East Divan and Mahomet's tragedy*. In addition, Goethe's letters, his autobiography (*Dichtung und Wahrheit*) and *Conversations of Goethe with Johann Peter Eckermann*, which contains Goethe's words, were used. Katharina Mommsen's *Goethe and Islam* and Katharina Mommsen's *Goethe and World Cultures* are used as a secondary source along with some other studies and articles.

Key Words: Johann Wolfgang von Goethe, West-East Divan, Mahomets Gesang, Islam, Sufism.

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agy.	: Adı geçen yayın
ay.	: Aynı yer
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
drl.	: Derleyen
dzl.	: Düzenleyen
e. t.	: Eriřim Tarihi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret-i
Krş.	: Karşılaştır(ınız)
.	: lm
Prof.	: Profesör
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayımı, Yayınları

TEŞEKKÜR

Tez çalıőmamda bana yardımcı olan, danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi H. Dilek Güldütuna'ya, talebeliğim süresince bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim kıymetli ve muhterem hocalarıma, T.C. Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü'ne ve bilhassa Sayın Prof. Dr. Elif Erhan'a őükranlarımı sunuyorum. Bu süreçte beni daima destekleyen anne ve babama teşekkür ediyorum.

Hayatımda büyük rol oynayan, bize daima inanan, yardımını esirgemeyen, bilgilerini bizimle cömertçe paylaşan ve bizi teşvik eden kıymetli hocam muhterem Cemálnur Sargut Hanımefendi'ye sonsuz őükranlarımı sunarım.

İstanbul, 2019

1. GİRİŞ

Ünlü Alman şâiri Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu kültürüne ve bilhassa İslâm dinine karşı olan ilgisini öğrendiğimde çok şaşırılmıştım. Bu ilginin yüzeysel bir ilgi olmadığını, Hz. Muhammed hakkında 23 yaşında iken yazdığı *Mahomets Gesang* (*Kasîde-i Muhammediyye*) isimli şiiri okuduğumda fark ettim. Bunun haricinde 65 yaşından itibaren Goethe'nin yazmaya başladığı *Doğu-Batı Dîvânı* adlı eseri de bunun ikinci bir delilidir. Bu eser, Goethe'nin İslâm dinini ve Kur'ân'ı ayrıntılı bir şekilde inceleyip, araştırıp, üzerinde tefekkür ettikten sonra yazdığı şiirlerden oluşan bir kitaptır.

Bu bilgilere ulaştığımda büyük bir şaşkınlık yaşadım. Çünkü hayatımın büyük bir kısmını ve okul hayatımın neredeyse tamamını Almanya'da geçirmiştım, ama şimdiye kadar Almanya'nın gururu olan Goethe'nin bu yönü hiçbir zaman konu edilmemişti.

Bu iki eseri okuduğumda çok duygulandım, dünyaca ünlü ve önemli bir Alman şâirin dilinden Almanca olarak bana yakın olan tasavvufî hislerin, düşüncelerin yazıya dökülmüş olması beni etkiledi. Almanya'daki okul hayatım boyunca Goethe'nin bu eserleri veya İslâm'a olan ilgisi hakkında tek bir kelime bile duymamıştım. Tabii bu da ister istemez insanda sanki bu bilginin geniş kitlelerce "bilinmesinin istenmediği" veya "önemsenmediği" intibasını uyandırıyor.

Bu tez çalışmasının çıkış noktası, dünyaca tanınan Goethe'nin, eserlerinde İslâm tasavvufu motiflerini ve yorumunu derin bir şekilde işlemiş olmasına rağmen, bunun literatürde yeterince ayrıntılı şekilde ele alınmamış olmasıdır; çalışmanın amacı İslâm tasavvuf edebiyatı ve kültürü açısından geniş bir araştırma alanı sunan Goethe'nin kıymetli eserlerini bu yönüyle inceleyip İslâm Tasavvuf Edebiyatı ve Kültürüne kazandırmaktır.

Bilhassa İslâm tasavvuf kültürü ve edebiyatı için çok önemli olan Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı* bundan 200 sene evvel 1819 senesinde yayımlanmasına rağmen 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar ayrıntılı şekilde araştırılmamıştır. Bu eser Hristiyan

Batı dünyası tarafından göz ardı edilirken, İslâm dünyasında da geniş çevreler tarafından tanınmamıştır. Ancak ünlü Goethe uzmanı Prof. Katharina Mommsen¹ (1925 Berlin doğumlu) bu eseri araştırıp, çok sayıda çalışma ve eser kaleme almıştır. Katharina Mommsen'in 1964 senesinde *Goethe ve İslâm*², 1988 senesinde *Goethe ve Arap Dünyası*³ ve 2012 senesinde *Goethe ve Dünya Kültürleri*⁴ isimli kitapları yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra Katharina Mommsen'in çok sayıda yaptığı konferans ve çalışmalar da bulunmaktadır. Katharina Mommsen Goethe'nin hayâtını ve eserlerini incelerken bilhassa dinlere ve İslâm dinine olan yaklaşımlarını da araştırmıştır. Senail Özkan 2001 senesinde Katharina Mommsen'in *Goethe ve İslâm*⁵ isimli eserini Türkçeye çevirmiştir. Bu çevirinin yayımlanmasından sonra bilhassa Müslüman yazar ve bilim insanları Goethe'nin *Dîvânı* ile daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu eser şimdiye kadar Doğu-Batı diyoloğu açısından iyi bir zemin olarak görülüp çeşitli çalışmalarda incelenmiştir.⁶ Diğer taraftan Goethe'nin eserlerinde temel İslâm öğretilerine yaptığı atıflar, şiirlerinin dayandığı Kur'ân âyetleri Katharina Mommsen'in eserleri dışında bazı makalelerde de ele alınmıştır. Katharina Mommsen'in yukarıda adı geçen çalışmalarından evvel Türkiye'de Melâhat Özgü *Goethe ve Hâfız* isimli bir çalışma yayımlamıştır.⁷ Burada Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nın Hâfız Kitabındaki şiirlerin dayandığı arka plandaki tarihi olaylar anlatılır. Ama bilhassa Goethe'nin İranlı şâir Hâfız'ın *Dîvânı*'ndan etkilenişi vurgulanır. Goethe'nin İslâm dünyası için önemli diğer eseri, taslak olarak kalmış olan *Mahomet* isimli trajedisidir. Bu trajedi içinde yer alan

¹ Prof. Dr. Katharina Mommsen yaşayan en önemli Goethe uzmanı olarak kabul ediliyor. 60 yılı aşkın bir süre Goethe üzerinde araştırmalar yapmış ve *Goethe und der Islam* adlı çalışmasını 2001 senesinde yayınlamıştır. Katharina Mommsen 1925 yılında Berlin'de doğdu. Berlin, Freiburg, Mainz Üniversitelerinde tarih, sanat, sanat tarihi, felsefe, filoloji öğrenimi gördü. 1956 yılında Tübingen Üniversitesi'nde, *Goethe ve 1001 Gece Masalları* konusuyla doktorasını yaptı. 1962 yılında Berlin Üniversitesi'ne doçent olarak atandı. Kalifornia Stanford Üniversitesi'nden emekli oldu.

² Bk. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015.

³ Bk. Mommsen, *Goethe und die arabische Welt*, 1988.

⁴ Bk. Mommsen, *Orient und Okzident sind nicht mehr zu trennen: Goethe und die Weltkulturen*, 2012.

⁵ Bk. Mommsen, *Goethe ve İslâm*, çev. Senail Özkan, 2016.

⁶ Bhatti, "... zwischen zwei Welten schwebend... Zu Goethes Fremdheitsexperiment im West-östlichen Divan", http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/kk/df/postkoloniale_studien/bhatti_divan.pdf, e.t.: 23.01.2019; Yazıcı, *West-Östlicher Divan von J.W. v. Goethe. Wie steht der Dichter zu Religionen?*, 2016; Dallmayr, "Doğu-Batı Dîvânı: Goethe ve Hâfız diyalogu", 2000, 113-131; Gürsoy, "Die Hidschra des Poeten Johann Wolfgang von Goethe", 2009.

⁷ Özgü, "Goethe ve Hâfız", 1952, 89-103.

Mohamets Gesang (Muhammed Kasîdesi) isimli şiir de İslâm tasavvuf edebiyatı ve kültürü açısından ayrı bir önem taşır. Barındırdığı anlam açısından, Peygamber Efendimize olan bir övgü Kasîdesi olarak çeşitli çalışmalarda yorumlanmıştır.⁸ *Muhammed Kasîdesi* olarak da isimlendirilen bu şiir çeşitli yazarlar tarafında Türkçeye aktarılmıştır.⁹ Bütün bu çalışmalar içinde günümüze kadar Goethe'nin eserlerinde İslâm tasavvufu fazla ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Goethe'nin eserlerinde kullandığı İslâm tasavvufundaki motifler ve şiirlerin tasavvufî yorumu hakkında fazla çalışma bulunmamaktadır. Sabri Balta, 2019'da yayımlanan „Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyat'ı ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvânı'nda Tasavvuf“ başlıklı doktora tezinde, Aziz Mahmud Hüdâyî ile Johann Wolfgang von Goethe'yi çeşitli yönleri, özellikle yaşadıkları çağları siyasî, sosyal, kültürel ve edebî açıdan karşılaştırmış, Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'ndan aldığı bazı şiirlerde Allah, Peygamber ve Kur'ân tasavvuru gibi dinî kavramlara yer vermiş, ama örnek olarak seçtiği bu şiirleri tasavvufî açıdan yorumlamamıştır.

Bu tez, Giriş ve Sonuç bölümleri dışında 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın bütünlüğünü korumak için ilk önce Girişi takip eden ikinci bölümde Goethe'nin hayatı, monoteist dinlere, bilhassa Hristiyanlığa ve İslâm'a olan bakışı, hayatında, onun Müslümanlığa olan ilgisini çeken ve körükliyen olaylar silsilesi ve Goethe'nin mutlak hakikat arayışı incelenmiştir. Ayrıca Goethe'yi etkileyen, kendi mutlak hakikat görüşü ile örtüşen ve kendisinin incelediği Kur'ân âyetlerinin ana konuları ele alınmıştır. Goethe, daha genç yaşlarında Kur'ân'ı okuyup ilgisini çeken ve etkilendiği Kur'ân âyetlerini “*Koran-Auszüge*” (Kur'ân özeti, alıntıları) ismi altında toplamıştır. Goethe Uzmanı Prof. Dr. Katharina Mommsen'e göre bu Kur'ân alıntılarının orijinaleri Düsseldorf'daki Goethe Müzesi'nde bulunmaktadır.¹⁰

⁸ Badri, “Zum Bild des Propheten Mohammed in Goethes Gedicht *Mahomets Gesang*“ internet makalesi, http://tahabadri.tripod.com/Artikel_4.htm, e. t.: 02.11.2019.

⁹ Kahraman, "Goethe'nin 'Mahomets Gesang Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine", 2000, 105-117.

¹⁰ Bk. Bölüm 2.4. ve Ek 9.

Bu âyetlerden yola çıkarak Goethe'nin mutlak hakikati arayışında, eserlerinde ele aldığı İslâm ve İslâm Tasavvufunun anahtar konuları daha anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm, Goethe'nin eserlerine yansıyan İslâm dini ve İslâm Tasavvufu üzerine edindiği bilgi birikimi ve mutlak hakikate bakış açısını temel olarak anlamak için hazırlanmıştır. Burada bilhassa ağırlıklı olarak Goethe'nin 2. büyük eseri olan *Doğu-Batı Dîvânı* ve *Mahomet* isimli trajedisi üzerinde yoğunlaşmıştır.

İkinci bölümün son kısmında Goethe'nin İslâm ve İslâm Tasavvufu ile doğrudan ilgili iki ana eseri olan "*Mahomet*" ve "*Doğu-Batı Dîvânı*", üçüncü bölüme hazırlık amaçlı tanıtılmış ve bu eserlerin oluşumundaki etkenlere kısaca değinilmiştir. Bu bölümde kaynak olarak Goethe'nin mektuplarından ve Eckermann'ın "*Sohbetler (Goethe ile konuşmalar)*"¹¹ ismi altında topladığı, Goethe'nin sözlerini barındıran kitabından yararlanılmıştır. İkincil kaynak olarak Katharina Mommsen'in "*Goethe ve İslâm*" ve gene Katharina Mommsen'in "*Goethe ve Dünya Kültürleri*" isimli kitapları, bazı diğer yapılmış çalışmaların ve makalelerin yanı sıra kullanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Goethe'nin eserlerinde, ağırlıklı olarak da *Doğu-Batı Dîvânı* ve *Mahomet* isimli eserlerde, İslâm'ın bazı temel kavramları incelenmiştir. Bu bağlamda yeri geldikçe Goethe'nin bu eserlerinde olsun, diğer yazı ve sözlerinde olsun Kur'ân âyetlerine dayanan şiirleri ve yazıları âyetlerin kendisine atıflar yapılarak araştırılmıştır. Bu çalışmada, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân-ı Kerîm meâli esas alınmıştır.¹²

Dördüncü bölümde ise Goethe'nin eserlerinde İslâm Tasavvufu incelenmiştir. Öncelikle eserlerinde konu edilen ve İslâm Tasavvufunun ana kavramları olan Allah'ın birliği, Allah'ın tecellileri, ilâhî Aşk, "ölmeden evvel ölmek", tevhid gibi

¹¹ Bk. Eckermann, *Yaşamının Son Yıllarında Goethe ile Konuşmalar*, çev. Mahmure Kahraman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007; Eckermann, Johann Peter, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, 1885.

¹² Kur'ân-i Kerîm meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı, internet sitesi, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/>, e. t.: 10.06.2019.

konular ele alınmıştır. İlk önce bu ana konu başlıklarının mânâları önemli mutasavvıfların eserleri ve sözleri yardımıyla açıklanarak, sonrasında İslâm tasavvufunun Goethe'nin eserlerindeki izleri araştırılmıştır.

Tezin hem üçüncü hem de dördüncü bölümünde ana birincil kaynak olarak Goethe'nin *Mahomet* isimli trajedisi ve 2. Büyük eseri olan *Doğu-Batı Dîvânı*'ndaki şiirler ele alınmıştır. Burada bilhassa Senail Özkan'ın *Goethe ve İslâm* isimli kitabında bulunan, *Doğu-Batı Dîvânı*'ndan, Almandan Türkçeye yapılmış şiir tercümelerinden yararlandım, bazen de gerek duyulduğunda bunlar üzerinde değişiklikler yaptım. Tercümede değiştirilen kısımları belirttim. Almanca makalelerde veya Goethe'nin şiir ve eserlerinde henüz tercümesi bulunamayan kısımlarda Almandan Türkçeye olan tercümeyle kendim üstlendim. Şiirlerin hem Almanca ve hem Türkçeye olan tercümesini karşılaştırma imkânı verebilmek için yanyana sunmayı uygun gördüm. İkincil kaynak olarak Eckermann'ın *Sohbetler* ismi altında topladığı, Goethe'nin sözlerini barındıran kitabından, farklı makaleler ve Katharina Mommsen'in çalışmalarından da faydalandım.

Dördüncü bölümde yukarıda adı geçen kaynaklar dışında İslâm Tasavvufunun ana kavramları incelenirken ek olarak Ken'ân Rifâî, Mevlânâ, İbn Arabî, Niyâzî-i Mısırî gibi önemli mutasavvıfların eserlerinden yararlanılmıştır.

Doğu-Batı Dîvânı'nın yayımlanışının 200. Yıldönümü olan 2019 senesinde dünya çapında tanınmış bir şâir olan Goethe'nin bu kıymetli eserlerinin İslâm ve İslâm Tasavvufu açısından incelenmesi anlamlıdır. Doğu-Batı diyaloğu için de çok elverişli bir zemin hazırlayan, kültürlerarası karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü artıran bu eserlerin İslâm Tasavvuf kültürü ve edebiyatı tarafından sahiplenilmesi, muhakkak daha nice faydalı çalışmalara vesile olacaktır.

2. GOETHE’NİN BİYOGRAFİSİ

2.1. Goethe’nin Hayatı

Johann Wolfgang von Goethe, Alman ve Dünya edebiyatının en büyük yazar ve düşünürlerinden olup eğitim, doğa bilimleri ve felsefe gibi alanlarla da ilgilenmiş bir dâhîdir. Kendisi Almanya’nın Frankfurt am Main şehrinde 1749’da dünyaya gelir ve 83 yaşında 1832’de Weimar’da hayata veda eder. Varlıklı ve kültürlü bir ailenin çocuğudur. Babası Frankfurt şehir meclisinde imparatorluk müşaviri olan hukukçu Johann Caspar Goethe, annesi ise belediye ve mahkeme reisinin kızı Catherina Elisabeth Textor’dur. Cornelia isimli bir kız kardeşi daha vardır. Daha 3 yaşında iken babası kendisine ders vermeye başlar. Goethe çok iyi bir eğitim görür ve daha çocukluğunda, tarih, coğrafya, özel hocalardan Grekçe, Latince, İbranice, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, teoloji, tabii ilimler, matematik, resim ve müzik dersleri alır. Annesinin ve büyükannesinin sayesinde çocukluğunda *Binbir Gece Masalları* ile tanışır. On altı yaşında iken babasının ısrarıyla -her ne kadar kendisinin ilgi alanı değilse de- hukuk tahsili için Leipzig’e gider. Üç yıl sonra rahtsızlanarak geri döner. Hukuk tahsilinden zevk almaz ama yine de 1770’te tahsilini tamamlamak üzere Strazburg Üniversitesi’ne girer ve ertesi yıl diplomasıyla birlikte avukatlık yetki belgesi alır. Strazburg’da öğrenciliği sırasında ünlü hümanist, yazar, teolog ve filozof Johann Gottfried Herder (1744-1803; bk. 2.2.2.) ile tanışır ve dostluk kurar. Herder İslâm’a olumlu bir şekilde yaklaşmakta ve Hz. Muhammed’in şahsını ve üstlendiği görevi yerine getirme tarzını takdir etmektedir. *İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Fikirler (Ideen zur Philosophie einer Geschichte der Menschheit, Buch 19: Reiche der Araber)* isimli “(...) eserinde tevhid fikrine tutkulu bağlılığı ve Allah’a ihlasla dua ve iyi fiillerle hizmet etmenin en mükemmel yollarını göstermesi sebebiyle Hz. Muhammed’i övmektedir.”¹³

Herder Goethe’yi İslâm dinî ile tanıştırır ve ona ısrarla Kur’ân-ı Kerîm tercümesini okumasını tavsiye eder. Arapça öğrenmeye ve sûreleri arapça yazmaya başlayan Goethe’nin İslâm dinine ve Hz. Muhammed’e olan ilgisi git gide artar. Daha 23

¹³ Dallmayr, „Doğu-Batı-Divânı: Goethe ve Hâfız diyoloğu”, 2000, 115;Krş. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 19.

yaşında iken Peygamber efendimize *Mahomets Gesang (Kasîde-i Muhammediyye)* ismi altında övgü dolu bir şiir yazar.

1774'te ilk romanı *Genç Werther'in Acıları (Die Leiden des jungen Werther)* isimli eserini verir. Çağdaş gençliğin duygu ve düşüncelerini yansıtan bu kitap, başarısıyla evrensel bir üne kavuşur. *Genç Werther'in Acıları* şimdiye kadar 64 dile çevrilmiştir.¹⁴

1775'te Goethe Weimar Dükü Karl August tarafından Weimar'a davet edilir. Orada toplam 57 sene kadar kalır. Weimar Kütüphanesi sorumluluğu kendisine verilir. Dükün özel elçilik danışmanı olarak maden ocaklarını ve sulama projelerini denetlemekten, küçük Weimar ordusunun askerlerinin üniformalarını seçmeye kadar her türlü işle de uğraşır.

1786-1788 arasında İtalya'da bulunur ve orada yeni eserler yazar. İtalya'da ilk kez Eski Yunan ve Roma sanatını yakından tanıma olanağı bulur.

1788'de ünlü Alman yazar Friedrich von Schiller ile tanışır ve uzun bir arkadaşlık sürdürürler. Alman edebiyatının iki büyük ismi Goethe ve Schiller öğretmen-öğrenci ilişkisine dayanan bir dostluğa sahiptirler. Aralarında on yıllık bir yaş farkı vardır; Goethe 1749'da, Schiller 1759'da doğmuştur. Schiller Goethe'yi büyük yazar, büyük şâir ve önemli bir devlet adamı olarak ilk başta ulaşılmaz görmüştür. Goethe *Genç Werther'in Acıları* adlı romanıyla tüm Avrupa'nın kalbini fethetmiş, Schiller ise *Haydutlar* ve *Don Carlos* adlı oyunları ile Goethe'ye rakip çıkmıştır. Tutumları farklıdır. Goethe aydınlanmacı bir hümanizmin temsilcisi, Schiller ise idealist bir devrimcidir. Schiller ve Goethe yakınlaşması, Schiller'in yayımlamaya başladığı *Die Horen* edebiyat dergisiyle (1794) başlar. Dönemin yazarlarından, filozoflarından dergisi için yazı isteyen Schiller'e Goethe olumlu cevap verir. Karşılıklı mektuplarında düşünce alış verişleri ile birbirlerini ilginç ve yeni eserlere teşvik ettikleri görülür. Toplam 4 ciltlik mektupları bulunmaktadır.¹⁵ Goethe'nin

¹⁴ Mommsen, *Orient und Okzident sind nicht mehr zu trennen- Goethe und die Weltkulturen*, 2012, 10.

¹⁵ *Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe in den Jahren von 1794 bis 1805* isimli 384

ısrarı üzerine Schiller Weimar'a yerleşir. Bu dönemde ikisinin de en verimli zamanıdır. Schiller başarılarından sayılan *Messina Gellini* ve *Wilhelm Tell*'i Weimar'da yazar. Goethe ise hayatının eseri dediği *Faust* üzerinde yeniden çalışmaya başlar. İkisi de eserlerini birbirlerine borçlu denilmektedir. Goethe doğuştan bir şâirdi, Schiller ise trajedi yazarı olarak kurgunun dilinden anlıyordu. Goethe-Schiller ilişkisi birbirlerinin farklılıklarını kabul edip desteklemesi şeklinde olmuştur. Schiller maalesef daha 46 yaşında iken vefat eder. Goethe ve Schiller Weimar'da aynı mezarlıkta yatmaktadırlar. Weimar'da bu iki büyük Alman şâirinin bir defne dalı tutarken gösteren bronzdan heykelleri bulunmaktadır.¹⁶

1808 senesinde Goethe'nin dünyaca bilinen birinci büyük eseri *Faust* (Latince: mutluluk) yayımlanır. 1832 yılında da, yani vefatından sonra, *Faust* eserinin ikinci parçası neşredilir. Goethe'nin hayatının eseri (Lebenswerk) dediği bu eser 60 senede yazılmıştır, içinde Goethe'nin geçirdiği farklı edebiyat akımlarının izlerini taşır. Araştırma ve öğrenme tutkusu içinde sürekli çabalayan insanın temsilcisi olan Faust, çağının her bilim dalını denemiş ama ulaşmak istediği hakikati, yani evrenin sırrını çözememiştir. Tanrı bu hakikat uğruna çabalayan kulunun iyilğinden emindir ama şeytan Mephisto Faust'u baştan çıkartacağına inanır. Faust'la bahse girer: Onun her istediğini sağlayacak, mutlu olduğu anda da karşılık olarak ruhunu alacaktır. Şeytan bahsi kazandığını ileri sürüp Faust'un ruhuna sahip olma hakkını kendinde gördüğünde, melekler onun ruhuna sahip çıkar. Çünkü Faust iyi niyetle çabalayan, sürekli arayan aktif insandır.¹⁷ Bu eser aynı zamanda Goethe'nin kendi hakikat arayışını ve hayatı boyunca bu yolda durmadan çalışma, öğrenme, araştırma zevkini de yansıtır.

Goethe otobiyografisini kendisi *Dichtung und Wahrheit (Şiir ve Hakikat)* ismi altında yazar. Bu otobiyografi dört bölümden oluşur ve 1811, 1812, 1814 ve 1833

sayfalık bir kitap Goethe tarafından 1829 yılında yayımlanmıştır; <https://ia802303.us.archive.org/14/items/briefwechselzwis01schiuoft/briefwechselzwis01schiuoft.pdf>, e.t.: 13.06.2019.

¹⁶ Krş. Goethe-Schiller, *Goethe ve Schiller'den Aforizmalar*, 2018, 37-39.

¹⁷ Krş. age. 23-25.

senelerinde yayımlanır. 4. Bölüm Goethe'nin vefatından sonra Johann Peter Eckermann tarafından yayımlanmıştır.¹⁸

1814'te çeşitli ilginç olayların peş peşe gelmesi ve Goethe'nin kendisinden çok daha evvel yaşamış Fars şâiri Hâfız'ın *Dîvânı*'ndan etkilenmesi sonucu, Goethe 2. Büyük eseri olan *Doğu-Batı Dîvânı*'nı yazmaya başlar. Eser 1819 senesinde yayımlanır. Bu kitap Goethe'nin şiirlerinden oluşmaktadır ve kendisinin İslâm dinine olan ilgisini ve yakınlığını dile getirmektedir. Hâfız diye tanınan Şemsüddîn Muhammed Şîrâzî'nin (ö. 1390) *Dîvân*'ını tarihçi Joseph von Hammer-Purgstall (ö. 1856) Almancaya çevirmiştir. Goethe bu *Divân* tercümesinin tesiri altında kaldığını şöyle ifade eder:

Hâfız'ın şiirleri, Hammer'in tercümesiyle, geçen yıl elime geçti (1814) (...) Şu bir araya toplanmış şiirleri üzerimde öyle büyük bir tesir bıraktı ki, onun karşısında benim de verimli olmam gerektiğini anladım. Yoksa bu kuvvetli şahsiyetin önünde duramıyacaktım.¹⁹

Melâhat Özgü çalışmasında, Goethe'nin bu sözleri başka hiçbir büyük şâirin önünde söylemediğini, Hâfız'da normalin üstünde bir kudret olduğunu, ama Goethe'nin de bu kudreti duymaya hazır olduğunu vurgulamaktadır.²⁰ Hâfız'ın eserinin etkisinde kalan Goethe *Doğu-Batı Dîvânı*'nı 65 yaşında yazmaya başlar.

Goethe tanıdığı Arap-İslâm kaynaklarına karşı hissettiği hayranlığı şöyle ifade eder:

Bu harikulade akılların meyvelerinden nasibimizi almak istiyorsak, kendimizi doğuya kavuşturalım, onun kendisi bize gelemeyeceğine göre. Tercümeler bizi sürüklemek, bize kılavuzluk etmek açısından paha biçilmez değerde olabilirler, ama... bu kitaplardaki dil, dil olarak, ilk rolü oynuyor. Bu hazinelerin kaynaklarını aracısız tanımayı kim istemez ki!²¹

Goethe duygusal ve romantik bir yapıya sahip olmakla birlikte hayatı boyunca aşk acısı çekmiş bir insandır. Christiane Vulpius ile evlenir. Dünyaya gelen 5

¹⁸ „Johann Wolfgang Goethe, XIII. Dichtung und Wahrheit“, <http://www.literaturwissenschaft-online.uni-kiel.de/wp-content/uploads/2015/09/XIII-Dichtung-und-Wahrheit-Protokoll-Goethe-VL-vom-01.02.2011.pdf>, e.t.: 12.06.2019.

¹⁹ Özgü, “Goethe ve Hâfız”, 1952, 90.

²⁰ Krş. age. 90.

²¹ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 2017, 177.

çocuğundan sadece bir tanesi hayatta kalır. Eşi 1816'da sara krizinden vefat ettikten sonra Goethe'ye tek oğlu August von Goethe teselli olarak kalır. Maalesef Goethe kendi oğlunun ölümüne de şahit olur.

Goethe'nin kendisinin 17 lisandan yaptığı çeviriler²² dikkati çekmektedir. Ayrıca kendi eserlerinin bir çok dile çevirilmiş olması da onun dünyaca bilinen bir edebiyatçı olmasına işarettir.

Goethe 22 Mart 1832'de 83 yaşında vefat eder.²³ Goethe'nin eserleri çalışmanın Ekler kısmında bulunmaktadır (bk. Ek 4).

2.2. Goethe'nin Hristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı

Goethe hayatı boyunca mutlak hakikati arayış içindedir. Bir çok dini de araştırmıştır. Bilhassa monoteist dinlerin üzerinde durmuştur.²⁴ Bu bölümde ilk önce Goethe'nin içine doğduğu Hristiyan dinine olan bakışı ve bunun değişimi incelenecek, ikinci bölümde ise ilginç olayların arka arkaya gelmesi sonucunda Goethe'nin İslâm ve Hz. Muhammed'e olan ilgisinin oluşması ve İslâm dini ile Hz. Muhammed üzerine yazdığı eserler üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Goethe'nin Hristiyanlığa Bakışı

Goethe'nin İncil'e olan ilgisi daha 6 yaşında iken başlar. Protestan bir ailede yetişen Goethe, kendisini İncil'e bağlı hisseder. Özellikle Yusuf peygamberin İncil'de geçen hikâyesinden etkilendiği bilinmektedir. İncil'i çok iyi bilip lisan açısından da büyük önem verir. Gençlik döneminde Goethe, Susanne von Klettenberg isimli bir

²² Mommsen, *Orient und Okzident sind nicht mehr zu trennen- Goethe und die Weltkulturen*, 2012, 10.

²³ Krş. Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2017, 17-25; Goethe- Schiller, *Goethe ve Schiller'den Aforizmalar*, 2018, 9-36; Dallmayr, "Doğu-Batı Dîvânı: Goethe ve Hâfız diyalogu", 2000, 113-118.

²⁴ Krş. Yazıcı, *West-Östlicher Divan von J.W. v. Goethe. Wie steht der Dichter zu Religionen?*, 2016, 8.

bayan arkadaşının dinî görüşlerinden etkilenir, onun sayesinde ilk defa dinî mistik ile tanışır.²⁵

İlerleyen zamanlarda Goethe'nin, yazılarında Hristiyanlığa karşı daha eleştireci bir tutumla yaklaştığı dikkati çeker. Hristiyanlığa karşı hep saygı duymuştur, ama bu saygının teologların duyduğu şekilde olmadığını dile getirir. Şiirlerinde Hristiyanlık ile ilgili bazı görüşleri eleştirmeye başlar. En can alıcı noktalardan biri olarak, Hz. İsa'yı bugünkü Hristiyanlık'ta olduğu gibi "Allah'ın oğlu" olarak görmez. Hz. İsa'yı da Hz. Muhammed'i de birer peygamber olarak kabul eder. Bu yüzden de Hz. Muhammed'i kabul etmeyen, Hz. İsa'yı da Allah'ın oğlu sayan Hristiyan ilâhiyatçılarla münakaşalar yapar. Lavater adlı İlâhiyatçı arkadaşıyla bu sebepten arası açılır.²⁶ Şâir, bu fikrini *Doğu-Batı Dîvânı*'nın sonradan neşredilen "Metrukât" (Nachlass)²⁷ bölümünde "Buch Suleika" başlığı altında şöyle dile getiriyor:

<p><i>Buch Suleika</i> (...) <i>Jesus fühlte rein und dachte Nur den Einen Gott im Stillen; Wer ihn selbst zum Gotte machte Kränkte seinen heil'gen Willen.</i></p> <p><i>Und so muss das Rechte scheinen, Was auch Mahomet gelungen; Nur durch den Begriff des Einen Hat er alle Welt bezwungen.²⁸</i> (...)</p> <p><i>Mir willst du zum Gotte machen Solch ein Jammerbild am Holze!²⁹(...)</i></p>	<p><i>Züleyha Kitabı</i> (...) <i>Tüm safiyetle hissediyordu İsa, İçinden bir tek Tanrı'yı düşünüyordu; Kendisini tanrılaştıranlarsa, O'nun ilâhî hislerini rencide ediyordu.</i></p> <p><i>İmdi Muhammed'in başardığı Hak olsa gerektir doğrusu; O bir tek Vahdet fikriyle Tüm dünyayı ram etti kendine.³⁰</i> (...)</p> <p><i>Benim Allah'ım mı yapacaksın Tahtada olan böyle acıklı bir resmi³¹(...)</i></p>
---	--

²⁵ Krş. Yazıcı, *West-Östlicher Divan von J.W. v. Goethe. Wie steht der Dichter zu Religionen?*, 2016, 8; Goethe- Schiller, *Goethe ve Schiller'den Aforizmalar*, 2018, 10; Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 19.

²⁶ Krş. Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 32.

²⁷ Bk. 2.4.

²⁸ Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 283.

²⁹ Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 284.

³⁰ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 78.

³¹ Şiirin bu kısmı benim tarafımdan tercüme edilmiştir.

Günümüzdeki Hristiyanlık'ta mevcut olan, baba-oğul ve kutsal ruh şeklindeki Tanrıyı üçleme öğretisine inanmadığını ve bu yüzden Hristiyan din adamları tarafından eleştirildiğini 4 Ocak 1824 tarihinde Eckermann ile olan sohbetlerinde şu cümlelerle ifade eder:

Tanrı'ya ve tabiata inanıyordum, bir de iyi ve asilin kötüyü yeneceğine; fakat dindar ruhlar için bu yeterli değildi; üçün bir, birin üç olduğuna inanmalıyım. Ne var ki bu, benim hakikat hissime aykırıydı ve bunun bana minik bir yardım sağlayacağını müdrük değildim.³²

Günümüzdeki Hristiyanlık inancını eleştirirken Goethe İncil'in bugünkü hâlini de tenkit eder. *Doğu-Batı Dîvânı*'nda "Mecazlar" kitabında Goethe İncil'in sözlerinin değiştirilip tahrif edildiğini ve günümüzdeki İncil'in orijinal olmadığını şu mısralarla vurgular:

<p><i>Vom Himmel steigend Jesus bracht'</i></p> <p><i>Vom Himmel steigend Jesus bracht' Des Evangeliums ewige Schrift, Den Jüngern las er sie Tag und Nacht, Ein göttlich Wort, es wirkt und trifft. Er stieg zurück, nahm's wieder mit; Sie aber hatten's gut gefühlt, Und jeder schrieb, so Schritt für Schritt, Wie er's in seinem Sinn behielt, Verschieden. Es hat nichts zu bedeuten: Sie hatten nicht gleiche Fähigkeiten; Doch damit können sich die Christen Bis zu dem Jüngsten Tage fristen.³³</i></p>	<p><i>Gökten inerken Hz. İsa</i></p> <p><i>Ebedî metnini getirdi İncil'in Gece gündüz havarilerine okudu onu, Bu ilahî kelimeler tesir etti, işledi içlerine. Göğe çekilirken onu yanında götürdü yine; Havarilerse onu iyi ezberlemişlerdi,³⁴ Ve böylece adım adım, her biri onu farklı yazdı Zira aklında kalan kutsal metinden azdı. Bunda bir beis yoktur elbet: Aynı değildir herkeste kabiliyet; Ne var ki bundan böyle Hristiyanlar Bekleyecekler kıyamete kadar.³⁵</i></p>
---	---

³² Goethe, *Doğu Batı Dîvânı*, 2017, 71.

³³ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 105.

³⁴ "Ezberlemişlerdi" yerine "hissetmişlerdi" şeklinde tercüme edilmesi daha uygundur.

³⁵ Goethe, *Doğu- Batı Dîvânı*, 2017, 294.

İtalya seyahatini anlattığı *İtalienische Reise* (İtalya Seyahati) ismiyle yayımlanmış olan günlüklerinde³⁶ Goethe eski Hristiyanlık'tan her türlü izin silinmiş olduğunu ve üstüne Barok putperestliğinin çöktüğünü dile getirerek Barok Katolik kilisesini şu satırlarda keskin bir dille eleştirmektedir:

Dem Mittelpunkte des Katholizismus mich nähernd (...) indem ich mit reinstem Sinn die wahrhafte Natur und die edle Kunst zu beobachten und aufzufassen trachte, trat mir so leibhaft vor die Seele, dass vom ursprünglichen Christentum alle Spur verloschen ist; ja, wenn ich mir es in seiner Reinheit vergegenwärtige, so wie wir es in der Apostelgeschichte sehen, so musste mir schaudern, was nun auf jenen gemütlichen Anfängen ein unförmliches, ja barockes Heidentum lastet.³⁷

Katolikliğin merkezine (...) yaklaşırken, gerçek doğayı ve soylu sanatı en saf duyu ile gözlemlemeye ve anlamaya çalışırken, ruhumun önünde aslı Hristiyanlığın bütün izlerinin silinmiş olduğu aşikâr oldu; Evet, onu Havariler Tarihi'nde gördüğümüz gibi bütün saflığı ile hatırladığımda, o ilk içten (Hristiyanlığın) başlangıcının üstüne biçimsiz, hatta Barok bir putpepereslik çökmüş olması, bana dehşet vermiştir.³⁸

Goethe, mutlak varlığın, hakikatin, kavramlarla kavranamayacağına inanır. Tanrı, tabiat ve insanı birlikte düşünür ve Tanrı'yı sezgi ve tabiatı temaşa yoluyla kavramaya çalışır. Bir mektubunda Jacobi'ye, „Sen, Tanrı'ya sadece inanılabilir diyorsun, oysa ben daha çok temaşadan yanayım“ diye yazar.

Goethe bu kanaatini şöyle ortaya koymaktadır:

„Gerçek olan Tanrısal olan ile aynıdır ve tarafımızdan asla idrak edilemez. Biz hakikati ancak misallerde, sembollerde, yankılarda, münferid ve birbirine benzer görüntülerde müşahede ederiz.“³⁹

³⁶ İtalya Seyahati (Gezi Yazısı, çevirmen: Göknil Seniha Bedri, 1955).

³⁷ Schmitz, „Goethe und sein Verhalten zum Christentum“, https://www.deutschlandfunk.de/goethe-und-sein-verhaeltnis-zum-christentum.886.de.html?dram:article_id=219186, e.t.: 09.09.2019.

³⁸ Çeviren Edibe Nuray Saatçı.

³⁹ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 69

Goethe 8 Mart 1831'de Eckermann ile konuşurken de mutlak Varlık hakkında şöyle der:

(...) Biz ve bizim sınırlı olan anlayışımız en yüce Varlık hakkında ne söyleyebilir? Hani Türk'ün yaptığı gibi, O'nu yüz ismiyle ansam, yine de çok az bir şey söylemiş olurum ve O'nun sonsuz vasıflarına kıyasla, hiç bir şey söylemiş olmam.⁴⁰

Yakın arkadaşlarından Kestner 1772 yılında Wetzlar'da Goethe'nin Hristiyanlık ve dindarlık konusunda nasıl bir tavırda bulunduğunu şöyle anlatıyor:

Goethe sofu ve mutaassıp bir insan değildir; (...) Dinin esas şartlarına itiraz etmez ve başkalarının dinî duygu ve görüşlerine de saygı gösterir (...) Kiliseye, komünyonu gitmediği gibi ayinlerde de nadiren bulunur (...) Sebep olarak da bunları yapacak kadar yalancı olmadığını söyler. Hristiyan dinine karşı derin bir saygısı vardır; (...) Hakikati arar, lakin hakikatin gösterişlerinden ziyade duygusuna ehemmiyet verir.⁴¹

7 Nisan 1830'da Şansölye F.V. Müller'e yazdığı mektupta Goethe şöyle der:

Benim Hristiyanlık'a ne kadar saygılı olduğumu biliyorsunuz yahut da belki bilmiyorsunuz. Mamafih bugün Hz. İsa'nın anladığı anlamda bir Hristiyan kimdir? Belki de yalnız benim; her ne kadar siz beni bir dinsiz olarak görseniz de.⁴²

Kiliseyi eleştirici tavrını Goethe *Faust*'un birinci bölümünde şu mısralarla dile getirir:

<i>Die Kirche hat einen guten Magen, Hat ganze Länder aufgefressen Und doch noch nie sich übergessen; Die Kirche allein, meine lieben Frauen, Kann ungerechtes Gut verdauen.</i> ⁴³	<i>Kilisenin sağlam bir midesi vardır. Birçok ülkeyi yuttuğu halde, Gene hiçbir vakit hazımsızlığa uğramamıştır. Yalnız kilise, sevgili hanımlar, Haram malı mükemmelen hazmeder.</i> ⁴⁴
--	---

⁴⁰ age. 70.

⁴¹ age. 70.

⁴² age. 71-72.

⁴³ Goethe, *Faust: eine Tragödie*, 1971, Kapitel 12, <https://gutenberg.spiegel.de/buch/faust-eine-tragodie-3664/12>, e.t.: 06.06.2019.

⁴⁴ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 72.

Doğu-Batı Dîvânı'nın Hikmetler kitabında ise Goethe papazları şu şekilde eleştirir:

(...) <i>Was hilft`s dem Pfaffenorden, Der mir den Weg verrannt? Was nicht gerade erfaßt worden, Wird auch schief nicht erkannt.</i> ⁴⁵ (...)	(...) <i>Yolumu kapayan, önümü kesen, Papaz zümresine çare ne? Dosdoğru iken anlaşılmayan şey, Çarpıkken de tanınmaz.</i> ⁴⁶ (...)
--	---

Goethe günümüze aktarılan Hristiyanlık öğretisini ve burada bilhassa kilise ve haç gibi sembollerini eleştirirken, Hz. İsa'ya olan saygısını da şöyle dile getirir:

“Bana İsa'ya tapma derecesinde saygı tabiatında var mı? diye sorulacak olursa derim ki: Kesinlikle! Ahlâkiyetin en yüce ve tabii gücünün tecellisi olduğu için onun önünde eğilirim.”⁴⁷

Burada Goethe Hz. İsa'daki yüksek ahlâk önünde eğilerek onu saydığını belirtirken, din adına çarpıtılmış ahlâksızlıkları da yukarıda gördüğümüz gibi eleştirir.

Goethe 11 Mart 1832 tarihinde Eckermann ile yaptığı sohbette Hristiyanlık ve kilise hakkındaki görüşünü şöyle dile getirir:

(...) Ama İncil'le ilgili konuları değerlendirmek için iki görüş var. Tanrı'dan kaynağını alan, salt doğa ve akla dayalı bir tür ilk din görüşü. Bu hep aynı kalacak ve tanrısal yeteneklerle donanmış yaratıklar var olduğu sürece devam edecek ve geçerli olacaktır. Yine de bu görüş seçkinlerin görüşü olacaktır, çünkü genelgeçer olamayacak kadar seviyeli ve değerli bir görüştür. Sonra bir de kilisenin görüşü var, bu daha ziyade insana yakışır türden, zayıf, değişken ve geleneksel bir yaklaşıma sahiptir; zayıf insan varlığı söz konusu oldukça, bu görüş de sürekli bir değişim içinde varlığını sürdürecektir. Berrak tanrısal vahyin ışığı, zavallı ve zayıf insanın kaldıracağından çok daha saf ve parlaktır.⁴⁸

⁴⁵ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 57.

⁴⁶ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 233.

⁴⁷ age. 73.

⁴⁸ Eckermann, Johann Peter, *Yaşamının son yıllarında Goethe ile konuşmalar*, 2007, 747-748.

Gelmiş geçmiş en büyük Goethe araştırmacılarından Katharina Mommsen'e göre Goethe'nin, arkadaşı Schiller ile birlikte yazıp yayımladığı aşağıdaki beyit onun dinî görüşünü ifade etmektedir⁴⁹:

Welche Religion ich bekenne? Keine von allen, Die du mir nennst! Und warum keine? Aus Religion. ⁵⁰	Hangi dine mi inanıyorum? Bana söylediklerinin Hiç birisine! Niçin hiç birisine? Din icabı elbette. ⁵¹
--	--

Burdan da anlaşıldığı gibi Goethe “dinci” anlamında dini reddediyor. Onun dini, hakikate götüren bir araç olarak gördüğü anlaşılıyor. Dini gaye olarak değil, hakikate ve güzel ahlâka götüren bir yol olarak gördüğünü, 20 Haziran 1827 tarihinde Eckermann ile yaptığı bir konuşmadaki şu cümlesi de ortaya koymaktadır: ”Her şeyden evvel eğer inanç hak bir inançsa, o zaman bu, insanı iyi işlere (amellere) yöneltir.”⁵²

Özetlemek gerekirse Goethe hakikat arayışında mutlak varlığı kavramak için bilhassa monoteist dinleri incelemiştir. Kendisi Protestan bir ailenin çocuğu olarak iyi bir din eğitimi almış olup İncil'e hem lisan hem de içerik olarak hâkimdir. Hayâtının ilerleyen bölümünde bugünkü Hristiyan öğretileri ile kendi hakikat ve mutlak Varlık hakkındaki fikirlerinin örtüşmediği görülmektedir. Yukarıda incelenmiş olan şiir ve sözlerinde görüldüğü gibi Goethe, günümüz Hristiyanlığındaki bazı görüşleri eleştirmektedir. En can alıcı nokta, Hristiyanlıktaki baba-oğul-kutsal ruh şeklindeki Tanrıyı üçleme öğretisini kabul etmediğini açıkça dile getirmesidir. Hz. İsa'yı Hristiyan öğretisindeki olduğu gibi Allah'ın oğlu olarak kabul etmez ve Hz. İsa'yı ve Hz. Muhammed'i birer peygamber olarak gördüğünü net bir şekilde ifade eder. Bu noktada Yaradan

⁴⁹ Tümay, “Katharina Mommsen ile Goethe ve İslam'a ilgisi üzerine”, *Sabah Ülkesi*, internet makalesi, <https://www.sabahulkesi.com/2013/04/01/katharina-mommsen-ile-goethe-ve-islama-iligisi-%C3%BCzerine-muazzaz-t%C3%BCmay/>. e.t.: 12.02.2019.

⁵⁰ Schiller, *Gedichte*, 1879, Kapitel 116. <https://gutenberg.spiegel.de/buch/gedichte-9097/116>. e.t.: 06.06.2019.

⁵¹ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 74.

⁵² age. 86.

hakkındaki görüşleri daha çok İslâm inancı ile örtüşmektedir. Diğer taraftan İncil'in şimdiki hâlinin de değiştirilerek günümüze geldiğini vurgular.

Goethe'nin günümüz Hristiyanlığında ve genel olarak dindarlıkta eleştirdiği diğer bir nokta ise dindeki yozlaşmalardır. Dinin içeriğinden uzaklaşan bir din kavramını ve bu anlamdaki bir dinciliği reddeder. Gösteriş ve din içeriğinden uzaklaşan davranışlardan kaçır. "Hak bir dinin insanı iyi amellere" götüreceğini vurgular. Kendi hakikat arayışında Hristiyan öğretisinin bazı taraflarını eleştirirken, dini kendi anlayışlarına göre tatbik eden insanlara karşı, her ne kadar onun görüşlerine uymasa da, saygıyı eksik etmemiştir.

2.2.2. Goethe'nin İslâm'a Bakışı

Goethe 1770-1771 yıllarında hukuk tahsilini tamamlamak için Strazburg Üniversitesi'ne gittiğinde, öğrenciliği sırasında ünlü hümanist, yazar, teolog ve filozof Johann Gottfried Herder ile tanışarak yakın bir dostluk kurar. Herder İslâm'a olumlu bir şekilde yaklaşmakta ve Hz. Muhammed'in şahsını ve üstlendiği görevi yerine getirme tarzını takdir etmektedir. *İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Fikirler (Ideen zur Philosophie einer Geschichte der Menschheit, Buch 19: Reiche der Araber)* isimli eserinde tevhid fikrine tutkulu bağlılığı ve Allah'a ihlasla dua ve iyi fiillerle hizmet etmenin en mükemmel yollarını göstermesi sebebiyle Hz. Muhammed'i övmektedir.⁵³

Herder'in yaşadığı dönemde Almanlar bölünmüş prenslikler şeklinde bulunmaktadır ve daha birlik olmamışlardır. Bu nedenle Herder ilgisini diğer ırkları aşağı görmeden milliyetçiliğe yönlendirmiştir. Bu hususta da en önemli kavramın dil olduğunu vurgular. Herder'e göre tarihsel bir birlikteliği olan ve kendine ait bir dili bulunan topluluk, millet olup, ancak bir devletin temelini meydana getirir. Dili olmayan bir halktan bahsedilemez düşüncesine sahiptir.⁵⁴

⁵³ Dallmayr, „Doğu-Batı-Divânı: Goethe ve Hâfız diyoloğu”, 2000, 115; Krş. Mommesen, *Goethe und der Islam*, 2015,19.

⁵⁴ Krş. İplikçi, *Johann Gottfried Herder'de Milliyetçilik Düşüncesi*, 2017, 128-133; Kremer, *The Idea of a Language-Defined Kultur in Germany*, 2016, 61.

İslâm'ın ilk yıllarındaki hızlı yayılışı Herder'e göre o zamanın Yahudilik ve Hristiyanlığında bulunan belirgin bozulmalar (verderbte Traditionen des Juden- und Christentums), Kur'ân'ın mucizevî Arapçası ve Peygamber'in kişisel becerileriyle olmuştur. Herder şöyle der:

Wenn die germanischen Überwinder Europas ein klassisches Buch ihrer Sprache, wie die Araber den Koran, gehabt hätten; nie wäre die lateinische eine Oberherrin ihrer Sprache geworden, auch hätten sich viele ihrer Stämme nicht so ganz in der Irre verloren. ⁵⁵	Şâyet Avrupa'nın Alman galipleri, Arapların Kur'ân'ı gibi dillerinde klasik bir kitaba sahip olsalardı, bu Latince kitap [Kitab-ı Mukaddes] asla dillerinin maliki olmazdı ve aynı zamanda soylarının birçoğu çılgınca helak olup gitmezdi. ⁵⁶
--	---

Herder Goethe'ye ısrarla Kur'ân-ı Kerîm'i, özellikle George Sale'nin⁵⁷ 1734'te neşredilen İngilizce tercümesini okumasını tavsiye eder. Goethe'nin İslâm'a olan ilgisi böylelikle başlamış olur. Goethe'nin etraflı olarak ilk Kur'ân incelemesi 1771 ve 1772 yıllarındadır.

George Sale'nin İngilizce Kur'ân tercümesi 1734 senesinde yayımlanmıştır. Almanca, Flemenkçe ve Fransızcaya da tercüme edilmiştir. Arapça orjinaline yakınlığı açısından Avrupa'da İslâm'ın değerlendirilmesi bakımından oldukça önemli bir tercümedir. Avrupa için bu tercüme yüzyıl boyunca Kur'ân'la alakalı tüm meselelerde ana mâlumat kaynağı olarak kullanılmıştır. George Sale İslâm'ın tercihlerine değinirken, birçok konuda da Hristiyanlıkla uyduğuna vurgulamıştır.⁵⁸

Strazburg'dan hukuk doktoru olarak Frankfurt'a dönen Goethe serbest avukatlık yapmaya başlar. Bu arada haftada iki gün yayımlanan *Frankfurter Gelehrten Anzeiger* adlı, ilmî yazıların ağırlık taşıdığı bir dergide Herder, Johann Heinrich Merck ve Johann Georg Schlosser'le birlikte çeşitli makaleler hazırlar. 1771 yılında Friedrich David Megerlin adında bir rahip tarafından Arapça aslından

⁵⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 19.

⁵⁶ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 16.

⁵⁷ Uzun zamanlar Araplar arasında yaşamış bir avukat.

⁵⁸ Krş. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 17; Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 13.

Almancaya, İslâmiyet aleyhtarı ve Hz Muhammed'i "sahte peygamber" olarak gösterdiği bir önsözle takdim ettiği bir Kur'ân-ı Kerîm tercümesi yapılmıştır. Megerlin bu Kur'ân tercümesini "*die Türkische Bibel*" (Türk İncili) adı altında yayımlar. Goethe bu Kur'ân-ı Kerîm tercümesi hakkında 22 Aralık 1772 tarihinde *Frankfurter Gelehrten Anzeige*'de yayımlanan bir tenkit makalesi yazar. Bu yazıda Megerlin'in Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla tercüme edemediğini ve kitabın onun yazdıklarıyla kıyaslanamayacak kadar yüce fikirlere sahip olduğunu şu satırlarla belirtir:

<p>Megerlins Koran. Diese elende Produktion wird kürzer abgefertigt [als die zuvor erwähnten Bücher]. Wir wünschten, daß einmal eine andere unter morgenländischem Himmel von einem Deutschen verfertigt würde, der mit allem Dichter- und Prophetengefühl in seinem Zelte den Koran läse, und Ahnungsgeist genug hätte, das Ganze zu umfassen. Denn was ist auch jetzo Sale für uns?"⁵⁹</p>	<p>Megerlin'in Kur'ân'ı. Bu sefil ürün [önce zikredilen kitaplardan] çok daha baştan savma tercüme edilmiştir. Biz arzu ederdik ki onun [Kur'ân'ın] günün birinde bir Alman tarafından şarka has bir gökyüzü altında başka bir tercümesi yapılsın ve bu Alman, şaire ve peygambere mahsus hislerle çadırında Kur'ân okusun ve onun kühünü kavramak için ruhen yeterli bir sezgiye sahip olsun. Zira Sale (George Sale) bizim için bundan başka nedir ki?"⁶⁰</p>
---	--

Goethe özellikle Mararacci Latince Kur'ân tercümesini esas alarak ve Megerlin'in tercümesinde düzeltmeler yaparak on ayrı sùreden oluşan bir *Kur'ân özetı/alıntılarını* (*Koran-Auszüge*) meydana getirir (bk. Ek 9).

Goethe'nin *Koran-Auszüge* olarak hazırladığı Kur'ân-ı Kerîm özetindeki sùreler incelendiğinde Goethe'nin Kur'ân'da bilhassa şu konulara temas eden âyetlere özel bir ilgi göstermiş olduğu anlaşılır (bk. Ek 9):

- Allah'ın varlığının ve birliğinin delilleri
- Allah'ın tabiatı tezahürünün kabulü ve tecellilerinde müşahede edilişi
- Hz. Muhammed'in insanlık için yüklendiği görev

⁵⁹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 31.

⁶⁰ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2015, 26.

- Kader ve kaza konuları
- Allah'ın insanlarla değişik elçiler yoluyla konuşması
- Mucizelerin reddi
- Dinin içinin asıl iyi amellerle doldurulması⁶¹

Çalışmanın daha sonraki bölümlerinde Goethe'nin bu konularla ilgili Kur'ân âyetlerini eserlerinde nasıl konu ettiği örneklerle sunulacaktır.

Goethe daha 23 yaşında iken teolog ve filozof dostu Herder'in tavsiyesi üzerine Hz. Muhammed ve Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya ve araştırmaya başlamıştır. İngilizce, Fransızca, Latince, İbranice ile yetişen Goethe, Kur'ân-ı Kerîm tercümelerini inceler. Arapça ve Farsça'yı da öğrenmeye başlar. 23 Ocak 1815 de Christian Heinrich Schlosser'e yazdığı bir mektup, Goethe'nin Arapça öğrenmeyi hedeflediğini ve Arapça dilinden etkilendiğini şöyle dile getirir:

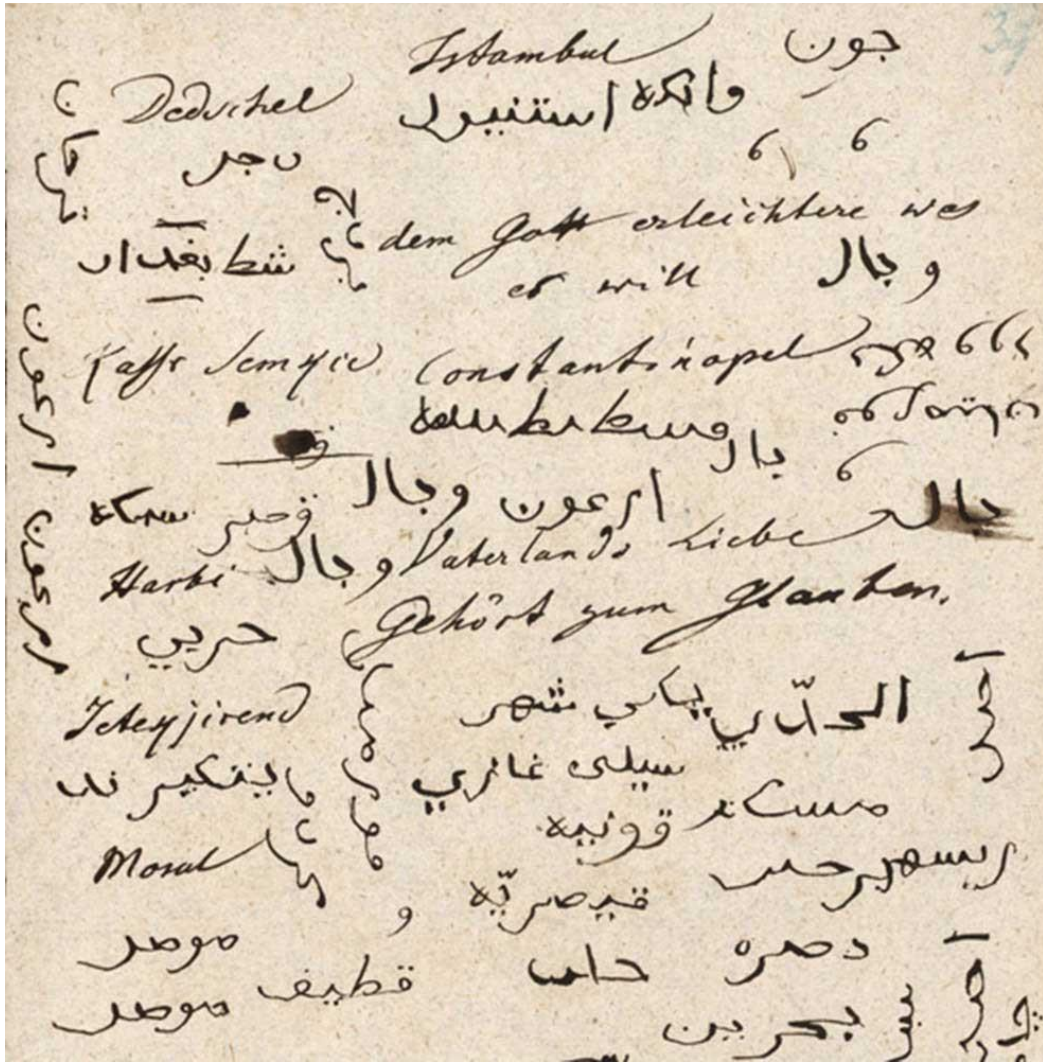
<p>Wenig fehlt; daß ich noch Arabisch lerne, wenigstens soviel will ich mich in den Schreibezeugen üben, daß ich die Amulette, Talismane, Abraxas und Siegel in der Urschrift nachbilden kann. In keiner Sprache ist vielleicht Geist, Wort und Schrift so uranfänglich zusammengekörpert.⁶²</p>	<p>... Arapça öğrenmeye çok az kaldı; en azından yazı şekillerini o derece alıştırma yapmak istiyorum ki orijinal hâliyle nazarlık, tılsım, abraxas ve mühür kopya edebileyim. Hiçbir dilde ruh, kelime ve yazı bu kadar aslî (ezelî)⁶³ bir şekilde vücut bulmamıştır.⁶⁴</p>
---	--

⁶¹ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 28-30.

⁶² Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 126.

⁶³ Senail Özkan “uranfänglich” kelimesini “aslî” olarak tercüme etmiştir, ezeli olarak tercüme edilmesi bu çalışmada tercih edilmiştir.

⁶⁴ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 111.

Resim 1: Goethe'nin Arapça el yazısı denemeleri.⁶⁵

Goethe Hz. Muhammed'in üstlendiği görevden ve şahsından o kadar etkilenir ki, daha 23 yaşında iken "Mahomet" adlı büyük bir tiyatro eserini yazmaya başlar. Taslak halinde kalan bu eserde, kendisinin verdiği bilgilerden ve gerekse ölümünden sonra ele geçen bazı müsveddelerden, işlemeyi düşündüğü ana temanın tevhid olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserde yer alan, Hz. Ali ile Hz. Fâtıma arasında karşılıklı terennüm şeklinde geçen bir parça sonradan müstakil bir şiir hâlinde ve *Mahomets Gesang* (Kasîde-i Muhammediyye veya Muhammed'in nağmesi) adıyla 1774 senesinde *Göttinger Musenalmanach* dergisinde

⁶⁵ Mosebach, „Land der Dichtung“, 2016, <https://blog.klassik-stiftung.de/mosebach-das-land-der-dichtung/.e.t.:12.06.2019>.

yayımlanmıştır.⁶⁶ Şiirde, Hz. Muhammed kayalar arasından doğmuş bir nehre benzetilir. Mânevî kardeşlerini temsil eden diğer ırmak ve dereleri bünyesinde toplayarak okyanusa (Allah'a) ulaştırır. Goethe'nin *Mahomet* başlıklı ve taslak hâlinde kalmış olan bu trajedisine, çalışmanın ayrı bir bölümde ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir (bk. Bölüm 2.3. ve 4.6.).

Goethe hayatı boyunca yazdığı çeşitli eserlerde Hz. Muhammed ve İslâm'a karşı duyduğu derin saygı ve sempatiyi dile getirmiştir.

Ünlü Goethe uzmanı Katharina Mommsen'in araştırmalarına göre böyle bir yakın ilişkiyi destekleyen şey, Goethe'nin kendi inanç ve düşünceleri ile İslâm'ın temel öğretileri arasındaki yakınlıktır.⁶⁷ Goethe'nin İslâm'a ve Hz. Muhammed'e olan saygı ve sempatisinin yansımaları mektuplarında bile görülmektedir. Herder'e Temmuz 1772'de yazdığı mektupta şöyle der:

"Musa'nın Kur'ân'da ettiği gibi dua etmek istiyorum: Rabbim, dar göğsüme genişlik ver."⁶⁸

Bu cümle neredeyse aynı sözcüklerle yirminci sûrede şu şekilde geçmektedir:

Mûsâ dedi ki: "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver." İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar. (Tâhâ, 20/25-28).

Goethe, 17 Mart 1815 tarihinde yazdığı bir mektupta "...çok üzgünüm, sûfi olmanın yolundan daha evvel gitmediğimden⁶⁹" şeklinde ifade eder:

⁶⁶ Krş. Sarıçam, "Hz. Muhammed'in Mesajının Batı Şâirlerine Etkisi: Goethe Örneği", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 2007, 490; Badri, „Zum Bild des Propheten Mohammed in Goethes Gedicht »Mahomets Gesang«“, internet makalesi, http://tahabadri.tripod.com/Artikel_4.htm, e. t.: 02.11.2019.

⁶⁷ Krş. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 25.

⁶⁸ Krş. Mommsen, *Goethe und der Islam* 1964, 7-8; Mommsen, *Goethe und die arabische Welt* 1988, 167, 171-172.

⁶⁹ Tercüme Edibe N. Saatçı.

... Beyliegendes Blatt übergieb deinem theuern Vater, und sage ihm, es betrübe mich garsehr, daß ich den Weg, ein Sofi zu werden, nicht früher eingeschlagen.⁷⁰

Goethe'nin hayatının eseri (Lebenswerk) dediği *Faust*, kendisinin birinci büyük eseridir. İkinci büyük eseri ise çok fazla adı geçmeyen ve bilinmeyen *Doğu-Batı Dîvânı*'dır. Bu aslında İslâm edebiyat ve kültür dünyası için birinci ve en önemli eseridir. Goethe bu eseri 65 yaşında iken yazmaya başlar.

Goethe'nin arkası arkasına yaşadığı ve etkilendiği olaylar zinciri ve en sonunda da İranlı şâir Muhammed Şemseddin Hâfız'ın *Divân*'ı ile tanışması onu, *Doğu-Batı Dîvânı*'nı yazmağa teşvik eder. Bu eserinde Goethe'nin, şiirlerinde İslâm inancının belli başlı temel öğretilerine ve Hz. Muhammed'in şahsına olan sempatisini ve saygısını edebî olarak üst seviyeden çeşitli şekillerle dile getirdiği görülmektedir. Şiirlerinin bazılarında Kur'ân-ı Kerîm'den âyetlere de atıf yapmaktadır. Eser 1819 senesinde yayımlanmıştır.

2.3. Goethe'nin *Mahomet* Başlıklı Trajedisi

Kur'ân okumaları sırasında bilhassa Hz. Muhammed'in görevi ve şahsiyetinden etkilenen Goethe daha 23 yaşında iken *Mahomet* adlı büyük bir tiyatro eserini tasarlar. Bu eser aynı zamanda Voltaire'in o zamanlar Hz. Muhammed aleyhinde yazdığı *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophète* (Fanatizm veya Peygamber Muhammed) isimli esere de bir tepkidir. Voltaire genel olarak dindarlığa karşı bir tutum sergilemektedir. Hans Haas'a göre Voltaire aslında bu eseri Hristiyanlığa, bilhassa Roma Katolikliğine karşı yazmıştır, ama bunu cesaret edip söyleyemediği ve tehlikeli bulduğu için bu yolu seçmiştir.⁷¹ O zamanın okumuşları Voltaire'in parçasında geçen "Peygamber ve Mekke" kavramları ile "Roma ve Papalık"ın

⁷⁰ Gökçimen-Gençaslan, "Goethe und der Islam", internet makalesi, 12.10.2010, <https://www.facebook.com/notes/feride-funda-g-gencaslan/goethe-und-der-islam-von-funda-g-c3%B6k-c3%A7imen-gen-c3%A7aslan/161161770575377/>, e. t.: 19.08.2019.

⁷¹ Krş. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 18; Schimmel, "Goethe und der Islam" (Konferans), 1999, 5.

kastedildiğini biliyorlardı. Hatta bu yüzden Fransa’da Kardinal tarafından 1742 senesinde bu trajedinin daha 3 sefer sahneye konulduktan sonra oynatılmasının durdurulduğu belirtilmektedir. Daha sonraları Almanya Weimar’da Prens Carl Augusts bu parçanın Goethe tarafından tercüme edilip, tiyatrodan oynatılmasını ister. Goethe’ye fazla seçenek kalmaz ve tercüme yapmak zorunda kalır, yalnız Voltaire’in parçasındaki Hz. Muhammed hakkındaki kötü imajı tercümeyle aksettirmemeye çalışması dikkat çekmektedir. Voltaire’in bilhassa Peygamberi “acımasız, gözünü iktidar hırsı bürümüş” şekilde yansıtmamasını Goethe Almanca tercümesinde değiştirir. Peygambere bilhassa 5. sahnede etkileyici ve saygı değer bir görünüm kazandırır. Goethe tercümeyle de başlık koymaz, parçanın başlığını tercüme edip, Peygamberin ismini geçirmez.⁷²

Voltaire’in bu trajedisini Goethe daha sonra otobiyografisi olarak yazdığı *Dichtung und Wahrheit* (Şiir ve Hakikat) isimli eserinde küstahlık (Frechheiten) olarak değerlendirir ve Hz. Muhammed hakkında edindiği bilgilere dayanarak Peygamberi asla “sahtekâr” olarak tanımlamayacağını vurgular. Burada 23 yaşında Voltaire’in bu piyesine karşılık olarak yazmaya başladığı *Mahomet* isimli eserininin taslağından ayrıntılı şekilde bahseder.⁷³ Goethe’nin *Mahomet* başlıklı bu eseri ne yazık ki taslak olarak kalır. Bu eserde dikkati çeken ana konunun tevhid olduğu görülmektedir. İlk pasaj dramın açılış ilâhîsidir. Burada Peygamberimiz ‘Mahomet’in doğru inanç için çıktığı arayışı anlatılır. Bu arayış onu yıldızlardan, aya ve güneşe ulaştırmış, en sonunda da tek bir Allah’a ibâdete götürmüştür. Aynı zamanda Kur’ân’ın altıncı sûresinden izler taşıyan bu ilâhî aynı zamanda Goethe’nin kendi Allah arayışını da yansıtmaktadır.

Goethe Kur’ân’da İbrahim peygamberin Allah’ı arayışını bu şiirde Hz. Muhammed’e söyler. Bu arada da Allah’ın Birliği öğretisine verdiği önemi, doğada ilâhlaşacak cisimlerin ve çeşitli görünümlerin sonunda tek Allah’a yönlendirmesini şiirinde şu satırlarda vurgulamaktadır:

⁷² Krş. Dallmayr, “Doğu-Batı Dîvânı: Goethe ve Hâfız diyalogu”, 2000, 113; Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 80-82, Arslan, *Goethe: İslâm*, 2013, 62-63.

⁷³ Krş. Goethe, *Sämtliche Werke nach Epochen seines Schaffens*, 1985, 671; Badri, „zum Bild des Propheten Mohammed in Goethes Gedicht »Mahomets Gesang«“, internet makalesi, http://tahabadri.tripod.com/Artikel_4.htm, e. t.: 02.11.2019.

<p>Mahomet (allein)</p> <p><i>Teilen kann ich euch nicht dieser Seele Gefühl.</i></p> <p><i>Fühlen kann ich euch nicht allen ganzes Gefühl.</i></p> <p><i>Wer, wer wendet dem Flehn sein Ohr?</i></p> <p><i>Dem bättenden Auge den Blick?</i></p> <p><i>Sieh, er blinket herauf, Gad, der freundliche Stern.</i></p> <p><i>Sei mein Herr du, mein Gott! Gnädig winkt er mir zu!</i></p> <p><i>Bleib! Bleib` Wendest du dein Auge weg?</i></p> <p><i>Wie? Liebt` ich ihn, der sich verbirgt?</i></p> <p><i>Sei gesegnet, o Mond! Führer du des Gestirns,</i></p> <p><i>Sei mein Herr du, mein Gott! Du beleuchtest den Weg.</i></p> <p><i>Lass! Lass nicht in der Finsternis Mich! Irren mit irrendem Volk.</i></p> <p><i>Sonn`, dir glühenden, wiht sich das glühende Herz.</i></p> <p><i>Sei mein Herr du, mein Gott! Leit`, allsehende, mich.</i></p> <p><i>Steigst auch du hinab, herrliche?</i></p>	<p>Muhammed</p> <p><i>Bu ruhun hislerini anlatamam size.</i></p> <p><i>Duyguları bütünüyle duyuramam.</i></p> <p><i>Yakarışlara kulak verecek olan kimdir?</i></p> <p><i>Yok mudur yalvaran gözlere bakacak biri?</i></p> <p><i>Bak, şu aşına Müşteri yıldızı, nasıl parlamakta.</i></p> <p><i>İlahım ol, Tanrım ol benim! Bir işaret lütfet bana.</i></p> <p><i>Dur, gitme! Batıyor musun yoksa?</i></p> <p><i>Nasıl? Yoksa, kendini gizleyen bir fâniyi mi sevdim?</i></p> <p><i>Ey kamer, takdir ederim ki, yıldızların rehberisin sen,</i></p> <p><i>Rabbim ol, İlahım ol! Yolumu aydınlatan sensin.</i></p> <p><i>Bırakma! Terketme beni karanlıklarda!</i></p> <p><i>Yolunu kaybetmiş şaşkın kalabalıklarla.</i></p> <p><i>Ey güneş! Şu yanık gönül senin için tutuşur.</i></p>
--	--

<p><i>Tief hüllet mich Finsternis ein.</i></p> <p><i>Hebe, liebendes Herz, dem Erschaffenden dich!</i></p> <p><i>Sei mein Herr du, mein Gott! Du allliebender, du,</i></p> <p><i>Der die Sonne, den Mond und die Stern`</i></p> <p><i>Schuf, Erde und Himmel und mich.⁷⁴</i></p>	<p><i>İlahi, Tanrım ol! Ayırma beni doğru yoldan, ey Basir!</i></p> <p><i>Yoksa sen de mi batıp gidiyorsun, ey ilâhî kudret!</i></p> <p><i>Zifirî karanlıklara gömülmekteyim elbet.</i></p> <p><i>Ey, seven kalp! Kalk doğrul! Yüksel Yaradan'a!</i></p> <p><i>Rabbim ol! Tanrım ol! Sen, tüm mahlukâtı sevensin,</i></p> <p><i>Sen ki güneşi, ayı, yıldızları yarattın, Yeri, göğü ve beni sen yarattın!⁷⁵</i></p>
---	--

Goethe, yukarıdaki bu kasîdesini, Kur'ân'daki 6. Sûre olan En'âm sûresi'nden esinlenerek yazmıştır. Sûre'de aynen şöyle geçer:

İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca (kavmine dönüp), "Ey kavmim!" Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" dedi. "Ben Hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim." En'âm, 6/75-79.

Goethe'nin *Mahomet* başlıklı taslak halindeki trajedisindeki diğer pasaj ise Hz. Ali ile Hz. Fâtıma arasında karşılıklı terennümdür. Bu pasaj daha önce de bahsedildiği

⁷⁴ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 59.

⁷⁵ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 108.

gibi müstakil bir şiir olarak *Mahomets Gesang*’ (*Kasîde-i Muhammediyye*) ismiyle *Göttinger Musenalmanach* dergisinde 1774’de yayımlanmıştır.⁷⁶ *Mahomets Gesang* Peygamber efendimize yazılmış bir övgü şiiridir. Bu şiirde Hz. Muhammed kayalar arasından fişkırın bir nehre benzetilir ve ilâhî bir rehber olarak gösterilir; o, bütün diğer akarsuları kendine katarak sonunda bir ummana, yani Yaradan’a ulaştırır. Bu anlam, şiirde metaforik şekilde işlenmiştir. Goethe *Mahomet’s Gesang* isimli bu şiirine 1773 yılında kendi biyografisi olarak yazdığı *Dichtung und Wahrheit* (*Şiir ve Hakikat*) adlı eserinde de yer vermiştir.⁷⁷

Goethe *Şiir ve Hakikat* (*Dichtung und Wahrheit*) isimli otobiyografisinde Hz. Muhammed’in hayâtını, *Mahomet* isimli trajedisini, tasarlamadan evvel büyük bir ilgi ile okuyup, araştırdığını vurgular.⁷⁸ Goethe bu eserini her eserinde olduğu gibi ilk önce kafasında canlandırdığını anlatırken, şöyle der:

„Şahsı ve ruhu/ aklı ile bu dâhînin [Peygamber Efendimizin] insanlar üzerindeki bütün etkisinin gösterilmesi gerekmektedir, (...)“⁷⁹

„Alles, was das Genie durch Charakter und Geist über die Menschen vermag, sollte dargestellt werden, (...)“⁸⁰

Şiir ve Hakikat kitabında *Mahomet trajedisini* 5 bölüm olarak tasarlamış olduğunu anlatır: 1. Bölümde tapılacak şeyin sadece Allah olduğunu vurgular. Bu bölümde Goethe Kur’ân’da En’âm sûresinin 75-79 âyetlerindeki Hz. İbrahim’in Allah arayışını Peygamber Efendimize söyletir. Marş olarak tasarladığı bu bölümü büyük bir aşkla yazdığını belirtir. 2. Bölümde Peygamber, inancını eşine (Hz. Hatice) ve Hz. Ali’ye açıklar. Goethe bu bölümde Hz. Ali’nin dini yaymasındaki öncülüğünü, bu yolda verilen mücâdeleyi ve sonunda da Peygamberin hicretini

⁷⁶ Kahraman, "Goethe'nin 'Mahomets Gesang' Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine", 2000, 105.

⁷⁷ Dallmayr, „Doğu-Batı-Divânı: Goethe ve Hâfız diyalogu“, 2000, 116.

⁷⁸ Goethe, *Dichtung und Wahrheit*. Dritter und vierter Teil, 1833, Kapitel 5, <https://gutenberg.spiegel.de/buch/dichtung-und-wahrheit-dritter-und-vierter-teil-7128/5>. e. t.: 12.09.2019.

⁷⁹ Çeviren Edibe Nuray Saatçı.

⁸⁰ Goethe, *Dichtung und Wahrheit*. Dritter und vierter Teil, 1833, Kapitel 5, <https://gutenberg.spiegel.de/buch/dichtung-und-wahrheit-dritter-und-vierter-teil-7128/5>. e. t.: 12.09.2019.

anlatır. 3. Bölümde Peygamber'in düşmanlarını yenmesinden ve Kâbe'yi putlardan temizlemesinden bahseder. 4. Bölümde Peygamber'in dini yayması, yapılan fetihler konu olur. 5. Bölümde Peygamber'in dini ve devletini kurması anlatılır. Bölümün bu doruk noktasında da *Muhammed Kasîdesi*'nin (Mahomets Gesang) Hz. Ali tarafından okunması planlanmıştır. 5. Bölüm Peygamberin vefatı ile sona erer.

Goethe bu trajedi için yazdığı şiirlerden sadece *Muhammed Kasîdesi*'nin elinde kaldığını vurgular.⁸¹

<i>Mahomets Gesang</i>	<i>Muhammed Kasîdesi</i>
<i>Seht den Felsenquell Freudenhell, wie ein Sternblick! Über Wolken Nährten seine Jugend Gute Geister, Zwischen Klippen im Gebüsch. Jünglingsfrisch Tanz er aus der Wolke Auf die Marmorfelsen nieder, Jauchzet wieder Nach dem Himmel. Durch die Gipfelgänge Jagt er bunten Kiesel nach. Und mit festem Führertritt Reißt er seine Brüderquellen Mit sich fort. Drunten werden in dem Tal Unter seinem Fußtritt Blumen, Und die Wiese lebt von seinem Hauch. Doch ihn hält kein Schattental, Keine Blumen,</i>	<i>Kayalıklardan fişkırın Şu neşe pınarına bakın, Bir yıldız çakışı sanki; Bulutlar üzerinde Yüce ruhlar beslemiş gençliğini, Derununda koruluktaki kayalıkların. Taptaze gençliğiyle, Sıyrılıp bulutlardan Raks eder gibi iner mermer kayalara Haykırır sevincini yine Sinesinden asumana. Katmış da önüne rengarenk çakılları Sürüklüyor dağ geçitlerinden aşağı Ve bir önder azmiyle Götürüyor beraberinde, Nice kardeş pınarları. Vadilerden aşağı Çiçeklenir geçtiği yerler, Ve çimenler Soluğuyla yeşerir. Lakin eyleyemez onu, Ne gölgeli vadiler,</i>

⁸¹ age. 54-55.

<p>Die ihm seine Knie` umschlingen, Ihm mit Liebesaugen schmeicheln; Nach der Ebne dringt sein Lauf Schlangenwandelnd. Bäche schmiegen Sich gesellschaftlich an ihn; Und nun tritt er in die Ebne Silberprangend. Und die Ebne prangt mit ihm! Und die Flüsse von der Ebne,</p> <p>Und die Bächlein von Gebirgen Jauchzen ihm, und rufen: Bruder! Bruder, nimm die Brüder mit! Mit zu deinem alten Vater, Zu dem ewgen Ozean, Der, mit weit verbreit`ten Armen Unsrer wartet, Die sich, ach! Vergebens öffnen, Seine sehnenenden zu fassen. Denn uns frißt, in öder Wüste, Gierger Sand; die Sonne droben Saugt an unserm Blut; Ein Hügel Hemmet uns zum Teiche. Bruder! Nimm die Brüder von der Ebne! Nimm die Brüder von Gebirgen! Mit zu deinem Vater mit! Kommt ihr alle! Und nun schwillt er herrlicher; Ein ganz Geschlechte Trägt den Fürsten hoch empor; Triumphiert durch Königreiche; Gibt Provinzen seinen Namen; Städte werden unter seinem Fuß! Doch ihn halten keine Städte, Nicht der Türme Flammengipfel, Marmorhäuser, Monumente Seiner Güte, seiner Macht.</p> <p>Zedernhäuser trägt der Atlas Auf den Riesenschultern; sausend Wehen, über seinem Haupte, Tausend Segel auf zum Himmel Zeugen seiner Macht und Herrlichkeit.</p>	<p>Ne sevdalı bakışlarla yüze gülerek, Dizlerine kapanan çiçekler: Basıp ovayı ta içlere kadar ilerler, Sonra döne dolana akar gider. Yoldaşı oluverir akarsular. Ve şimdi gümüş parıltılar içinde Girer ovaya Ve onunla parıldar ova, Ve ovalardan gelen ırmaklardan Ve dağlardan inen derelerden</p> <p>Sevinçle bir ses yükselir:</p> <p>Kardeş! Kardeş, Kardeşlerini de al yanına, O kadîm Yaradana, Kucağını açıp bizi bekleyen O ebedî ummana kavuşturun, Ah! O kollar ki beyhude açılmış, Bağrına basmak için hasret çekenleri;</p> <p>Zira şu ıssız çölün Haris kumları bizi yiyip bitirecek; Güneş yukardan kanımızı içecek; Bir tümsek engel göle ulaşmamıza!</p> <p>Kardeş! Al ovalardan bütün kardeşleri; Dağlardan bütün kardeşleri al Eriştir hepsini yüce Yaradana! Haydi, gelin hepiniz! Nasıl da coşmakta şevkle; Bir nesil ki taşıyor yücelere önderini!</p> <p>Parlak zaferlerle ilerlerken, Ülkelere ad verir, Geçtiği yerlerde şehirler kurulur. Durdurulamaz, muttasıl akar köpürerek Öyle cömert bir fitrat ki o, Parlayan kuleleri, Ve görkemli mermer sarayları Böylece ardında bırakır gider. Sanki atlas; sedir ağacından gemileri, Taşıyor devasa omuzlarında; Ve bir uğultu ki rüzgarda, Sirtında binlerce yelkenli, Hep onun ihtişamına şahit.</p>
---	--

<i>Und so trägt er seine Brüder, Seine Schätze, seine Kinder, Dem erwartenden Erzeuge Freudenbrausend an das Herz!</i> ⁸²	<i>Ve böylece bütün kardeşlerini, Evlatlarını, hazinelerini, Neşe saçan kalbiyle Götürür bekleyen Yaradana!</i> ⁸³
--	---

Âlim Kahraman bu şiirin günümüz Türkçesine çevrilmiş 7 ayrı versiyonunu 2000 senesinde yayımladığı çalışmasında bir araya getirmiştir⁸⁴ (bk. Ek 10). Hasan Cemil Bey tarafından yapılan ilk çeviri 1923 yılında *Yeni Mecmua* 'da yayımlanmıştır.⁸⁵

Muhammed Kasîdesi çalışmanın ayrı bir bölümünde tekrar “Hz. Muhammed ve Su metaforu” başlığı altında ayrıntılı şekilde ele alınacaktır (bk. 4.6.).

2.4. Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı* Eseri

Daha evvel de değinildiği gibi Goethe'nin yaşadığı değişik olaylar silsilesi ve şâir Hâfız'ın *Dîvân* 'ı ile tanışması, onun ikinci büyük eseri olan *Doğu-Batı Dîvânı* 'nı yazmaya başlamasına sebep olur. Eserin yazıldığı dönemde Napolyon Berlin'e girmiştir ve o zamanki Almanya'da savaş ve politik olaylar ön plandadır. Sanat ve edebiyat ise sadece siyasî amaçlar için kullanılmaktadır.

1813 de Napolyon'un seferlerine katılan askerlerden birisi İspanya'dan Goethe'ye Arapça el yazması bir sayfa kaligrafik yazı getirir. Jena Üniversitesi'nden bir oryantalist bunun Kur'ân'ın 114. sûresinin Arapça ve Farsça olarak yazılımı olduğunu tespit eder:

Bismillahirrahmanirrahim (esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla)!

De ki, şeytanın telkinlerinden insanların Tanrı'sına sığınırım.

Hiç ummadık bir şekilde evine gelen 114'üncü sûre, şâiri o kadar ilgilendirmiş olmalı ki, gelecek yıllarda Kur'ân ile daha yoğun bir şekilde meşgul olmuştur.

⁸² Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 49-52.

⁸³ Goethe, *Doğu- Batı Dîvânı*, 2017, 111-113.

⁸⁴ Kahraman, “Goethe'nin “Mahomets Gesang” şiiri: Türkçe çevirileri üzerine”, 2000, 105-117.

⁸⁵ age. 105-117.

Hatta yıllar sonra dahi Goethe'nin kendi el yazısı ile yazdığı 114. sûreden bir örnek bulunmuştur: ⁸⁶

Resim 2: Goethe'nin kendi el yazısı ile yazdığı 114. sûreden bir örnek⁸⁷

Goethe'nin Kur'ân-ı Kerîm'i birkaç defa okuyup incelediği bilinmektedir. Hatta bu incelemeler sonunda bazı âyetleri not edip bunları, 1771/1772 yıllarında, yani henüz 22-23 yaşında bir delikanlı iken, "Koran-Auszüge"⁸⁸ (Kur'ân Özeti) adı altında toplamıştır. Bu şekilde adı geçen sûreler ve âyetler şunlardır (bk. Ek 9):

- Bakara 2/106, 109, 159, 166, 172
- Âl-i İmrân 3/138, 174
- Nisâ 4/142
- Mâide 5/70, 101
- En'âm 6/73, 75
- Yûnus 10/10
- Ra'd 13/8

⁸⁶ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 107.

⁸⁷ *Enzyklopädie des Islam*, www.eslam.de/begriffe/g/goethe.htm.

⁸⁸ Mommsen, *Goethe und die arabische Welt*, 1988, 177-193; Goethe, *Kurze religiöse Schriften*, 1990, Kapitel 1, <https://gutenberg.spiegel.de/buch/kurze-religiose-schriften-5774/1>, e.t.: 29.08.2019.

- İsrâ 17/80
- Tâ-Hâ 20/26
- Ankebût 29/43, 47, 49

Goethe, sadece bu ilk 29 sûreyi incelemiş olsa bile, bu da Kur'ân'ın en az üçte ikisini incelediği anlamına gelir. Katharina Mommsen'e göre genç Goethe'nin söz konusu *Kur'ân'dan Alıntıları* Düsseldorf'taki Goethe Müzesi'nde *Koran-Exzerpte* adı altında bulunmaktadır.⁸⁹

Kendisine getirilen 114. sûrenin el yazılımı ile tanışmasının hemen ardından Napolyon'a karşı savaşan Rus müttefiklerinin arasında bulunan Başkurt Müslümanları Weimar'a gelir ve kendilerine Cuma namazı kılmak üzere bir mekân aranır. Sonuç olarak Herder'in yıllar boyu ders verdiği Protestan lisesinin büyük salonu kendilerine verilir. 24 Aralık 1813'de bu liseye komşu Protestan kilisesinde Hristiyanlar Noel ayinlerini yaparken, Müslümanlar da Protestan lisesinde ilk defa Cuma namazı kılmışlardır. 24 Aralık 1813'de Goethe bu Cuma namazına bizzat katılmış ve bu durumdan çok duygulanmıştır. O denli ki *Doğu-Batı Dîvânı*'nı bu duygularla yazmaya başlar ve ilk şiirine 24. Aralık 1814 tarihini⁹⁰ atar ve adını *Hicret* koyar.⁹¹

Goethe arkadaşı Friedrich Wilhelm von Trebra'ya 5 Ocak 1814 tarihinde şu satırları yazmıştır:

Kehanetlerden bahsetmişken şunu belirtmeliyim ki, çağımızda, hiçbir peygamberden beklenmeyen şeyler oluyor. Birkaç yıl önce kim tahmin edebilirdi ki, bizim Protestan lisemizin dershanesinde Müslümanlar ibâdet edecekler ve Kur'ân sûreleri okunacak? Fakat oldu ve biz de Başkurtlar'ın ibâdetine katıldık, onların mollasını gördük ve prenslerini tiyatrodan ağırladık. Bana yakınlık duyarak ok ve yay armağan ettiler. Hele hayırlısı ile yurtlarına bir dönsünler; bu armağanları, hayatım boyunca yerinden oynatmamak üzere, şöminenin üzerine, duvara asacağım.⁹²

24. Aralık 1813'de Goethe'nin de katıldığı bu Cuma namazının ardından Cotta Yayınevi Goethe'ye 1814 senesinde bir gün 14. Yüzyılın İran edebiyat dünyasında

⁸⁹ Krş. Mommsen, *Goethe und die arabische Welt*, 1988, 179.

⁹⁰ Bk. Ek 6, resim 2 ve 3.

⁹¹ Krş. Katharina Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, 2015, 114.

⁹² Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 87.

Hâfız diye tanınan şâir ve mutasavvıf Şemsü'd-Din Muhammed Şirâzî tarafından yazılan *Divân*'ı Almanca olarak getirir. Hâfız'ın *Dîvânı*'nı Almancaya, Osmanlı tarihçisi Joseph v. Hammer tercüme etmiştir.⁹³ Goethe, o yıllarda Hâfız'ın *Dîvânı*'nın Almanca tercümesini okuyunca çok etkilenir ve bunu şu şekilde ifade eder:

Hâfız'ın şiirleri, Hammer'in tercümesiyle, geçen yıl elime geçti (1814) (...) bir araya toplanmış şiirleri, üzerimde öyle büyük bir tesir bıraktı ki, onun karşısında benim de verimli olmam gerektiğini anladım. Yoksa bu kuvvetli şahsiyetin önünde duramıyacaktım. Üzerimde tesiri çok büyük oldu onun. (...) Konu ve fikir bakımından içimde bir benzerlik belirmeğe başladı, hem o derece ki, artık içimden de olsa, açıkça beliren bu istekle, gerçek dünyadan zevk almayı kendi zevkime, kendi kudretime ve kendi irademe bırakan ideal bir dünyaya kaçmak ihtiyacını duydum.⁹⁴

Hâfız da Goethe gibi siyasi kargaşaların, savaşların olduğu zamanda yaşamıştır; buna rağmen Hâfız iç huzurunu kaybetmemiş, çiçeklerden, aşktan şiirlerinde söz etmiştir. Öbür dünyaya olan ilgisinin yanında, bu dünyanın nimetlerinden zevk almış, her yerde ilâhî kudreti görüp, temaşa edip, duymuştur. Hem bu dünyanın güzelliklerini hem de öbür dünyayı şiirlerinde dile getirmiş bir şâirdir. Edebî üslubu ile az sözle çok şey söylüyor, açık konuşuyor, kelimeleri yerinde ve güzel kullanıyordu. Goethe Hâfız'ın edebî tarzından, şahsiyetinden, Allah duygusundan ve iç huzurundan etkilenmiştir. Böyle bir şâir varken dünyada şiir alanında bununla yarışmak ve bir varlık göstermek güçleşmiştir, âdeta mümkün değildir.⁹⁵

Aslında iki şâir farklı zamanlarda yaşamışlardır, Hâfız 14. yüzyılda, Goethe ise 19. yüzyılda. Hâfızın *Dîvânı*'ndan bir hayli etkilenen Goethe *Doğu-Batı Dîvânı*'nı 65 yaşında yazmaya başlar.

11 Mart 1828 tarihli Eckermann'la Konuşmalar'da...kendini, *Divân* şiirlerinin hâkimiyet alanına aldığından söz etmektedir:

(...) *Divân* şiirlerinin beni kudreti altına aldığı zamanlar, günde çoğu kez iki-üç sayfa ortaya çıkaracak derecede üretkendim... Hiçbir büyük yaratıcı üretkenlik, hiçbir önemli tespit, bir verim ve etki ortaya koyan hiçbir büyük fikir, kimsenin elinde ve kontrolünde değildir. İnsan bu tür şeyleri yukarıya beklenmedik hediyesi

⁹³ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 112.

⁹⁴ Özgü, "Goethe ve Hâfız", 1952, 90.

⁹⁵ Krş. age. 90.

olarak, şükranla karşılanıp takdir edilmesi gereken Tanrı'ya ait saf çocuklar olarak değerlendirilmelidir.⁹⁶

Hâfız Klasik İslâm Kültürü'nün en temel eserlerini yazmış bir şâir olarak bilinir. İslâm Kültürü'nün büyük şâirlerinin hepsi Hâfız'ın rahle-i tedrisatından geçmiştir. Goethe İranlı şâir ve mutasavvıf Hâfız'ı kastederek “Seninle yarışmak bir çılgınlıktır.” demiştir. Böyle bir şeyi Goethe başka hiçbir şâir hakkında söylememiştir.⁹⁷ Hâfız'ı *Doğu-Batı Dîvânı*'nda Hâfız Kitabında ‘Sınırlanmamış’ isimli şiirinde ikiz kardeşi olarak adlandırır.⁹⁸

Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı* iki ana bölümden oluşur: Birinci ana bölüm şiirleri kapsar. İkinci ana bölümde ise, şiirlerin anlaşılmasını kolaylaştırıcı “Notlar ve Açıklamalar” - Almancası: “Noten und Abhandlungen”- bulunur. Birinci ana bölüm, 250 kadar şiirden oluşur ve 12 konu başlığı altında 12 kitapta, Fars tarzını takip ederek, dağınık bir şekilde veya topluca dizilerek bir araya getirilmiştir. Eser 1814-1815 yıllarında yazılmış ve 1819 senesinde yayımlanmıştır.⁹⁹ Birinci ana bölümü oluşturan söz konusu 12 şiir kitabının başlıkları *Doğu-Batı Dîvânı*'nda Farsça ve Almanca olarak iki dilde şöyle verilmiştir:

- Moganni Nameh - Buch des Sängers (Şarkıcının Kitabı)
- Hafis Nameh - Buch Hafis (Hâfız'ın Kitabı)
- Uschk Nameh - Buch der Liebe (Aşk Kitabı)
- Tefkir Nameh - Buch der Betrachtungen (Murakabe/Gözlemler Kitabı)
- Rendsch Nameh - Buch des Unmuts (Sıkıntı Kitabı)
- Hikmet Nameh - Buch der Sprüche (Hikmetler Kitabı)
- Timur Nameh - Buch des Timur (Timur Kitabı)

⁹⁶ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2015, 118; Krş. Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, 374, Krş. Eckermann, *Yaşamının son yıllarında Goethe ile konuşmalar*, 2007, 658.

⁹⁷ Özgü, Melâhat, “Goethe ve Hâfız”, 1952, 90.

⁹⁸ Krş. Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 190;

Özkan, “Goethe ve Tasavvuf”, 2013. İnternet makalesi
<https://www.sabahulkesi.com/2013/04/01/goethe-ve-tasavvuf-kaan-tu%C4%9Frul-%C3%B6zkan/>

⁹⁹ Krş. Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, 2015, 115.

- Suleika Nameh - Buch Suleika (Züleyha Kitabı)
- Saki Nameh - Das Schenkenbuch (Sâkî Kitabı)
- Mathal Nameh - Buch der Parabeln (Mecazlar Kitabı)
- Parsi Nameh - Buch des Parsen (Pers Kitabı)
- Chuld Nameh - Buch des Paradieses (Cennet Kitabı)

Bu eserde “Allah” kelimesi 13 defa, “Koran” kelimesi 25 defa, “Mahomet”, yani Hz. Muhammed’in ismi 30 defa ve “Hafis” kelimesi 41 defa geçmektedir. 1819 yılında basılan *Doğu-Batı Dîvânı*’nın ilk baskısı 565 sayfadan oluşur; ilk 242 sayfası şiirlere ayrılmıştır, daha sonra belirli başlıklar hâlinde nesir biçiminde yazılmış, yer yer aralarına kısa şiirler serpiştirilmiş ikinci ana bölüm gelir. 1819 baskısından sonraki baskılarda bu ikinci ana bölüme “Noten und Abhandlungen”, yani “Notlar ve Açıklamalar” başlığı konulmuştur. Bu bölümde toplam 60 madde hâlinde tarih, coğrafya, din, edebiyat ve sanatla ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu hâliyle Goethe’nin *Doğu-Batı Dîvânı*’nın ikinci ana bölümü bir “Genel Kültür” kitabı niteliğindedir. Bu bağlamda *Doğu-Batı Dîvânı*’nın ikinci ana bölümünde

- Hz. Muhammed konusuna 8 sayfa,
- Hâfiz konusuna 5 sayfa,
- (Mevlânâ) Celâleddîn-i Rûmî konusuna 3 sayfa,
- Gazneli Mahmut konusuna 16 sayfa ve
- “Çöl’deki İsrail” konusuna 37 sayfa yer verilmiştir.

Doğu-Batı Dîvânı’nın 1819 baskısının 538, 540, 555 ve 556. sayfalarında Almanca yanında Arap harfleriyle yazılmış metinler de yer almaktadır.

Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*’nın basılacağını duyururken, 24 Şubat 1816 tarihli *Morgenblatt* gazetesinde şöyle demiştir:

....ja er lehnt den Verdacht nicht ab,
daß er selbst ein Muselmann sey.¹⁰⁰

Bu eserin yazarı Müslüman olduğunu
[olduğu şüphesini]¹⁰¹ reddetmez.¹⁰²

Goethe 1819 senesinde yayımlanan *Doğu-Batı Dîvânı*'nı yazarken bu eserde yayımlanmamış, ama bu eserle ilişkisi olan birçok yazı yazmıştır. *Doğu-Batı Dîvânı* ile ilgili toplam 300 civarında el yazısı şiirler, taslaklar, notlar, şemalar, Arapça ve Farsça yazı ve dilbilgisi çalışmaları Goethe'nin vefatından sonra bulunmuştur. Şimdiye kadar *Dîvân* ile ilgili şiirlerinden birkaç tanesi *Metrukat* başlığı altında bazı yayınevleri tarafından 1819 senesinde yayımlanan *Doğu-Batı Dîvânı*'na ilişik bir şekilde eserin sonuna eklenmiştir. Prof. Anke Bosse¹⁰³ ilk defa bu yazıları kronolojik olarak dizip, inceleyip yorumlamış ve toplam 1200 sayfalık, 2 ciltten oluşan *Meine Schatzkammer füllt sich täglich... (Mücevher Hazinem günden güne doluyor...)*¹⁰⁴ ismi altında yayınlamıştır.

Doğu-Batı Dîvânı'nın bazı anahtar pasajları Kur'ân'dan ya aynen alınmıştır, ya da onun başka bir versiyonu şeklindedir. Goethe'nin şiirlerinde İslâm inancının belli başlı temel öğretilerini ve Hz. Muhammed'in şahsına olan sempatisini ve saygısını bir çok yerde vurguladığını görürüz. *Dîvân*'ın daha iyi anlaşılabilmesi için Goethe, -yukarıda da belirtildiği gibi- bilhassa İslâm ve Kur'ân-ı Kerîm hakkında açıklamalar şeklinde "Noten und Abhandlungen (Notlar ve Açıklamalar)" başlığı altında da ayrıca bir kitap hazırlamıştır. Gerek bu "Notlar ve Açıklamalar" kitabında, gerekse *Doğu-Batı Dîvânı*'nda Goethe'nin İslâm, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in hayatı hakkında derin bilgi edindiği ve konuya hâkim bir şekilde sempatisini yüksek bir edebî seviyede dile getirmiş olduğu görülmektedir. *Doğu-Batı Dîvânı*, Goethe'nin 2. büyük eseri olmasına rağmen hak ettiği ilgi ve yankıyı ne zamanında, ne de günümüzde görmüştür.

¹⁰⁰ Goethe, *West-östlicher Divan*, 1996, 224.

¹⁰¹ Parantez içindeki çeviri Edibe Nuray Saatçı'ya aittir.

¹⁰² <http://www.zekionsoz.com/?p=676>, e.t.:04.11.2018; Ercan Uyulan, "Goethe'nin inancı", Haber-

Lotus, 12. Temmuz 2014, <https://www.haberlotus.com/goethenin-inanci/>, e. t.: 04.08.2019.

¹⁰³ Prof. Anke Bosse 1961 doğumlu olup, Göttingen, Münih ve Genf'te Gemanistik, Romanistik, Kompartistik okumuştur. Namur Üniversitesi'nde (Belçika'da) Germanistik ve Komparatistik bölümlerinde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.

¹⁰⁴ Bosse, *Meine Schatzkammer füllt sich täglich...*, 1999.

1819 senesinde yayımlanan *Doğu-Batı Dîvânı*'nın ilk baskısının kapak resmi iki kısımdan oluşmaktadır. Sağ tarafta bilindiği gibi eserin Almanca adı “West-östlicher Divan von Goethe, Stuttgart, in der Cottaischen Buchhandlung, 1819” yazmaktadır. Sol tarafta ise eserin ismi Arapça “ed-dîvân eş-şarkî li'l-mu'ellif el-ğarbî”, yani “Batılı yazarın Doğu-Dîvânı” biçiminde yazılmıştır. Arapça yazılan başlık iki ayrı kültürü ve dünyayı birbirine bağlamayı işaret ederken, Almanca yazılan kitap kapağı tarafında böyle bir çaba gösterilmemiştir.¹⁰⁵

Goethe'nin eseri için seçtiği başlık *Doğu-Batı Dîvânı* sadece coğrafik anlam taşımamaktadır. Çalışmanın daha sonraki bölümünde işlenecek “Hicret” isimli şiirinde de olduğu gibi (bk. Bölüm 4.2.), Doğu, “kendi iç mana âlemimiz, ruh” veya “ahiret” anlamında da Goethe tarafından şiirlerde kullanılmıştır. Yani eserin başlığı sadece iki ayrı coğrafi bölgeyi, iki ayrı kültürü, iki ayrı dinî kast etmemektedir. Aynı zamanda kendimizdeki „ruh-beden” ikilemine de işaret etmektedir.

¹⁰⁵ Krş. Bhatti, “... zwischen zwei Welten schwebend...Zu Goethes Fremdheitsexperiment im West-östlichen Divan“, http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/kk/df/postkoloniale_studien/bhatti_divan.pdf, e. t.:23.01.2019.

Resim 3: *Doğu-Batı Dîvânı* 'nın 1819 baskısının kapağı¹⁰⁶

Doğu-Batı Dîvânı 'ndaki şiirler Karl Otto Conrady'ye göre şu 5 ana konu başlığı altında sıralanabilir:

- Birincisi, saflık ve doğruluk hakkındadır ve “Hicret (Hegire)” adı altında geçen bölümde daha çok işlenmiştir (bk. 4.2.).
- İkincisi, ikiz kardeşi olarak nitelendirdiği İranlı şâir Hâfız'la karşılaşmadır. Bu bölüm “Hicret” bölümünden sonra gelir. Goethe Fars şâiri Hâfız'a

¹⁰⁶ Goethe, *West-östlicher Divan*, https://www.google.de/search?q=goethe+divan+1819&client=firefox-b&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiP2rC6-sPkAhUGQ8AKHalhCIcQ_AUIEigB&biw=1366&bih=583#imgdii=9OqY8DeKXIAGEM:&imgrc=4oAsN7NZVJFpM, e. t.: 09.09.2019.

eserinde ayrı bir bölüm ayırmıştır. Çünkü bu şâir Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nı yazmasında çok önemli bir katalizör görevi görmüştür. “Hâfız” kelimesinin anlamı üzerinde durarak, bu ismin kendisine “sağlam bir hafızayla Kur’ân’ın kutsal mirasını” koruduğu için verildiğini söyler.

- Üçüncüsü, Hatem (= Goethe) ile Züleyha arasındaki aşk teması, ki bu zâhirî aşktan adım adım ilâhî aşka doğru yükselir. Burada aşk sarhoşluğu, aşk şarabı gibi tasavvuf edebiyatında kullanılan kavramlar da geçer.
- Dördüncüsü ise duyusal ile aklî ve maddî ile ruhî motifler arasındaki bağıdır. Bu tema tüm eser boyunca ve özellikle “Schenkenbuch”, yani “Sâkî Kitabı” gibi bölümlerde ele alınmaktadır.
- Sonuncu tema ise, hikmetli sözler ve bilge öğretileridir.¹⁰⁷

1819’da yapılan ilk baskısını esas alırsak, Goethe’nin bundan tam 200 yıl önce yayımlanan büyük eseri *Doğu-Batı Dîvânı* başta Almanya olmak üzere bütün Hristiyan Batı Dünyası’nda yıllarca gözlerden ve gönüllerden uzak tutulmuş, âdeta yok sayılmıştır. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu esere ilgi gösterilmeğe başlanmıştır. Özellikle Katharina Mommsen bu işin bayraktarlığını yapmış ve kaleme aldığı çok sayıda eser ve verdiği konferanslarla özellikle Müslüman yazar, öğrenci ve bilim insanlarının da bu konuya ilgi duymalarını sağlamıştır. İleri yaşına rağmen 1925 Berlin doğumlu Katharina Mommsen, hâlen çalışmalarını sürdürmekte, muhtemelen de bunu, Goethe’nin dehasına ve eserlerine olan hayranlığı yanında, kendi dürüstlüğü ve meslekî ahlâkı gereği, buna ek olarak ve özellikle Goethe’nin yolundan giderek Goethe gibi, kültürlerarası diyalog ve hoşgörü yoluyla dünya barışını geliştirmek ve pekiştirmek amacıyla yapmaktadır. Zira Katharina Mommsen’e göre, Goethe’nin en çok sevdiği sözlerden biri şu satırlardır:

<i>Wer sich selbst und andere kennt, wird auch hier erkennen: Orient und Okzident</i>	<i>Kendini ve başkalarını bilen herkes, Doğu ile Batı’nın Artık birbirinden Ayrılamayacağını da anlayacaktır.¹⁰⁹</i>
---	---

¹⁰⁷ Conrady, *Goethe: Leben und Werk*, 1985, 401.

Bu bağlamda, *Doğu-Batı Dîvânı* temelinde Katharina Mommsen'in ve genelde onu takip eden araştırmacıların şu eserlerini zikretmekte yarar var:

- Abdel-Rahim, Said Hâfiz, *Goethe und der Islam*, Freie Universität Berlin, Dissertation, Berlin, 1969.
- Balta, Sabri, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyat'ı ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvânı'nda Tasavvuf*, T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van, 2019.
- Bernauer, Ursula, "Der west-östliche Diwan – Goethe und Jung als Brückenbauer für den schöpferischen Dialog zwischen Orient und Okzident", Vortrag/Konferans im C.-G.-Jung-Institut CH-Küsnacht, 23.11.2012.
- Gürsoy, Kudret, "Die Hidschra des Poeten Johann Wolfgang von Goethe: Der Orient im Spiegel der Dichtung Goethes", Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Institut für Neuere Deutsche Literatur und Medien, HS Goethe, Kiel 01.11.2009.
https://www.academia.edu/12002923/Die_Hidschra_des_Poeten_Johann_Wolfgang_von_Goethe._Der_Orient_im_Spiegel_der_Dichtung_Goethes_e.t.:_28.09.2019.
- Kamaluddin, Ishrak, *Dialog der Kulturen am Beispiel des "West-Östlichen Divan"*, *Goethe und der Orient*, Freie Universität Berlin (Philosophie und Geisteswissenschaften, Germanistik), Master Tezi, Berlin, 1989.
- Mommsen, Katharina, *Garb ve Şark artık ayrılmazlar: Goethe ve Dünya Kültürleri*, çev. Senail Özkan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
(Bu kitabın Almanca orijinali: Mommsen, Katharina, »*Orient und Okzident sind nicht mehr zu trennen*« - *Goethe und die Weltkulturen*, (Schriften der

¹⁰⁸ „Größter Brückenbauer zwischen Ost und West, IZ-Gespräch mit der Goethe-Kennerin und Autorin Prof. Dr. Katharina Mommsen“, *Islamische Zeitung*, 25.05.2016; Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 279.

¹⁰⁹ Tercüme Edibe Nuray Saatçı.

Goethe-Gesellschaft. Band 75. Hsg. von Jochen Golz), Göttingen: Wallstein 2012).

- Mommsen, Katharina, *Goethe und der Islam*, Jahresgabe der Stuttgarter Goethe-Gesellschaft, Stuttgart 1964 (toplam 24 sayfalık bir konferans metni kitabı).
- Mommsen, Katharina, *Goethe und der Islam*, Frankfurt am Main: Insel Verlag, 2001.
- Mommsen, Katharina, *Goethe und die arabische Welt (Goethe ve Arap Dünyası)*, Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1988.
- Mommsen, Katharina, *Goethe ve İslâm*, 2. Baskı, çev. Senail Özkan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Murabit, Abdulqadir al-: *Goethe als Muslim – das Beweismaterial*. In: *Islamische Zeitung* 5, 19.12.1995.
- Özcan, Gülcan, *Goethe als Kulturwissenschaftler am Beispiel des West-östlichen Divân*, Düsseldorf Üniversitesi Doktora Tezi, Düsseldorf 2012.
- Rassoul, Muhammad, *Bruder Johann Ibn Goethe*, Köln: Islamische Bibliothek, 1998.
- Schimmel, Annemarie, “Goethe und der Islam”, *Al-Fadschr*, 1999, 95.
- Yılmaz, Bayram, *Goethe und der Islam*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1990.

Mommsen’den önce de Türkiye’de Goethe’nin *Doğu-Batı Dîvânı* ile ilgili bazı yayımlanmış çalışmalar vardır. Buna örnek olarak şu makale verilebilir:

- Özgü, Melâhat, “Goethe ve Hâfız”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1952, 4:89-103.

3. GOETHE’NİN ESERLERİNDE İSLÂM

3.1. Kur’ân-ı Kerîm

Goethe daha evvel de bahsedildiği gibi on ayrı sûreden oluşan bir Kur’ân özeti (*Koran-Auszüge*)¹¹⁰ meydana getirir. Kur’ân-ı Kerîm’e olan saygısını ve düşüncelerini *Doğu-Batı Dîvânı*’nın “Noten und Abhandlungen (Notlar ve Açıklamalar)” bölümünde şöyle ifade eder:

Der Stil des Korans ist, seinem Inhalt und Zweck gemäß, streng, groß, furchtbar, stellenweis`wahrhaft erhaben; so treibt ein Keil den andern und darf sich über die große Wirksamkeit des Buches niemand verwundern. Weshalb es denn auch von den echten Verehrern für unerschaffen und mit Gott gleich ewig erklärt wurde. ¹¹¹	Kur’ân’ın üslûbu muhtevasına ve maksadına uygun olarak müsamahasızdır, azametlidir, dehşetlidir, gerçekten yer yer harikulâdedir, ulvîdir. Bir çarkın dişlisi nasıl kendine bağlı öteki dişliyi harekete geçirir ve bu hareket zincirleme devam ederse, aynı şekilde bu kitabın büyüleyici ve kuvvetli tesirine de hiç kimse şaşmamalıdır. Bu sebeptendir ki onun hâlis ve hakiki tebcilkârları, onun mahlûk olmadığını, sonradan yazılmadığını ve Allah ile beraber ezeli ve ebedi olduğunu beyan etmişlerdir. ¹¹²
--	--

Goethe burada Kur’ân-ı Kerîm’in yüceliğini saygı ve hayranlıkla överken aynı zamanda İslâm tarihinde Kur’ân-ı Kerîm’in mahluk olup olmadığı konusundaki tartışmalara da değinmektedir. Sonuç olarak O’nun “Allah’la bir, ezeli ve ebedi olduğunu”, mahluk olmadığını vurgulamıştır.

Goethe, Kur’ân-ı Kerîm hakkındaki bu düşüncelere *Doğu-Batı Dîvânı*’nda, Sâkî Kitabında yazdığı “Kur’ân ezeli mi?” isimli şiirinde de değinmiştir:

¹¹⁰ “Koran-Auszüge” ekler (ek 9) kısmında yer almaktadır.

¹¹¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 333.

¹¹² Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 305.

<p><i>Ob der Koran von Ewigkeit sey?</i></p> <p><i>Ob der Koran von Ewigkeit sey? Darnach frag' ich nicht! Ob der Koran geschaffen sey? Das weiß ich nicht! Daß er das Buch der Bücher sey Glaub' ich aus Mosleminen-Pflicht.</i>¹¹³</p>	<p><i>Kur'ân ezeli mi?</i></p> <p><i>Kur'ân ezeli mi, değil mi? Bu değil derdim. Sonradan mı yaratılmıştır Kur'ân? Bunu da bilmem! Onun kitaplar kitabı olduğuna ise, Müslümanlık icabı inanırım.</i>¹¹⁴</p>
--	--

Burada Goethe, Kur'ân'ın yüce kitap olduğuna “Müslümanlık icabı inanırım” demekle aslında Kur'ân-ı Kerîm'e kendisinin nasıl yaklaştığını ve nasıl yaklaşılması gerektiğini de vurgulamaktadır. Goethe, bu mısralarla Kur'ân-ı Kerîm'i ilk önce “Müslümanlık gereği” sorgusuz sualsiz kabul ettiğini ifade eder.

Kur'ân-ı Kerim Allah'ın kelâmı ve ilmi demektir. Goethe ilk önce o ilmi kabul ettiğini ifade etmektedir. Bu onun İslâm ve Kur'ân-ı Kerîm'e yaklaşma biçimidir ve bir bakıma gayba iman demektir. Bilindiği gibi gayb, bu görünen âlemin aksine, insanın göremediği, ona gizli kalan ve ilk bakışta anlaşılmayan demektir. Nitekim aşağıdaki şiirinde Goethe insanın anlayamadığı ve idrak edemediğine karşı tutumunu ifade eder; *Maximen und Reflexionen* başlığı altında toplanan vecizelerinin birinde şöyle der:

<p><i>Das schönste Glück des denkenden Menschen ist, das Erforschliche erforscht zu haben und das Unerforschliche ruhig zu verehren.</i>¹¹⁵</p>	<p><i>Düşünen insanın en büyük mutluluğu, araştırılabileni araştırmış olmak ve araştırılamayanı da sükûnetle kabul etmektir.</i>¹¹⁶</p>
--	--

Gaybı bilmek mümkün olmadığından, ilk önce İslâm'da gayba iman, Allah'ın ilmi olan Kur'ân-ı Kerîm'e iman, Goethe'nin şiirinde olduğu gibi “Müslümanlık icabı” gerekmektedir.

¹¹³ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 92.

¹¹⁴ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 277.

¹¹⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 45.

¹¹⁶ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 100.

Goethe 70 yaşlarında iken, *Doğu-Batı Dîvânı*'nın *Noten und Abhandlungen* kısmında Kur'ân'ı Kerîm'e verdiği değer ve hürmetin bir ifadesi olarak Kur'ân'ı Kerîm'in indiği Kadir Gecesi'ne de ayrı bir önem verdiğini ve hürmet gösterdiğini şu kelimelerle ifade eder:

Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e eksiksiz nazil olduğu ilahî Kadir Gecesi'ni hürmetle, huşû içerisinde kutlamak...¹¹⁷

Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*'nda, Şarkıcının kitabında “Talismane (Tılsımlar)” başlığı altındaki şiirde Fâtiha sûresine de atıf yapar. Fâtiha sûresinin 5. ilâ 7. Âyetlerinde (*Allahım!*) *Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.* denir. Buna dayanarak Goethe şu mısraları “Talismane (Tılsımlar)” isimli şiirinde yazar:

<p>Talismane (...) <i>Er, der einzige Gerechte,</i></p> <p><i>Will für jedermann das Rechte. Sei von seinen hundert Namen Dieser hochgelobet! Amen</i></p> <p><i>Mich verwirren will das Irren, Doch du weißt mich zu entwirren. Wenn ich handle, wenn ich dichte, Gib du meinem Weg die Richte! Ob ich Ird`sches denk`und sinne, Das Gericht zu höherem Gewinne. Mit dem Staube nicht der Geist zerstoben, Dringet, in sich selbst gedrängt, nach oben.¹¹⁸</i> (...)</p>	<p>Tılsım (...) <i>O, yegâne Âdil olandır,</i></p> <p><i>Herkes için murad eder¹¹⁹. O'nun yüz isminden biri de budur Hamd-ü senâlar olsun! Âmin.</i></p> <p><i>İğvâ beni şaşırtmak ister, Lakin sen iğvâdan esirgersin beni, İş görürken ve şiir yazarken, Beni doğru yoldan ayırma! Gerçi fikrim ve zikrim dünyevî olsa da, Yüce mükafâtlar için yeterlidir. Toz-toprak ile karıştırılmasın ki ruh, Arşa yücelir, kendi içine nüfuz ederek.¹²⁰</i> (...)</p>
---	--

¹¹⁷ Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, 2015, 107.

¹¹⁸ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 12.

¹¹⁹ “Murad eder” yerine “adaleti murad eder” olarak tercüme edilmesini tercih ederim.

¹²⁰ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 175.

Goethe'nin Fâtiha sûresine de atıf yapması, sadece bir tesadüf değildir. Bilindiği üzere Fâtiha sûresi, İslâm dini için büyük öneme sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olan Fâtiha, aynı zamanda açılış anlamı taşımaktadır. Kur'ân'ın içerdiği esaslar öz olarak bu sûrede bulunmaktadır. Bu sûrede övgü ve yüceltmeye lâyık bir tek Allah'ın varlığı, onun hâkimiyeti, tek Mâbûd oluşu, kulluğun ancak O'na yapıp O'ndan yardım isteneceği ifade edilir. Ayrıca her müminin kıldığı namazın bütün rekâtlarında rabbi ile konuşurcasına Fâtiha okuması ve bu sayede O'na yaklaşması murad edilmiştir.

Goethe, ilk Kur'ân-ı Kerîm okumalarından sonra Herder'e Haziran 1772 senesinde şu cümleyi yazar:

Ich möchte beten wie Moses im Koran: Herr mache mir Raum in meiner engen Brust. ¹²¹	Mûsâ'nın Kur'ân'da dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: Tanrım göğsüme ferahlık ver! ¹²²
--	---

Bu cümle¹²³ Kur'ân-ı Kerîm Tâhâ sûresinin 25-28 âyetlerini hatırlatır:

Mûsâ dedi ki: "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar.

3.2. Hz. Muhammed

Daha evvel de belirtildiği gibi (bk 2.2.1.) Goethe Hz. İsa'yı Hristiyanlık'ta olduğu gibi Allah'ın oğlu olarak görmez. Hz. İsa'yı da, Hz. Muhammed'i de birer peygamber olarak kabul eder. Goethe, Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin her halka kendi lisanında birer uyarıcı olarak gönderilmiş olması fikrinden oldukça etkilenir. Goethe Kur'ânı okuyup kendi ilgisini çeken âyetleri Kur'ân Özeti (*Koran-*

¹²¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 26.

¹²² Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 91.

¹²³ Goethe'nin bu cümlesi bölüm 4.5. de tekrar ele alınacaktır.

Auszüge)¹²⁴ adı altında toplayıp yazmıştır (bk. Ek 9). Bu bağlamda, Goethe'nin Peygamberimizle ilgili ilk araştırmalarında, şu âyetleri aldığını görüyoruz:

Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?

Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır. (Âl-i İmrân, 144)

Dediler ki: "Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!" De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. (Ankebût, 50)

İnkâr edenler, "Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır. (Ra'd, 7)

Kur'ânı Kerîm'de geçtiği gibi her millete kendi lisanında bir uyarıcı gönderilme fikrinden Goethe o denli etkilenmiş olmalı ki, 1819 senesinde genç bir münevvere yazdığı mektupta Kur'ân'ı Kerîm'e atıf yaparak şöyle der:

Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (İbrahim, 4)

„Allah'ın Kur'ân'da söylediği doğrudur.“¹²⁵

Goethe, 1827 de Thomas Carlyle'ya yazdığı bir mektupta da şöyle diyor:

„Kur'ân buyuruyor ki, Allah her halka kendi lisanında bir peygamber göndermiştir.“¹²⁶

Goethe peygamberlerin etrafında mucizevî efsaneler oluşturulmasına da karşı idi. Kendisi Hz. Muhammed'in en büyük muzicesinin kendisi olduğunu belirtir.

¹²⁴ Goethe Uzmanı Prof. Dr. Katharina Mommsen'e göre bu Kur'ân alıntılarının orijinalleri Düsseldorf'daki Goethe Müzesi'nde bulunmaktadır (bk. Bölüm 2.4.).

¹²⁵ Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, 2015, 109.

¹²⁶ age. 109.

Kur'ân'da kâfirlerin Hz. Muhammed'den mucize işareti beklemediklerinden bahseden âyetlere Goethe *Doğu-Batı Dîvânı*'nin ilaveler kısmında şöyle cevap verir:

Wunder kann ich nicht tun sagt der Prophete, Das größte Wunder ist, daß ich bin. ¹²⁷	Mucize yaratamam diyordu Peygamber, En büyük mucize benim. ¹²⁸
---	---

Daha evvel de bahsedilen, Goethe'nin taslak olarak kalan *Mahomet* isimli tiyatro eserindeki "Mahomets Gesang" isimli şiirinde de Goethe'nin Hz. Muhammed'in şahsiyetinden ne şekilde etkilendiği tekrar görülür. Goethe, Hz. Muhammed'in İslâm dinini tebliğ ederken karşılaştığı güçlüklerle de mücâdele ettiğini vurgular. Aynı zamanda Peygamberimizi, Yaradan'a ulaştıran bir din kurucusu olarak takdim eder (bk. 2.3. ve 4.6.). *Mahomets Gesang* (Kasîde-i Muhammediyye) isimli şiirinde Peygamberi bir nehire benzeterek su sembolünü kullanması dikkat çekmektedir. Burada su semboli ile Hz. Muhammed'in saflığı, temizliği, ilmi, âb-ı hayat oluşu, yerinin doldurulamayacak kadar kıymetli oluşu gibi birçok güzel özelliğine atıf yapılmaktadır. Bu konu çalışmanın ilgili bölümünde ayrıntılı şekilde işlenecektir (bk. Bölüm 4.6.).

3.3. Allah'a Teslimiyet ve Kader Konusu

Goethe'nin incelediği Kur'ân âyetlerinin başlıca konularından birisi de Allah'a teslimiyet ve kader konusudur. Kendisi İslâm'ın temel öğretisi olan Allah'ın iradesine teslimiyet öğretisine gönülden inanmakta ve bunu bilhassa *Doğu-Batı Dîvânı*'ndaki şiirlerinde bariz bir şekilde vurgulamaktadır.

Goethe için İslâm, Allah'ın kavranması mümkün olmayan iradesine teslimiyettir. Bu düşüncesini şâir, *Doğu-Batı Dîvânı*'nin "Hikmetler Kitabı" isimli bölümde şöyle vurgular:

¹²⁷ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 40.

¹²⁸ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2015, 33.

(.....)	(....)
<i>Närrisch, daß jeder in seinem Falle Seine besondere Meinung preist! Wenn Islam „Gott ergeben“ heißt, In Islam leben und sterben wir alle.¹²⁹</i>	<i>Ahmaklıktır, herkesin kendi takdirince, Kendi özel fikrini övüp yüceltmesi! Eğer İslâm “Tanrı’ya teslimiyet” demekse, İslâm’da yaşıyor ve ölüyoruz hepimiz.¹³⁰</i>
(...)	(...)

İslâm Allah’ın iradesine teslim olmaktır. Bu durum ise herkes için geçerlidir. Hangi dine inanırsa inansın, insan bunun bilincinde olsun veya olmasın, Allah’ın iradesinden başkasına tâbî değildir. Bu şiirinde Goethe bu gerçeği “İslâm’da yaşıyor ve ölüyoruz hepimiz” demekle vurgulamaktadır.

Goethe’nin İslâm’da teslimiyet konusunu sadece şiir konusu olarak seçmediğini, buna gönülden inanıp kendi hayatında da tatbik ettiğini ise kendi dostları ile yazıştığı mektuplarda ve söylediği sözlerde görüyoruz.

Goethe, 28 Mart 1819’da Şansölye Müller ile yaptığı bir konuşmada İslâm ve teslimiyet hakkında şöyle der:

Zuversicht und Ergebung seien die echte Grundlage jeder bessern Religion, Unterordnung unter einen höhern die Ereignisse ordnenden Willen, den wir nicht begriffen, eben weil er höher als unsre Vernunft und unser Verstand sei. Der Islam und die reformierte Religion seien sich hierin am ähnlichsten. ¹³¹	Güven ve teslimiyet; her muteber dinin en esaslı temelidir; akıl ve havsalamızın üstünde olduğundan kavrayamadığımız, olayları düzenleyici, yüksek bir iradeye teslimiyet; işte İslâm ve reforme din [Protestanlık] en çok bu noktada benzeşmektedirler. ¹³²
---	---

Ölümünden kısa bir süre önce kolera salgını nedeniyle insanlar öldüğünde, Goethe, Marianne von Willemer’e 9 Şubat 1832’de şu satırları yazar:

Hier am Orte und im Lande ist man sehr gefaßt, indem man es abzuwehren	Burada, bu yerde ve bu ülkede insan, onu önlemeyi imkansız saydığından
--	--

¹²⁹ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 59.

¹³⁰ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 235.

¹³¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 106.

¹³² Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 79.

für unmöglich hält. Alle dergleichen Anstalten sind aufgehoben. Besieht man es genauer, so haben sich die Menschen, um sich von der furchtbaren Angst zu befreien, durch einen heilsamen Leichtsin in den Islam geworfen und vertrauen Gottes unerforschlichen Ratschlüssen. ¹³³	dolayı pek mütevekkildir. Benzeri tüm kurumlar kapanmış. Daha yakından bakıldığında insanlar, o korkunç korkudan kurtulmak için, insana iyi gelen bir kayıtsızlık içerisinde İslâm'a sığınıyor ve Allah'ın sırrına erişilmez hükm-ü takdirine güveniyorlar. ¹³⁴
---	--

Goethe, 19 Eylül 1831'de Bayan Louise Adele Schopenhauer'a da bir mektubunda şöyle yazar:

Hier kann niemand dem anderen raten; beschließe was zu tun ist jeder bei sich. Im Islam leben wir alle, unter welcher Form wir uns auch Mut machen. ¹³⁵	Burada kimsenin kimseye bir tavsiyede bulunması mümkün görünmüyor; herkes kendi kararını kendi vermeli. Esasen biz İslâm'da yaşıyor ve bu şekilde kendimize cesaret vermeğe çalışıyoruz. ¹³⁶
--	---

22 Aralık 1820 günü Goethe, dostu Johann Jakob von Willemer'e şöyle yazar:

Es stimmt [...] zu jeder religiös-vernünftigen Ansicht und ist ein Islam, zu dem wir uns früher oder später alle bekennen müssen. ¹³⁷	Akla yatkın her dinî görüşü kabul etmeli; bir İslâm ki eninde sonunda ona inanmak mecburiyetinde kalacağız. ¹³⁸
--	--

Gelini ağır bir hastalığa yakalandığında Goethe dostu Zelter'e 20 Eylül 1820'de şöyle yazar:

Weiter kann ich nichts sagen, als daß ich auch hier mich im Islam zu halten suche. ¹³⁹	Burada İslâm'a dayanmaya çalışmaktan başka da söyleyecek bir şey bulamıyorum. ¹⁴⁰
---	--

¹³³ age. 106.

¹³⁴ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 93.

¹³⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 105.

¹³⁶ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 80.

¹³⁷ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 105.

¹³⁸ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 92.

¹³⁹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 105.

¹⁴⁰ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 83.

Goethe kendi hayatında da kaderin ağır darbelerini hissettiğinde, İslâm'daki Allah'ın iradesine teslimiyet öğretisine sığınıyordu. Meselâ dostu ve Prens olan Carl August'un ölümünde Goethe şöyle diyordu:

Gott fügt es, wie er es für gut findet, und uns armen Sterblichen bleibt weiter nichts, als zu tragen. ¹⁴¹	İyi gördüğü için hükmü Allah verdi, biz zavallı fânilere buna dayanmadan başka bir şey düşmez. ¹⁴²
---	---

Goethe 1827 yılında Şansölye Friedrich von Müller'e şöyle diyor:

Wir leben, so lange es Gott bestimmt hat. ¹⁴³	Allah'ın takdir ettiği kadar yaşıyoruz. ¹⁴⁴
---	---

İtalya Seyahatnamesi'ndeki 11 Ağustos 1787 tarihli bir mektupta şöyle geçer:

Niemand kann sich umprägen und niemand seinem Schicksale entgehn. ¹⁴⁵	Hiç kimse kendini yeniden yaratamaz ve kimse kaderinden kaçamaz. ¹⁴⁶
--	--

Eckermann ile sohbetlerinde 18.04.1827 günü Goethe şöyle der:

Bu öğretinin (İslâmiyet) nesi doğru, nesi yanlış, nesi yararlı, nesi zararlı olabilir diye araştırmaya kalkmayacağım; ama aslında bize öğretilmemiş de olsa, hepimizin içinde bu dinden bir şeyler var. Üstünde adım yazılı olmayan kurşun bana isabet etmez, diyor savaşta asker; bu tevekkülü olmasa en büyük tehlikelerde cesâretini ve neşesini nasıl koruyabilir?¹⁴⁷

„Maximler ve Refleksiyonlar“ eserinde ise Goethe şu notu düşer:

<i>Was ist Praedestination? Antwort: Gott ist mächtiger und weiser als wir; drum macht er es mit uns nach seinem Gefallen.¹⁴⁸</i>	<i>Kaza ve Kader ne demektir? Cevap: Allah bizden daha kâdir ve âlimdir (hakîmdir); o yüzden O, bizimle istediğini yapıyor.¹⁴⁹</i>
--	---

¹⁴¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 97.

¹⁴² Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, 2015, 118.

¹⁴³ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 97.

¹⁴⁴ Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, 2015, 118.

¹⁴⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 97.

¹⁴⁶ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 86.

¹⁴⁷ Goethe-Schiller, *Goethe ve Schiller'den Aforizmalar*, 2018, 56-57.

¹⁴⁸ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 97.

¹⁴⁹ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 86.

Goethe, Allah'ın iradasine teslimiyet ve kader konusundaki düşüncelerini mektuplarında, sözlerinde ve eserlerinde açık ve net bir şekilde göstermiştir. *Doğu-Batı Dîvânı*'ndaki "Hikmetler Kitabı" isimli bölümde de bu konu ile ilgili düşüncelerini şu mısralarla dile getirir:

(...) <i>Was machst du an der Welt? Sie ist schon gemacht. Der Herr der Schöpfung hat alles bedacht, Dein Los ist gefallen, verfolge die Weise, Der Weg ist begonnen, vollende die Reise. Denn Sorgen und Kummer verändern es nicht, Sie schleudern dich ewig aus gleichem Gewicht. (...)¹⁵⁰</i>	(...) <i>Ne yapıyorsun dünyada? O çoktan yapıp bitti. Hilkatin sahibi Allah her şeyi eksiksiz takdir etti Talihin yolunu takip et artık, kısmetin belirlendi, Bir kere yol başladı, tamamlama seyahati. Zira elem ve keder değiştirmez kaderi, Ebedî savurur seni, bozarlar dengeyi.¹⁵¹(...)</i>
--	--

„Ne yapıyorsun dünyada? O çoktan yapıp bitti.“ demekle İslâm ve tasavvuf düşüncesindeki her şeyin ezel âleminde takdir edilmiş olması inancı da vurgulanmaktadır. Bu düşünceye göre insan bu dünyada sadece hatırlamaktadır. Kader yazılıp bitmiş, mürekkep kurumuş, insan ise sadece onu yaşamaktadır. Bu düşünce ve inancın kaynağı bilindiği üzere şu hadise dayanmaktadır:

Hz. Cabir radiyallâhü anh anlatıyor: "Süraka İbnu Malik İbnu Cu'şem radiyallâhü anh gelerek sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Bize dinimizi açıkla. Sanki yeni yaratılmış gibiyiz. Şimdi amel ne husustadır: Kalemlerin kuruduğu, miktarların kesinleştiği şeylerde mi, yoksa istikbale ait şeylerde mi çalışacağız?" "Hayır (istikbale ait şeylerde değil). Bilakis kalemlerin kuruduğu, miktarların cereyan ettiği (kesinleştiği) hususta!" buyurdular. Süraka tekrar: "Öyleyse niye amel edelim (boşa zahmet çekelim)?" diye sordu. Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem: "Çalışın! Herkes yaratıldığı şeye erecektir! Herkes, (yazıldığı) ameliyle amel olacaktır!" buyurdular."¹⁵²

¹⁵⁰ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 56.

¹⁵¹ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 231.

¹⁵² Müslim, *Kader*, 8.

Doğu-Batı Dîvânı'nın *Murakabe* (Buch der Betrachtungen) kitabındaki „Celâleddin Rûmî der ki“ isimli şiirinde Goethe bir mutasavvıfın ağzından kader konusuna şöyle değinir:

<p><i>Dschelal-eddin Rumi spricht</i></p> <p><i>Verweilst du in der Welt, sie flieht als Traum, Du reisest, ein Geschick bestimmt den Raum; Nicht Hitze, Kälte nicht vermagst du festzuhalten,</i></p> <p><i>Und was dir blüht, sogleich wird es veralten.</i>¹⁵³</p>	<p><i>Celâleddin Rûmî der ki</i></p> <p><i>Bir rüya gibidir dünyada bulunman senin için, Yolculuğu sen yapsan da, mekânı kader belirler; Sıcağı ve soğuğu durdurmaya muktedir değilsin,</i></p> <p><i>Ki tez gelip geçer senin için takdir ettiği kaderin.</i>¹⁵⁴</p>
---	---

Doğu-Batı Dîvânı'nın “Buch des Unmuts” (Sıkıntı Kitabı)’nda “Timur der ki” isimli şiirinde de Goethe kader konusuna tekrar şöyle değinir:

<p>(.....)</p> <p><i>Hätt Allah mich bestimmt zum Wurm, So hätte er mich als Wurm geschaffen.</i>¹⁵⁵</p>	<p>(....)</p> <p><i>Allah beni solucan yapmayı dileseydi, Elbette solucan olarak yaratırdı beni.</i>¹⁵⁶</p>
---	--

Goethe 29 Temmuz 1816 tarihinde Heinrich Meyer’e yazdığı mektupta şöyle der:

<p>Und so müssen wir denn wieder im Islam, (das heißt: in unbedingter Hingebung in den Willen Goettes) verharren, welches uns dann fernerhin nicht schwer sein wird, wenn es uns ein wenig glimpflicher geht als bisher.¹⁵⁷</p>	<p>Bundan böyle tekrar İslâm’dan (yani kesin olarak Allah’ın iradesine teslimiyetten) şaşmamalıyız; o İslâm ki, eğer halimiz şimdikinden biraz daha ihtiyatlı ve itinalı olacak olursa, istikbalde bizim için güç olmayacaktır.¹⁵⁸</p>
--	---

¹⁵³ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 44.

¹⁵⁴ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 216.

¹⁵⁵ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 54.

¹⁵⁶ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 228.

¹⁵⁷ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 104.

¹⁵⁸ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2016, 91.

Goethe Allah'a teslimiyet ve kader konusunu sadece şiirlerine konu etmemiş, kendisi de hayâtının bazı dönemlerinde yaşamaya ve uygulamaya çalışmıştır.

3.4. Dinin İçinin İyi Amellerle Doldurulması

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen hayır ve hasenât işlerine çağrı âyetleri de Goethe'nin notlarında yer almaktadır.

Hayır, öyle değil! Kim "ihvan" derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir. (Bakara, 112)

Goethe'nin, 20 Haziran 1827 tarihinde Eckermann ile yaptığı bir konuşmayı¹⁵⁹ Mommsen şöyle özetler:

Wenn der Glaube rechter Art sei, dies den Menschen auch zu guten Handlungen führen werde. ¹⁶⁰	Her şeyden evvel eğer inanç hak bir inançsa, o zaman bu, insanı iyi işlere (amellere) yöneltir. ¹⁶¹
--	--

İyi amel konusuyla ilgili Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nda Hikmetler Kitabı'nda şu mısralarla karşılaşırız:

<i>Gutes tu' rein aus des Guten Liebe! Das überliefre deinem Blut. Und wenn's den Kindern nicht verbliebe, Den Enkeln kommt es doch zu gut. Enveri sagt's, ein Herrlichster der Männer,</i>	<i>Surf iyiliği sevdiğinden iyilik et! Nesline de bunu aşıla! Semeresini çocuklar görmezse, Torunlara dokunur faydası elbet. İnsanların en mükemmeli, gönlü zengini, Yüce zatlara âşina olan ârif Enveri der ki,</i>
---	--

¹⁵⁹ Krş. Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*; <http://jc.sekinger.free.fr/contribution/pdf/Eckermann.pdf>, e.t.: 01.01.2019.

¹⁶⁰ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 37.

¹⁶¹ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 86.

<p><i>Des tiefsten Herzens, höchsten Hauptes Kenner: „Dir frommt an jedem Ort, zu jeder Zeit Geradheit, Urteil und Verträglichkeit.“</i></p> <p><i>Gutes tu`rein aus des Guten Liebe! Was du tust, verbleibt dir nicht; Und wenn es auch dir verbliebe, Bleibt es deinen Kindern nicht- (...)</i></p> <p><i>Was willst du untersuchen, Wohin die Milde fließt! Ins Wasser wirf deine Kuchen; Wer weiß, wer sie genießt!¹⁶²</i></p>	<p><i>“Nerede olursan ol, her zaman dürüst ol Haklı karar ver, doğruluk ve uysallık üzere ol.”</i></p> <p><i>Sırf iyilik uğruna iyilik yap! Yaptıkların yanına kalmaz; Sana kalsalar dahi onlar, Çocuklarına kalmazlar. (...)</i></p> <p><i>İyilik ve lûtfun nereye gittiğini, Niçin arştırıyorsun durmadan! Sen pastanı suya bırak da bak, Kime nasip olur tadına bakmak.¹⁶³</i></p>
---	--

Burada Goethe şiirinde hayır ve hasenâtın yapılmasını vurgularken, bir taraftan da

Nerede olursan ol, her zaman dürüst ol

Haklı karar ver, doğruluk ve uysallık üzere ol

demekle güzel ahlâk'a verdiği önemi de dile getirir.

¹⁶² Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 56-58.

¹⁶³ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 232-234.

4. GOETHE’NİN ESERLERİNDE İSLÂM TASAVVUFU

4.1. Tasavvufî Açıdan Şiir Tarzı ve Goethe’nin Dîvânı

Tasavvufî eserlerin bir çoğunda şiir tarzının seçilmesi ve Goethe’nin de Dîvânı’nda bu yolu tercih etmesi muhakkak tesadüf değildir. İslâm tasavvufu eserlerinin bir çoğunda Mevlânâ, İbn Arabî, Mısırî Niyâzî gibi büyük zatlar, yazılarında sembol ve mecaz tarzını seçmişlerdir. Mutlak olan bir hakikatin, yani sınırsız bir şeyin sınırlı şartlarla ve kelimelerle anlatılmaya çalışılması zor olduğundan tasavvufta mecaz, sembol ve işaret dili kullanılmıştır. Buna Tasavvuf edebiyatında “*kuş dili*” de denilmiştir.¹⁶⁴ Goethe sonsuz ve mutlak bir hakikatin sınırlı olan aklımız ile düşünülmesinin zor olduğunu şöyle dile getirir: “Sonsuz olan, yahut da kemal sahibi varlık, bizim tarafımızdan düşünülemez. Biz yalnız sınırlı şeyleri veya ruhumuzu sınırlayan şeyleri düşünebiliriz.”¹⁶⁵

Tasavvufî şiirin çok zengin olmasının sebebi bir tür mecburiyetten kaynaklanmıştır. Şiir, semboller, remizler ve işaret dili gibi dil sanatlarını kullanmaya elverişli bir yapıya sahiptir. Yalnız ariflerin çoğu “Biz şâir değiliz.” derler. Şiir onlar için yalnızca bir araçtır.

İbn Arabî’nin dediği gibi “Şiir, sözü kısa tutma (icmal), rumuz kullanma (remz), bilmece yapma (lûgaz) yeridir. Yani biz bir şeyi remzederiz, lûgazlaştırırız (...) ama bizim bundan kastımız başka bir şeydir.”¹⁶⁶

El-Fütûhât’ın bazı yerlerinde (II/533,564) İbn Arabî buna değinir ve “Bu küçük işaret, idrak sahibine kendi kuvvetiyle geniş açıklama gibi her şeyi verecektir....Biz sadece imâlarda bulunuyoruz.”¹⁶⁷ der.

Tasavvuf literatüründe bazen de şiir yardımı ile keşif ilmi anlamayanlardan setredilir. Aynı zamanda, ilâhî aşkın şarap ile sembolize edilmesi gibi, şiirde

¹⁶⁴ Krş. Kılıç, “Bir İslam Metafiziği Olarak Tasavvuf”, 2016-2017, 7: 6-11.

¹⁶⁵ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 64.

¹⁶⁶ Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş: Şeyh-i Ekber*, 2015, 48.

¹⁶⁷ age. 49.

kullanılan bazı sembol ve mecazlar nedeniyle tasavvufa hâkim olmayanlar tarafından yanlış anlaşılma problemi de bulunmaktadır. Bu meseleye şiirlerinde sıklıkla yer vermiş olan Mısri Niyâzî Hazretleri bunu şu mısralarla dile getirmiştir:

*Zât-ı Hak'ta mahrem-i irfân olan anlar bizi,
İlm-i sırda bahr-ı bî-pâyân olan anlar bizi.
Bu fenâ gülzârına tâlib olanlar anlamaz,
Vech-i bâkî hüsnine hayran olan anlar bizi.
(...) Ey Niyâzî katremiz deryaya saldı biz bugün,
Katre nice anlasın ummân olan anlar bizi.¹⁶⁸*

Goethe, işin ehli olmayanlar tarafından anlaşılama problemine İranlı şâir Hâfız'ın *Dîvân* eseri üzerinden atıf yapar. *Doğu-Batı Dîvânı*'nda "Açık Sır" (Offenbar Geheimnis) isimli şiirinde şöyle der:

<i>Sie haben dich, heiliger Hafis, Die mystische Zunge genannt, Und haben, die Wortgelehrten, Den Wert des Wortes nicht erkannt.</i>	<i>Sana Aziz Hâfız, mistik dilin ta kendisi dediler. Dil bilginleri de, sözünün değerini anlamadılar.</i>
<i>Mystische heissest du ihnen, Weil sie Närrisches bei dir denken Und ihren unlauten Wein In deinem Namen verschenken.</i>	<i>Sen, onlara göre mistiksin; çünkü sende çılgınlık eseri gördüler. Kendi esrarlı¹⁷⁰ şaraplarını da senin adıyla sundular..</i>
<i>Du aber bist mystisch rein, Weil sie dich nicht verstehen, Der du, ohne fromm zu sein, selig bist! Das wollen sie dir nicht zugestehn.¹⁶⁹</i>	<i>Ama sen mistik bakımından tertemizsin; çünkü onlar seni anlamadılar. Sen sofu olmadan dindar oldun. Sana işte bunu bağışlamadılar.¹⁷¹</i>

Buradaki “sofu” kelimesini Goethe, daha çok “dinci, dar görüşlü din adamı, bağınaz” anlamlarında kullanmaktadır. “Sofu olmadan, dindar olmak’tan (*Ohne fromm zu sein, selig sein*)” söz etmektedir. Goethe’nin dinlere bakışının ele alındığı bölümde de (Bk. 2.2) birçok yerde Goethe’nin dar görüşlü din adamlarını ve

¹⁶⁸ Niyâzî-i Mısri, *Dîvân-ı İlâhiyât*, 2011, 262-263.

¹⁶⁹ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 26.

¹⁷⁰ Unlauter Wein ifadesinin “dürüst, samimi olmayan şaraplarını” olarak çevrilmesini tercih ederim.

¹⁷¹ Özgü, “Goethe ve Hâfız”, 1952, 101.

gösterişe dayalı ve yüzeysel bir din anlayışını reddedip eleştirdiğinden bahsedilmişti.

Bunun yanısıra Goethe'nin esas amacının mutlak hakikatin arayışında olduğu da görülmüştür. "Goethe otobiyografisinde, gençliğini anlatırken, Allah'a kendi tarzında yaklaşmak için hürriyetini ele aldığı itiraf eder. Bütün dinî/mânevî şiirleri gibi *Doğu-Batı Dîvânı* da onun bu ruh hâlinde doğmuştur."¹⁷²

Tasavvufî eserlerin çoğunda dikkati çeken bir husus ta şudur: İfade bakımından insanların en alt anlayış seviyesindeki kişilere yönelik bir dil kullanılmış gibi gözükse de, içerdikleri mânâlar bakımından en üst seviyedeki kişiye de hitap eden işaretler barındırırlar. Söylediklerinde her seviyeye hitap edecek anlam katmanları vardır. Tasavvuf eserlerindeki derin konuları ve atıfları herkes anlamaz. Mısırî Niyâzî Hazretlerinin *Sır ilminde bahr-ı bî-pâyân olan anlar bizi (Sınırsız deniz olan anlar)* dediği gibi, onları anlamak için sırlar ilmine vakıf olmak gerekir.

Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*'nın "İşaret" (Wink) isimli şiirinde herkesin her sözü en derin manasıyla anlayamamasının da aslında doğal olduğuna parmak basar. Bir bakıma Hâfız'ı anlamayanları da kendisinin kınamaması gerektiğini söyler. Goethe bu şiirde sözü bir yelpazeye benzetir, *söz bir yelpazedir (das Wort ist ein Fächer)* der. Bu benzetmenin sebebini ise şöyle açıklamaktadır: *Sözün sadece bir mânâsı olmuyor. Aralıklarından bir çift güzel göz görünür. Yelpaze sadece sevimli bir çiçektir; gerçi kızın yüzünü kapatır, ama kendisini benden saklamaz; kızın en güzel tarafı, gözleridir ve bu gözler, gözlerimin içinde yankısını bulur.*¹⁷³

Wink	İşaret
<i>Und doch haben sie recht, die ich schelte: Denn, daß ein Wort nicht einfach gelte, Das müßte sich wohl von selbst verstehn. Das Wort ist ein Fächer! Zwischen den Stäben Blicken ein Paar schöne Augen hervor.</i>	<i>Ne var ki tenkid ettiğim bilginlerin hakları var; Çünkü sözün sadece bir manası olmuyor. Bu, kendiliğinden anlaşılmalıydı. Söz bir yelpazedir! Aralıklarından bu yelpazenin Bir çift güzel göz görünür, Yelpaze sadece sevimli bir çiçektir,</i>

¹⁷² Özgü, "Goethe ve Hâfız", 1952, 102.

¹⁷³ Krş. Özgü, "Goethe ve Hâfız", 1952, 103.

<i>Der Fächer ist nur ein lieblicher Flor; Er verdeckt mir zwar das Gesicht, Aber das Mädchen verbirgt er nicht, Weil das Schönste, was sie besitzt, Das Auge, mir ins Auge blitzt.¹⁷⁴</i>	<i>Gerçi kızın yüzünü kapatır, Ama kendisini (kızı) benden saklamaz, Çünkü Kızın en güzel tarafı, Gözlerimin içine bakan gözleridir.¹⁷⁵</i>
---	--

Burada yelpaze sözü, kızın güzel gözleri ise mânâyı temsil etmektedir.¹⁷⁶ Basit ve anladığımızı zannettiğimiz sözler arkasında bazen çok derin manalar gizli olabilir. Bunu da herkesin anlaması beklenemez.

Hz. Mevlânâ için söz ile gizli mânâsı arasındaki bu ilişki özellikle Kur'ân-ı Kerîm için geçerlidir; Mesnevî'de der ki:

Kur'ân'ın harfleri, bil ki görünür; fakat bu görünen harflerin onlardan çıkan mânânın altında, pek kahredici, pek güçlü bir de iç mânâsı var. Onun altında bir iç mânâ daha, ondan sonra bir üçüncü iç mânâ var ki orada bütün akıllar yiter gider. Kur'ân'ın dördüncü iç manasını, eşi, örneği olmayan Tanrı'dan başka kimse görmedi, bilmedi.¹⁷⁷

4.2. Kendinden Kendine Yolculuk

Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı* "Hegire" (Hicret) adlı şiir ile başlar. Bu şiiri Goethe, Napolyon ve Fransızlar'a karşı yapılan özgürlük savaşları sırasında yazmıştır. İlginç olan durum Goethe'nin bu şiiri Noel'de yazması ve şiirin altına da 24 Aralık 1814¹⁷⁸ olarak bu tarihi atmasıdır.

Hicret kelimesi Arapçadır ve hecr (hicran) kökünden gelmektedir. Lügatte terk etmek, bırakmak, ilgisini kesmek ve ayrılmak anlamına gelmektedir. Bir kişinin

¹⁷⁴ Goethe, "West-östlicher Divan", 2018, 26.

¹⁷⁵ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 192.

¹⁷⁶ Krş. Özgü, "Goethe ve Hâfız", 1952, 103.

¹⁷⁷ Gölpınarlı, *Mesnevi III*, 4244-4246, 1983, 291.

¹⁷⁸ Bk. Ek 6, resim 2 ve 3.

herhangi bir şeyden bedenen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması demektir. Bilindiği gibi Hicret Hz. Muhammed'in 622 senesinde Mekke'den Medine'ye göçünü ifade eder. Diğer bir taraftan da İslâm takviminin başlangıcıdır. Goethe savaş ortamından Hicrete, saflık ve doğruluk alanına çağırır ve bunu da bir Noel günü yapar.

Goethe bu şiirde vurguladığı gibi “ilâhî emirlerin dünya diliyle” (Himmelslehr' in Erdensprachen) hâlâ algılanabileceği bir yere göç etmek istediğini söyler. Tabii bir bakıma da bulunduğu ortamda ilahî mesajın anlamından uzaklaşıldığına işaret etmiş olur.

Bu yolculuk bilhassa Goethe'nin kendi iç âlemine, manaya yapmak istediği bir yolculuktur. Burada sadece mekân değiştirilerek yapılan yolculuk kast edilmemektedir. Savaş, şiddet ve taht kavgalarının yapıldığı, dünya hırslarının ön planda olduğu o zamanki Avrupa'dan “tertemiz Doğu”ya, yeni bir mânâ ve huzur ortamına hicret etmek istemiştir. Goethe, şiirde Doğu'yu kast ederek “Orada aşk, işret ve mûsikî meclisinde, Hızır'ın âb-ı hayat menbaından içer, gençleşirsin.” der. “Hızır'ın âb-ı hayat çeşmesi” ile Goethe, hakikate, ebedî huzur ve mutluluğa ulaşmanın sırrını dile getirir.¹⁷⁹

Hegire ¹⁸⁰	Hicret
<i>Nord und West und Süd zersplittern, Throne bersten, Reiche zittern:</i>	<i>Kuzey, Batı ve Güney paramparça oluyor,</i>
<i>Flüchte du, im reinen Osten Patriarchenluft zu kosten, Unter Lieben, Trinken, Singen, Soll dich Chisers Quell verjüngen.</i>	<i>Tahtlar çöküyor, imparatorluklar sallanıyor Pedersahilerin havasını solumak istersen,</i>
<i>Dort, im Reinen und im Rechten,</i>	<i>Şu tertemiz Doğu'ya hicret et, Orada aşk, işret ve musiki meclisinde, Hızır'ın âb-ı hayat menbaından içer, gençleşirsin.</i>
<i>Will ich menschlichen Geschlechte In des Ursprungs Tiefe dringen,</i>	<i>Hakkın ve meşruiyetin hâkim olduğu o yerlerde,</i>

¹⁷⁹ Krş. Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 321; Özgü, “Goethe ve Hâfız”, 1952, 103.

¹⁸⁰ Hicret kelimesinin Fransızcası.

<p><i>Wo sie noch von Gott empfangen Himmelslehr' in Erdensprachen, Und sich nicht den Kopf zerbrachen.¹⁸¹ ...</i></p>	<p><i>Derinliklerine inmek isterim insan soyunun. O zamanlar ki henüz insanlar, Dünyevî dillerinde Tanrıdan İlâhî emirler alır, Ve pek de kafa yormazlardı.¹⁸² ...</i></p>
---	---

Goethe, insanın kendi iç âlemine yönelmesini *Wilhelm Meisters Wanderjahre* adlı eserinde yer alan “Vermächtnis” (vasiyet) isimli şiirinde şöyle dile getirir:

<p>Vermächtnis (...) <i>Sofort wende dich nach innen, Das Zentrum findest du da drinnen,¹⁸³ (...)</i></p>	<p>Vasiyet (...) <i>Hemen iç (âlemine) yönel, Merkezi orada içinde bulacaksın, (...)¹⁸⁴</i></p>
---	---

Hz. Peygamber’den nakledilen hadislerde de Hicret, zâhirî mânâsının yanında, bu mânêvî göçü anlatmaktadır. Buyrulur ki: *Hicret eden kişi (mücahir), Allah’ın yasakladığı kötülük ve günahları terk eden kimsedir.¹⁸⁵* Diğer bir hadis ise şöyledir: *Hicret, gizlisi ve açığıyla bütün kötü davranışları terk etmen, namazı kılman, zekatı vermen demektir. Bunları yaparsan bulunduğun yerde de ölsen, sen muhacirsin, hicretini gerçekleştirmiş kimsesin.¹⁸⁶*

Cemâlnur Sargut, İslâm tasavvufunda Hicretin iç manasıyla nefsten ruha göçmek, kötü huyları terkederek Peygamber’in ahlâkıyla ahlâklanmak olduğunu, Peygamber’in zâhirdeki hicretinin, vakti gelene bunun nasıl olması gerektiğini göstermek için gerçekleştirdiğini belirtir.¹⁸⁷

İslâm tasavvufunda kötü ve çirkin huylardan iyi ve güzel huylara gitmek bir hicrettir. İsyankâr ve günahkâr olan hâline son vererek, itaat ve ibadet hâline

¹⁸¹ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 9.

¹⁸² Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 173.

¹⁸³ age. 173.

¹⁸⁴ Tercüme: Edibe Nuray Saatçı.

¹⁸⁵ Buhari, İman, 4; Ebu Davud, Cihad, 4; Vitir, 11.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 224.

¹⁸⁷ Krş. Sargut, “Tasavvufta Hicret Anlayışı”, 2015, 39.

dönmek de bir hicrettir. Yanlışı bırakarak doğruya, gerçeğe yönelmektir. Özetle kötüden, yanlıştan, batıldan iyiye, güzele, doğruya ve Hakk'a doğru yapılan yolculuk hicrettir. Ken'an Rifâî Hz. şöyle der: “Ârifin uzleti, nefsinden kalbine hicret etmektir. Kalbinden de içeri rûhuna gitmektir ve nihâyet rûhunden sırrına, sırrından Mevlâ'sına yetmektir. Uzlet, hakikatte hayvanî sıfatlardan kurtulmaktır”.¹⁸⁸

İsmail Hakkı Bursevî Hz. de, manevî hicreti şöyle açıklamaktadır: “Hicret, nefis yurdundan kurtulup, kalp Kâbe'sini fethederek, oradan şirk ve delalet putlarını temizlemek için Allah'a yönelmektir ki hükmü kıyamete kadar bâki olup her mûmine farz-ı ayndır.”¹⁸⁹

Goethe “Hicret” isimli şiirinde “tertemiz Doğu'ya” hicret çağrısını yaparken “insan soyunun derinliklerine” inmek istediğini vurgular. Dünyevî çatışmalardan, hırs ve nefis çatışmalarından insanın içindeki manevî merkeze, ruh âlemine hicret etmek ister. Bu şiirle Goethe İslâm tasavvufundaki manevî hicrete çağrı yapmaktadır.

4.3. Beden ve Ruh Konusu

İslâm tasavvufunda insan yapısı, daha çok Rabbanî ruh ile toprağa mensup beden ikilemi içinde ele alınır. Bu konu ile ilgili 1161'de (1748) senesinde Tanca ile Tıtvân arasında bulunan Hamîs köyünde doğan, ailesi bu bölgenin şeriflerinden sayılan ve *el-Fehrese* adlı otobiyografik eserinde Hz. Hasan soyundan geldiğini söyleyen ünlü mutasavvıf İbn Acîbe Hazretleri¹⁹⁰ şöyle der:

İnsanın beşerî kalıbının aslı toprak, ruhunun aslı ise Rabb'in nurudur. Eğer ruh üzerine topraklık vasfı galip gelirse insan toprak âlemine yani dünyaya doğru cezb olunur. Bütün işi dünya derdi olur ve esfel-i safiline düşer. Aksine ruh daha güçlü

¹⁸⁸ Rifâî, *Sohbetler*, 2000, 436.

¹⁸⁹ Ceyhan., “Kulluk: Mânevî Hicretin Son Vatanı”, 2015, 43.

¹⁹⁰ Belli başlı eserleri arasında *Âkâzû'l-himem fî şerhi'l-Hikem* (İbn Atâullah el-İskenderî'nin meşhur eserinin şerhidir), *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye fî şerhi'l-Mebâhişi'l-aşliyye* (Kuzey Afrikalı sûfi İbn Bennâ es-Sarakustî'ye ait tasavvufi bir manzumenin şerhi), *Mi'râcü't-teşevvüf ilâ hakâ'iki't-taşavvuf*, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* sayılabilir.

olursa bu sefer ruh, bedeni yüce âlemlere doğru çeker, onun mânevî vechesi maddî tarafına galip olur. Hakikat nurları karşısında beşerî taraf teslim olur, böyle bir ruh insanı nurlar ve sırlar âlemine doğru götürür.¹⁹¹

Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*'nda Züleyha kitabında “Mabet Ağacı” (Ginkgo Biloba) isimli şiirinde bu ruh ve beden ikileminden şöyle bahseder:

<p>Ginkgo Biloba</p> <p><i>Dieses Baumes Blatt, der von Osten Meinem Garten anvertraut, Gibt geheimen Sinn zu kosten, Wie's den Wissenden erbaut.</i></p> <p><i>Ist es ein lebendig Wesen, Das sich in sich selbst getrennt? Sind es zwei, die sich erlesen, Dass man sie als eines kennt?</i></p> <p><i>Solche Fragen zu erwidern Fand ich wohl den rechten Sinn. Fühlst du nicht an meinen Liedern, Dass ich eins und doppelt bin?</i>¹⁹²</p>	<p>Mabet Ağacı (Ginkgo Biloba Ağacı)</p> <p><i>Bahçeme Doğu'dan emanet Bu ağaç yaprağı, Bileni sevindiren Gizli bir mânâ tadı verir.</i></p> <p><i>Kendi içinde bölünmüş, Canlı bir varlık mı bu? Yoksa tek olarak tanınan, Seçkin ikili mi bu?</i></p> <p><i>Böyle sorulara yanıt olacak Doğru sözcükleri buldum sanırım. Şiirlerimde hissetmiyor musun, Hem tek, hem çift olduğumu?</i>¹⁹³</p>
---	--

Goethe şiirin son mısralarında *Benim (...) hem tek, hem çift olduğumu hissetmiyor musun?* demekle Yunus Emre'nin şu sözünü hatırlatır:

Bir ben vardır bende, benden içeru.

Nefsanî bedene hapsedilen ruhun hâli *Doğu-Batı Dîvânı*'nda “Mecazlar Kitabı'nda” (Buch der Parabeln) şu şiirde de anlatılır:

<p>Bulbuls Nachtlied</p> <p><i>Bulbuls Nachtlied durch die Schauer</i></p>	<p>Bülbülün gece şarkısı</p> <p><i>Bülbülün gece şarkısı ürpertiyle</i></p>
---	--

¹⁹¹ Uludağ, “Marifet: Kendini Bilen Rabbini Bulur”, 2015;
<http://www.ilimveirfan.com.tr/ayin-konusu.asp?Id=223>, e.t.: 09.09.2019.

¹⁹² Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 69.

¹⁹³ Çeviren: Edibe Nuray Saatçı.

<p><i>Drang zu Allahs lichtem Throne, Und dem Wohlgesang zu Lohne Sperrt er sie in goldnen Bauer. Dieser sind des Menschen Glieder. Zwar sie fühllet sich beschränket, Doch wenn sie es recht bedenket, Singt das Seelchen immer wieder.¹⁹⁴</i></p>	<p><i>Ulaştı Allah'ın nurdan tahtına, Ve ödül olsun diye bu hoş nağmelere, Kapattı onu altın kafese. Bu kafes insanın bedenidir. Bağlanmış hissetse de kendini, Aslında düşünürse hakkıyla, O minik ruh şakımakta her zaman.¹⁹⁵</i></p>
--	--

Doğu-Batı Dîvânı'nda "Sâkî" (Das Schenkenbuch) isimli kitapta Goethe Rabbanî ruh ve nefsanî beden ikilemini şu mısralarla anlatılır:

<p>Hatem</p> <p><i>Du weißt, daß der Leib ein Kerker ist, Die Seele hat man hinein betrogen, Da hat sie nicht freie Ellebogen. Will sie sich da- und dorthin retten, Schnürt man den Kerker selbst in Ketten, Da ist das Liebchen doppelt gefährdet, Deshalb sie sich oft so seltsam gebärdet. Wenn der Körper ein Kerker ist, Warum nur der Kerker so durstig ist? Seele befindet sich wohl darinnen Und bliebe gern vergnügt bei Sinnen; Nun aber soll eine Flasche Wein, Frisch eine nach der andern herein. Seele will's nicht länger ertragen, Sie an der Türe in Stücke schlagen.¹⁹⁶</i></p>	<p>Hatem</p> <p><i>Bilirsin ki beden bir zindandır. Ruhsa aldatılarak hapsedilmiştir içine; Burada hareket hürriyeti yoktur onun. Kurtulmak ister, hareketlenir oradan oraya Ancak zindanda zincirlenmiştir burada; Burada sevgili iki kat daha fazla tehlikededir Bu yüzden sık sık böyle garipleşir. Beden bir zindan ise eğer, Öyleyse neden zindan [beden] susamıştır? Elbette ruh bedende mutludur Orada akli başında ve neşeli olmak ister Lâkin şimdi bir şişe şarap içilirse, Ardından bir şişe, bir şişe daha gelir Daha fazla dayanamaz ruh buna, Bedeni paramparça ediverir.¹⁹⁷</i></p>
--	--

Ruh nefsanî beden zindanında iken ilahî aşk „şarabından” içerse buna „daha fazla dayanamaz“ ve nefis zindanı olan „bedeni paramparça“ eder ve nefis zindanından

¹⁹⁴ Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 103.

¹⁹⁵ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 291.

¹⁹⁶ Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 94.

¹⁹⁷ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 279.

kurtulan ruh aşikâr olur. Burada İslâm tasavvufundaki nefis ile mücâdeleye işaret edilmektedir. Bu mücâdelenin sonucu olarak insan kademe kademe kemâle yükselir, ilahî aşkı tadar ve sonunda benliğini yok ederek kendisindeki ruhu, yani kendisindeki Allah'ın ismini aşikâr eder. Artık ruh, o bedene hâkimdir.

Daha evvel “Hicret” isimli şiirinde de gördüğümüz gibi, Doğu, Goethe tarafından sadece coğrafi bir bölge olarak yorumlanmaz. Doğu, “kendi iç mânâ âlemimiz, ruh” veya “ahiret” anlamında da şiirlerde kullanılmaktadır. Goethe *Doğu-Batı Dîvânı'nın Metrukat (Nachlass)*¹⁹⁸ olarak vefatından sonra yayımlanan “Şarkıcının Kitabı”nda (Buch des Sängers) Doğu ve Batı kavramları ile ahiret ve bu dünyayı kastederek şöyle der:

<p><i>Buch des Sängers</i> (...) <i>Wer sich selbst und andre kennt Wird auch hier erkennen: Orient und Okzident Sind nicht mehr zu trennen.</i></p> <p><i>Sinnig zwischen beiden Welten Sich zu wiegen lass ich gelten; Also zwischen Ost- und Westen Sich bewegen sei zum Besten!</i>¹⁹⁹ (...)</p>	<p><i>Şarkıcının Kitabı</i> (...) <i>Kim kendini ve başkalarını tanır ise Burada da görecektir ki: Doğu ve Batı Birbirinden artık ayırlamaz.</i></p> <p><i>Mânâlı sallanmak [salınmak] her iki dünya arasında kabulümdür, Yani Doğu ve Batı arasında Hareket etmek en iyisidir!</i>²⁰⁰ (...)</p>
--	--

Burada Goethe, “her iki dünya arasında salınmak”, yani Doğu ve Batı, ahiret ve bu dünya arasında hareket etmek en iyisidir, demekle İslâm kaynaklarında istenilen her iki dünya arasında dengeyi kurmak fikrini benimsemiştir.

Bununla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de de şöyle buyrulmaktadır:

¹⁹⁸ Bk. Bölüm 2.4.

¹⁹⁹ Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 279.

²⁰⁰ Çeviren: Edibe Nuray Saatçı.

Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez. (Kasas, 28/77)

Herkes tarafından bilinen bir hadiste ise dünya-âhiret dengesi şöyle ifade edilmektedir:

Hiç ölmeyeceğini zanneden biri gibi çalış, yarın ölecek biri gibi de tedbirli ol!
(Câmiu's-Sagîr, II/12, Hadis No:1201)

Dünyadan kaçış ve dünya hâyatını inkâr gibi bir tavrı Goethe hiç bir zaman benimsememiştir.²⁰¹

4.4. Tevhid: Allah'ın Birliği ve Tecellileri

İslâm tasavvufunda, her şeyde Allah'ın birliğini, vahdeti görmek ve ilahî olanı müşahade etmek fikri, Goethe'nin görüşleri ile de örtüşmektedir. Bu hususta Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*'nın “Noten und Abhandlungen” (Notlar ve Açıklamalar/Tetkikler) bölümünde “Mahmud von Gazne”, yani “Gazneli Mahmut” başlığı altında şunları yazar:

Der Glaube an den einigen Gott wirkt immer geisterhebend, indem er den Menschen auf die Einheit seines eignen Innern zurückverweist. ²⁰²	Bir tek Allah'a iman, insanı kendi iç vahdetine döndürdüğü için daimâ ruhu yüceltici bir etki yapar. ²⁰³
---	---

Goethe için tabiat Allah'ın varlığının bir delilidir ve Allah tabiatta tecelli eder. Allah'ın isimlerinin kâinatta tecelli ettiği inancı Goethe için çok önemlidir. Kendisi Kur'ân'dan şu âyeti not etmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Krş. Özkan, “Goethe ve Tasavvuf”, 2013
<https://www.sabahulkesi.com/2013/04/01/goethe-ve-tasavvuf-kaan-tu%C4%9Frul-%C3%B6zkan/>, e.t.: 05.06.2019.

²⁰² Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 38.

²⁰³ Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2015, 31.

²⁰⁴ Goethe Kurân'ı Kerîm-i okuyup, incelemiş ve bazı ilgisini çeken sûreleri not alıp tercüme etmiştir. Bu sûreler Kurân-ı Kerîm Özeti/ Alıntıları (Koran-Auszüge) olarak çalışmanın ekler bölümünde bulunmaktadır (bk ek 9); krş. Mommsen, *Goethe ve İslâm*, 2015, 28.

Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. (Bakara, 2/115)

Goethe, *Divân*'ındaki pek çok şiiri doğrudan doğruya Kur'ân'ın verdiği ilham ile yazmıştır; *Doğu-Batı Dîvânı*'nda “Şarkıcımın Kitabı”nda “Tılsım” isimli şiirinde yukarıda bahsedilen Bakara sûresinin 115. âyetine dayanarak şöyle der:

Talismane	Tılsım
<i>Gottes ist der Orient! Gottes ist der Okzident! Nord – und südliches Gelände Ruht im Frieden seiner Hände.</i>	<i>Doğu da Allah'ındır! Batı da Allah'ın! Kuzey ve güney sahası da Onun kudreti ile sulh içindedir</i>
<i>Er, der einzige Gerechte, Will für jedermann das Rechte. Sei von seinen hundert Namen Dieser hochgelobet! Amen.²⁰⁵</i>	<i>O, yegâne Âdil olandır, Herkes için murad eder. O'nun yüz isminden biri de budur Hamd-ü senâlar olsun! Âmin.²⁰⁶</i>

Goethe'nin not aldığı bir diğer âyet, Bakara sûresinin 164. âyetidir. Bu âyette tamamen Goethe'nin Tanrı'nın âlemde tecelli ettiği yolundaki kanaati dile getirilmektedir:

Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre âmâde bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır. (Bakara, 2/164)

Bu bağlamda Goethe tarafından not alınan diğer bir âyet, Âl-i İmrân sûresinin 190. âyetidir:

Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. (Âl-i İmrân, 3/190)

²⁰⁵ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 12.

²⁰⁶ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 175.

Bu âyetler, Allah'ın varlığını, eşsiz oluşunu ve kudretini gözler önüne sermektedir. Günün gece ve gündüz olarak peşipeşine gelmesinde, mevsimlerin oluşumunda, tabiat olaylarında, canlıların oluşunda Allah'ın sanatı ve kanunlarının tecellisi olarak tabiatın incelenmesini ve araştırılmasını öğretmektedir. Âleme ve onun ihtişamına bakarak insan, Allah'ın azametini ve hâkimiyetine yöneltilmektedir; en önemlisi de Allah'ın birliğine. Goethe, *Doğu-Batı Divân*'ının farklı yerlerinde bu âyetlere dayanan düşüncelerini yansıtmaktadır; bir şiirinde tabiatı ilâhî kudreti müşahede etmeyi şöyle anlatır:

<i>All-Leben</i> (...) <i>Und sogleich entspring ein Leben, Schwillt ein heilig, heimlich Wirken, Und es grunelt und es grünnet In den irdischen Bezirken.</i> ²⁰⁷	<i>Evrende yeni hayat</i> (...) <i>O anda topraktan hayat fişkirır İlâhi bir tesir âşikâr olur, Yeşillenir her yeri, terütâze, Dünyanın dört bir bucağı.</i> ²⁰⁸
---	---

İslâm dininde Allah'ın 99 ismiyle âlemde tecelli etmesi fikrini Goethe inceler ve kendi düşüncesine çok yakın hisseder. Allah'ın 99 isminin olması yaratılış âleminde sonsuz değişim imkânlarını ortaya koymaktadır. Tanrı'nın yüzlerce biçimde tecelli ettiğini gösterir. İslâm dininin temel inancı olan bu fikir Goethe'yi çok etkilemiş olmalıdır ki, *Doğu-Batı Divân*'ında bu mecazı anlatmıştır.²⁰⁹

Goethe, *Doğu-Batı Divânı*'nın Züleyha kitabındaki “Binlerce şekilde” (In tausend Formen) isimli şiirinde Allah'ın isimleriyle tecelli edişine değinir ve her şeyde O'nu gördüğünü metaforik bir şekilde ifade eder. Burada şiiri için seçtiği ilâhî isimlerin içinde ilk atıf yaptığı isim “el-Vedûd” (Allerliebste) ismidir. Şiire „Sevgililerin Sevgilisi” olarak başlayan Goethe'nin aşkı, bilhassa ilâhî Aşk'ı vazgeçilmez bir merkez olarak gördüğü, daha sonraki bölümlerde de incelenecektir (bk. Bölüm 4.7.). Şiirde geçen Allah'ın diğer isimleri “Her yerde Hazır ve Nazır

²⁰⁷ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 20-21.

²⁰⁸ Goethe, *Doğu-Batı Divânı*, 2017, 183.

²⁰⁹ age. 77.

olan” (Allgegenwärtige), “Yüceler Yücesi” (Allschöngewachsne), “Büyük Lütufkâr” (Allschmeichelhafte), “Ebedî Oyuncu” (Allspielende), “Suretler âleminin Yaraticısı” (Allmannigfaltige), “Âlemi renkli yıldızlarla Donatan” (Allbuntbesternte), “Her şeyi Kuşatan” (Allumklammernde), “Neşe Kaynağı/Ferahlatan” (Allerheiternde), “Gönül Ferahlatıcı” (Allherzerweiternde), “Âlemin Öğreticisi” (Allbelehrende)’dir.

In tausend Formen

*In tausend Formen magst du dich verstecken,
Doch, Allerliebste, gleich erkenn’ ich dich,
Du magst mit Zauberschleiern dich bedecken,
Allgegenwärtige, gleich erkenn’ ich dich.*

*An der Zypresse reinstem, jungen Streben,
Allschöngewachsne, gleich erkenn’ ich dich,
In des Kanales reinem Wellenleben,
Allschmeichelhafte, wohl erkenn’ ich dich.*

*Wenn steigend sich der Wasserstrahl entfaltet,
Allspielende, wie froh erkenn’ ich dich;
Wenn Wolke sich gestaltend umgestaltet,
Allmannigfaltige, dort erkenn’ ich dich.*

*An des geblünten Schleiers Wiesenteppich,
Allbuntbesternte, schön erkenn’ ich dich;
Und greift umher ein tausendarmger Eppich,
O Allumklammernde, da kenn’ ich dich.*

*Wenn am Gebirg der Morgen sich entzündet,
Gleich, Allerheiternde, begrüß’ ich dich;*

Binlerce şekilde

*Binlerce surette saklasan da kendini,
Sevgililer Sevgilisi, hemen tanırım seni;
Büyülü örtülerle kapasan da kendini,
Her yerde Hazır ve Nazır olan, anında tanırım seni.*

*Servilerin yukarıya can atan saf ve taze arzularında,
Yüceler yücesi, anında tanırım seni;
Su kanallarındaki billur dalgaların canlılığında*

*Büyük lütufkâr, elbette tanırım seni.
Fıskiyeinin yükselip dağılan suyunda,*

*Ebedî oyuncu, ne mutlu ki tanırım seni;
Bulutun kendinden değişip şekillenmesinde,
Sûretler âleminin yarıcısı, orada tanırım seni.
Bir halı misali çiçeklerle donanmış çimlerde,
Ey âlemi renkli yıldızlarla donatan,
Ey her şeyi kuşatan, orada tanırım seni.*

*Sabahları şafak söktüğünde dağlarda,
Ey neş’e kaynağı, hemen selamlarım seni.
Sonra üzerimde şu berrak gök kubbeleştiğinde,
Ey gönül ferahlatıcı, o an seni solurum.*

<p><i>Dann über mir der Himmel rein sich ründet, Allherzerweiternde, dann atm' ich dich.</i></p> <p><i>Was ich mit äußerem Sinn, mit innerem kenne, Du Allbelehrende, kenn' ich durch dich; Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne, Mit jedem klingt ein Name nach für dich.</i>²¹⁰</p>	<p><i>Zahirî anlamıyla batını manasını anlarım, Sen ey âlemin öğreticisi, senden seni bilirim; Ve söylesem yüz ism-i celâlini Allah'ın, Yankılanır senin için her biri ile bir isim.</i>²¹¹</p>
--	--

Allah'ın tecellilerinin tabiatta temaşa edilmesini Goethe Jacobi'ye yazdığı bir mektubunda şöyle belirtir: “Sen, Tanrı'ya sadece inanılabilir diyorsun, oysa ben daha çok temâşâdan yanayım.”²¹²

Goethe bu konuda mutlak hakikat olan Tanrıyı anlamak için idrakımızın ve lisanımızın yetersiz kaldığını, bu yüzden de ancak semboller kullanarak ve tecellilerini müşade ederek hakikate ulaşmaya çalıştığımızı şöyle vurgular:

“Gerçek olan Tanrısal olan ile aynıdır ve tarafımızdan asla idrak edilemez. Biz hakikati ancak misallerde, sembollerde, yankılarda, münferid ve birbirine benzer görüntülerde müşahede ederiz.”²¹³

Mart 1831 tarihinde, ölümünden bir sene evvel Eckermann'la sohbet ederken bu konuyu şöyle vurgular:

Sevgili çocuk, öteye dair ne biliyoruz ki? Biz ve bizim sınırlı olan anlayışımız, en yüce Varlık hakkında ne söyleyebilir? Hani Türk'ün yaptığı gibi, O'nu yüz ismiyle ansam, yine de çok az bir şey söylemiş olurum ve O'nun sonsuz vasıflarına kıyasla, hiçbir şey söylemiş olmam.”²¹⁴

Her şeyde Allah'ı temaşa etme fikrine kanaat getiren Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*'nda vefatından sonra basılan “Metrukât” (Gedichte aus dem Nachlass²¹⁵) kısmında Bakara sûresinin 26. âyetine dayanan bir şiir yazmıştır. Şiirin dayandığı âyet şöyledir:

²¹⁰ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 91.

²¹¹ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 273.

²¹² age. 69.

²¹³ age. 69.

²¹⁴ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 70.

²¹⁵ Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nda yayımlanmamış ama Divân ile bağlamalı Goethe'nin yazdığı yazılar, şiirler bulunmuştur. Bunların sadece bir kısmı bazı yayın evleri tarafından Metrukât olarak Divân'ın arkasına iliştirilmiştir.

Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre sapanlar ise, "Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla bir çoklarını saptırır, bir çoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır. (Bakara, 2/26)

<p>Buch des Sängers (...) Sollt' ich nicht ein Gleichnis brauchen, Wie es mir beliebt? Da uns Gott des Lebens Gleichnis In der Mücke gibt.</p> <p>Sollt' ich nicht ein Gleichnis brauchen, Wie es mir beliebt? Da mir Gott in Liebchens Augen Sich im Gleichnis gibt.²¹⁶</p>	<p>Şarkıcının Kitabı (...) Hoşuma gittiği gibi, Bir mecaz kullanmamalı mıyım? Keza Allah bir sivrisinekte Vermektedir bize hayat²¹⁷ misalini.²¹⁸</p> <p>Hoşuma gittiği gibi, Bir mecaz kullanmamalı mıyım? Keza Allah sevgilinin gözlerinde Vermektedir bana mutlak kudretinin misalini.²¹⁹</p>
--	---

Burada Allah'ın, büyük olsun küçük olsun her yerde ve her şeyde mutlak kudretinin tecelli ettiği anlatılmaktadır. Allah'ın tecellisinin her şeyde ve her yerde temaşa edileceğini vurgulayan Goethe, yukarıdaki şiirin son mısralarında bu tecellinin sevgilinin gözlerinde de aşikâr olacağını söyler.

İslâm tasavvufunda tevhid ehli her şeyde Allah'ı görür ve her şeyde güzeli temaşa eder. Mutlak güzellik olan Allah'ın güzelliğini yaratılmışta seyretmeyi bir ibâdet olarak gören Ken'an Rifâî Hz. bunu şu mısralarla anlatır:

*Hüsn-ü mutlak değil midir Allah
Niçin temâşâ-i hüsn olsun günah,
Her hüsn bir delil-i kudrettir,
O'nun temâşâsı aynen ibâdettir.²²⁰*

²¹⁶ Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 280.

²¹⁷ "Hayat misali" yerine "mutlak kudretinin misali" olarak çevrilmesini tercih ediyorum.

²¹⁸ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 77.

²¹⁹ Çeviren: Edibe Nuray Saatçı.

²²⁰ Sargut, *Dinle*, 2012, 193.

Allah mutlak güzelliştir. Her güzel olan şey Allah'ın güzelliğine bir delildir. Tevhid ehli bunu müşâhede ettiğinden daimâ cennettir. Her şeyde güzeli görür. Böyle bakan için de onun temaşası, onun seyredilmesi ibâdetir.

4.5. Celâl ve Cemâl, Kabz ve Bast

Goethe bazı şiir ve yazılarında göğsün daralması ve açılması kavramlarını kullanmıştır. Bu bölümde İslâm tasavvufunda göğsün daralması ve açılması konusu ile ilgili yorumlar yardımı ile Goethe'nin aktarmaya çalıştığı mânâ incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk önce kısaca İslâm tasavvufunda geçen kabz ve bast kavramlarına değinmek yerinde olur.

Kabz sözlükte 'daralma, büzülme, tutukluk, durgunluk, sıkılma, tasalanma' gibi anlamlara gelir. Tasavvuf terimi olarak salikin bir anda kalbine gelen mânevî sıkıntı hâlini anlatır. Genelde karşıtı olan bast kavramı ile birlikte kullanılır. Bast rahatlık, ferahlık anlamını taşır. Kuşeyrî'ye göre havf ve recâ sülûkün başlangıcındaki müridlerde, kabz ve bast âriflerde, heybet ve üns kâmillerde görülür. Kâbız ve bâsıt Allah'ın isimlerindedir. Allah bazan celâlini ve azametini göstererek kalpleri kabzeder, daraltır; bazan da cemâlini ve lutfunu göstererek onları bast eder, açar (Gazzâlî, el-Mağşadü'l-esnâ, s. 60).²²¹

Daralmak kabz, genişlemek ve ferahlamak da bast demektir. Allahü Teâlâ'nın daralttığı, kısıtıldığı her iş ve şey kabz, genişlettiği her iş ve şey de basttır. Mutasavvıflar, her iki hâlin de Allah'tan geldiğini kabul etmişlerdir.

Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nın "Şarkıcının Kitabı" bölümünde (Buch des Sängers) geçen "Tılsım" isimli şiirinin son mısraları Bakara sûresinin 245. âyetini hatırlatır: *Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.* (Bakara, 2/ 245)

²²¹ Uludağ, „kabz“, 2001, 24: 44.

<p>Talismane (...) <i>Im Atemholen sind zweierlei Gnaden: Die Luft einziehn, sich ihrer entladen. Jenes bedrängt, dieses erfrischt; So wunderbar ist das Leben gemischt. Du danke Gott, wenn er dich preßt, Und dank ihm, wenn er dich wieder entläßt!</i>²²²</p>	<p>Tılsım (...) <i>Nefes alıp vermede iki rahmet vardır Havayı içine çekmek ve sonra boşaltmak Birisi insanı daraltır öteki ferahlatır; Böylesine harikulâde bir karışımdır hayat. Allah 'a şükret seni bunalttığı [daralttığı/sıkıştırdığı]²²³ zaman, Ve şükret O 'na tekrar bıraktığı [rahatlattığı] zaman!</i>²²⁴</p>
---	---

Konuyla ilgili olarak Haziran 1772 senesinde Herder'e yazdığı bir mektupta Goethe şöyle der:

<p>Ich möchte beten wie Moses im Koran: Herr mache mir Raum in meiner engen Brust!²²⁵</p>	<p>Musa'nın Kur'ân'da dua ettiği gibi dua etmek isityorum. Tanrım, dar göğsüme ferahlık ver.²²⁶</p>
--	--

Bu söz Kur'ân'da Tâhâ sûresinin 25-28. âyetlerinde şöyle geçmektedir:

Mûsâ dedi ki: "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar." Tâhâ, 20/25-28

Kabz hâlinin arkasından gelen bast hâli, daralmadan kurtulup genişliğe erilmesini müjdeler. Kabz ve bast hâllerinin arka arkaya gelmesi, "Zü'l-celâli ve'l-ikrâm" esmasının zuhuru olarak da nitelendirilebilir. Yüce Yaradan celâli ile daraltıp, ikramı ile de mutlu eder. Kabz hâlinin farkında olan kimse bast hâlinin de geleceğini bildiğinden, celâlin sonunun ikram ile olacağını da bilir ve bu sebeble kabz hâline sabretmeyi de öğrenir.

²²² Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 12.

²²³ [...] içindeki kelimeler Edibe Nuray Saatçı tarafından tercümeyle ilâve edilmiştir.

²²⁴ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 175.

²²⁵ Goethe, *West-Östlicher Divan*, 2018, 63.

²²⁶ Çeviren: Edibe Nuray Saatçı.

Kur'ân-ı Kerîm'in İnşirâh sûresinde bu mânâ şöyle anlatılmaktadır:

*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla
(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? (1)
Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? (2-3)
Senin şânını yükseltmedik mi? (4)
Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık vardır. (5)
Gerçekten, güçlkle beraber bir kolaylık vardır. (6)
Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul. (7)
Ancak Rabbine yönel ve yalvar. (8) (İnşirâh 94/1-8)*

İnşirah sûresinde güçlkle beraber kolaylık vardır âyeti iki kez (5. ve 6. âyetler) tekrarlanmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki mutlaka zorluktan sonra kolaylık gelecektir. Bunu Allah teyit etmiştir. Mutlaka zorluktan sonra kolaylık gelecektir. *Senin göğsünü açmadık mı?* Şeklinde Peygambere hitap edilerek kendisine sıkıntı veren ağır yükün üzerinden kaldırıldığı bildirilir.²²⁷

“Tılsım” şiirinde Goethe, nefes alış ve verişin, yani hayatın, böylesine harikulâde bir celâl ve cemâl karışımından oluştuğunu vurgular. Şiirinde *Allah'a şükret seni bunalttığı zaman, Ve şükret O'na tekrar bıraktığı zaman* demekle Goethe daraltma, sıkma, kabz veya Allah'ın celâlini de aslında bir lütuf, bir rahmet olarak gördüğünü ifade eder. Sıkıntının ardından mutlaka tekrar bir ferahlık geleceğini bilir. Aslında “Zü'l-celâli ve'l-ikrâm” ı idrak etmiş ve bunu *hayatın harikulâde bir karışımı* olarak ifade etmiştir.

İbn Abbas'ın da âyeti [İnşirah, 94:1] “Biz senin göğsünü İslâm'a açtık” şeklinde tefsir ettiği bildirmiştir (Buhari, Tefsir, 94). En'am sûresinde (6/125) “*Allah, hidayetini dilediği kimsenin göğsünü İslâm için açar.*” Ve Zümer sûresinde (39/22) “*Allah'ın İslâm için göğsüne genişlik verdiği kimse Rabb'i tarafından hidayet nuru üzerinde değil midir?*” buyurulması da bu yorumu desteklemektedir.²²⁸

Bu yorumdan yola çıkarsak, Goethe'nin Herder'e yazdığı mektupta “Tanrım, dar göğsüme ferahlık ver” diye dua etmek isteği, hidayete varma arzusu olarak da açıklanabilir.

²²⁷ Krş. Sargut, *Duha sûresi, İnşirah Sûresi, Tin Sûresi*, 2019, 108.

²²⁸ age. 108.

4. 6. Hz. Muhammed ve Goethe’de Su Metaforu

Goethe, “*Kasîde-i Muhammediyye*” isimli eserinde suyu bir metafor olarak kullanmıştır. Bu sayede poetik bir şekilde Peygamber Efendimizin ayrıcalığını, vasıflarını, üstlendiği görevi övgü ile en ince bir şekilde ifade etmiştir. Bu bağlamda İslâm tasavvuf edebiyatında da kullanılan su metaforuna kısaca değinmek gerekir. Acaba Goethe, Fuzûlî’nin “*Su Kasîdesi*” ve Küleynî’nin “*Usûlü’l-Kâfi*” adlı eserlerinden haberdar olabilir miydi?

Fuzûlî’nin (1494-1555) *Su Kasîdesi*’nde Hz. Muhammed “âb-ı hayat” olarak tanımlanır. Fuzûlî bu naatında Hz. Muhammed’e duyduğu derin sevgiyle birlikte, suya duyulan hasret ve aşk temalarına yer vermiştir.²²⁹

Goethe de, *Muhammed Kasîdesi*’nde (Mahomets Gesang) Peygamber Efendimizi şiirin ilk mısralarında şöyle anlatmaya başlar:

<i>Seht den Felsenquell Freudenhell, wie ein Sternenblick! Über Wolken Nährten seine Jugend Gute Geister, Zwischen Klippen im Gebüsch.</i>	<i>Kayalıklardan fışkıran Şu neşe pınarına bakın, Bir yıldız çakışı sanki; Bulutlar üzerinde Yüce ruhlar beslemiş gençliğini</i>
--	--

Şiirde Goethe Peygamber Efendimizi *kayalardan fışkıran bir pınara* benzeterek bir başlangıç noktası olarak ele almaktadır. Su nasıl hayatın vazgeçilmez başlangıcı ise ve hayat sudan oluştu ise, İslâm tasavvufunda bütün âlem de Nur-ı Muhammedî’den yaratılmıştır.²³⁰ Goethe şiirin ilk mısralarında Peygamber Efendimizi *yüce ruhlar tarafından beslenmiş bir pınar* olarak tanımlar. Böylelikle Peygamberin Allah tarafından gönderilmiş ve ilâhî ilim ile donatılmış olduğunu

²²⁹ Kırş. Yeniterzi, „Fuzûlî’nin Su Kasidesi’nde Su Redifini Seçmesinin Sebepleri“, *Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su*, 2013, s. 77-88.

²³⁰ Karapanlı, “Risâletü’n-nushiyye, Mantıku’t-tayr ve Garib-nâme Mesnevilerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi”, 2009, 398 ve 455; Köle, “Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu”, 2013, 81-96.

vurgular. İslâm tasavvufunda genel olarak su ilmi temsil ederken, Hz. Muhammed de “Küllî Akı” temsil eder.²³¹

Bu bağlamda Küleynî'nin eserinde de Hz. Muhammed'e bağışlanan Allah ilmi nehir sembolü ile anlatılır. Küleynî (ö. 908) büyük bir hadis âlimidir ve 10. Asırda yazdığı *Usûlü'l-Kâfî* adlı eserinde İmam Muhammed Bâkır'dan (676-733) şu hadisi şerifi nakleder:

İnsanlar, şurada gürül gürül akan büyük bir nehir dururken, herhangi bir yerdeki ıslaklığı emerek susuzluklarını gidermeğe çalışıyorlar.” İmama: “Gürül gürül akan büyük nehir nedir?” diye soruldu, buyurdu ki: “Resûlullah ve Allah'ın o'na bağışladığı ilimdir..(...).”²³²

Küleynî'nin eserinde İmam Muhammed Bâkır'dan nakledilen bu hadiste gürül gürül akan nehir sembolü ile hem Peygamber Efendimizin hem de kendisine bağışlanan ilmin kast edildiği anlaşılmaktadır.

“Neredeyse bütün kültürlerde su, başlangıcı, hayatı, saflığı, temizliği, yaratıcılığı, medeniyeti ve ebediyeti temsil eder. Su, âb-ı hayattır. Her şey sudan yaratılmıştır.”²³³ Su hayat demektir, diriltir demektir. Goethe *Muhammed Kasîdesi*'nde bu anlamı, nehir ile sembolize edilen Peygamber Efendimizin girdiği, ulaştığı yerlerin yeşermesi ve canlanması ile poetik şekilde ifade etmektedir.

Muhammed Kasîdesi'nde Goethe, Peygamber Efendimizin diriltici özelliğine atıf yapar ve şöyle der:

<i>Drunten werden in dem Tal, Unter seinem Fußtritt Blumen, Und die Wiese lebt von seinem Hauch.</i>	<i>Vadilerden aşağı, Çiçeklenir geçtiği yerler, Ve çimenler, Soluğuyla yeşerir.</i>
--	---

²³¹ Yeniterzi, „Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nde Su Redifini Seçmesinin Sebepleri“, *Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su*, 2013, s. 77-88; Karapanlı, “Risâletü'n-nushiyye, Mantıku't-tayr ve Garib-nâme Mesnevilerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi”, 2009, 398 ve 455; Köle, “Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Akıl Konumu”, 2013, 81-96.

²³² Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 137;Küleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, 2002, 309.

²³³ Erbaş, “Muhtelif dinlerde su motifi”, 2004, 241.

Burada su metaforu ile Hz. Muhammed'in maddî ve mânevî diriltici gücü vurgulanır. Mânevî dirilmek de yine mânevî açıdan temizlenince olur. Yeryüzünde temiz ve temizleyici olan tek şey ise sudur. Su, temizlik, saflık sembolüdür; hem de temizlenmek için kullanılan en önemli araçtır. Hz. Muhammed de en güzel ahlâk sahibidir. Onun ahlâkına bürünerek temizlenilir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle denilmektedir:

Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağırdıyordu. (Enfal, 8/11)

O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdecî olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandıralım, yarattıklarımızdan bir çok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz bir su indirdik. (Furkân, 25/48-49)

Kur'ân-ı Kerîm'de Enbiyâ sûresinde suyun yaratılmış herşeyin aslı olduğu şöyle ifade edilir:

İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı? (Enbiyâ, 21/30)

Cennetin nehirlerinden ilki, su nehridir. Kur'ân-ı Kerîm'de su, hayatı ve dirilişi anlatır. Bu meâlde Nahl sûresinin 65. âyetinde de ise şöyle denilmektedir:

Allah gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda dinleyecek bir toplum için bir ibret vardır. (Nahl, 16/65)

İslâm tasavvufunda su aynı zamanda nimettir. Hz. Muhammed'in yolunda giderek hem bu dünyanın hem de ahiretin nimetlerine ulaşmak müjdelenmiştir. Peygamber efendimize bu bağlamda "Nimettullah" da denilmiştir.²³⁴

²³⁴ Yeniterzi, „Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nde Su Redifini Seçmesinin Sebepleri“, *Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su*, 2013, s. 77-88;
[http://tr.wikishia.net/view/Hz._Muhammed_\(salallahu_aleyhi_ve_alihi\)](http://tr.wikishia.net/view/Hz._Muhammed_(salallahu_aleyhi_ve_alihi)), e. t.: 19. 09.2019.

Su, aynı zamanda medeniyet demektir, bütün tarihteki yerleşim yerleri su kenarlarında oluşmuştur. Goethe şiirinde su metaforu ile Peygamber Efendimizin şehirler kurarak medeniyeti de getirdiğini şu satırlarla dile getirir:

<i>Triumphiert durch Königreiche; Gibt Provinzen seinen Namen; Städte werden unter seinem Fuß</i>	<i>Parlak zaferlerle ilerlerken, Ükelere ad verir, Geçtiği yerlerde şehirler kurulur</i>
---	--

Bilindiği gibi geçmişte adı “Yesrib” olan Medine, Hz. Peygamber’in hicretinden sonra medenîleşmeye başladığı için şehrin adı “Medine (-i Münevvere)” olarak değişmiştir.

Goethe *Muhammed Kasîdesi*’nin daha sonraki satırlarında *bir önder azmiyle, götürüyor beraberinde, nice kardeş pınarları* diyerek Peygamber Efendimizi bir mânevî lider olarak gösterir. Bununla birlikte Efendimizin ardından gelen ve onun önderliğinde çığ gibi büyüyen inanlardan oluşan bir nesli tarif etmektedir şu mısralarla:

<i>Nimm die Brüder von der Ebne! Nimm die Brüder von Gebirgen! Mit zu deinem Vater mit! Kommt ihr alle! Und nun schwillt er herrlicher; Ein ganz Geschlechte Trägt den Fürsten hoch empor</i>	<i>Al ovalardan bütün kardeşleri; Dağlardan bütün kardeşleri al Eriştir hepsini yüce Yaradan’a! Haydi, gelin hepimiz! Nasıl da coşmakta şevkle; Bir nesil ki taşıyor yücelere önderini</i>
---	--

Goethe, tıpkı okyanusa ulaşmaya çalışan suyun yolunda sabit-kadem olması gibi, Peygamberin de Allah’a olan yolculuğunu nehirin durdurulmaz ve aralıksız akışı ile canlandırır. Belki de bununla bizim de Allah ilmine olan yolculuğumuzda sabit-kadem olmamızı, başımızı başka yöne çevirmememizi ve ne olursa olsun bu yolculukta hedeften şaşmamamız gerektiğini vurgulamak ister. Goethe kasîdesinde

Peygamber Efendimizi ilâhî hedefinden hiçbir şeyin alıkoyamadığını şu mısralarla belirtir:

<i>Doch ihn halten keine Städte, Nicht der Türme Flammengipfel, Marmorhäuser, Monumente Seiner Güte, seiner Macht.</i>	<i>Durdurulamaz, muttasıl akar köpürerek Öyle cömert bir fitrat ki o, Parlayan kuleleri, Ve görkemli mermer sarayları Böylece ardında bırakır gider.</i>
--	--

Su aynı zamanda güç ve heybet sembolüdür. Hz. Peygamber askerî, siyasî, iktisadî ve iktidar gücü yokken kudret sahibi Allah'ın yardımı, lütfu ile kendisine verilen her görevde başarılı olmuş, her işini mükemmellikle yapmış, yenilgiye düşmemiştir. Bu bağlamda Goethe, şiirin son mısralarında artık bendine sığamayan heybetli, güçlü bir nehir canlandırır ve şöyle der:

<i>Zedernhäuser trägt der Atlas Auf den Riesenschultern; sausend Wehen, über seinem Haupte, Tausend Segel auf zum Himmel Zeugen seiner Macht und Herrlichkeit. Und so trägt er seine Brüder, Seine Schätze, seine Kinder, Dem erwartenden Erzeuger Freudenbrausend an das Herz</i>	<i>Sanki atlas; sedir ağacından gemileri, Taşıyor devasa omuzlarında; Ve bir uğultu ki rüzgârda, Sirtında binlerce yelkenli, Hep onun ihtişamına şahit. Ve böylece bütün kardeşlerini, Evlatlarını, hazinelerini, Neşe saçan kalbiyle Götürür bekleyen Yaradan'a!</i>
--	---

İslâm Kültüründe su hayatın vazgeçilmez unsuru olarak görülmüştür. Suyun taşıdığı bu anlam Peygamber'deki özelliklere de benzetilmiştir. Suyun anlamı ve Peygamber arasındaki benzerlikler Goethe tarafından *Muhammed Kasîdesi*'nde (Mahomets Gesang) poetik şekilde işlenmiştir.

Goethe, Kasîde-i Muhammediyye (*Mahomets Gesang*) isimli şiirinde Peygamberi, ilahî bir rehber olarak görevlendirilmiş coşkun bir nehre benzetmiştir. Bu benzetme, Peygamberin gittikçe ululaşan hâkimiyetini anlatmaktadır. Peygamber Efendimiz şiirde, küçük akarsulara benzetilen, Allah ilmine susamış insanları bir araya toplayıp denize, yani Yaradan'a ulaştıran bir ilahî güç olarak gösterilir. Peygamber, yolunu kesebilecek ve onu hedefinden alıkoyabilecek hiçbir şeyden etkilenmeyip, hedefinden şaşmaz. Şiirde gür akan bir nehre benzetilen Peygamber Efendimiz bütün engellere rağmen, dağ bayır aşarak Yaradan'a ulaşır.

<i>Mahomets Gesang</i>	<i>Muhammed Kasîdesi</i>
<p><i>Seht den Felsenquell Freudenhell, wie ein Sternblick! Über Wolken Nährten seine Jungend Gute Geister, Zwischen Klippen im Gebüsch. Jünglingsfrisch Tanzt er aus der Wolke Auf die Marmorfelsen nieder, Jauchzet wieder Nach dem Himmel. Durch die Gipfelgänge Jagt er bunten Kiesel nach. Und mit festem Führertritt Reißt er seine Brüderquellen Mit sich fort. Drunten werden in dem Tal Unter seinem Fußtritt Blumen, Und die Wiese lebt von seinem Hauch. Doch ihn hält kein Schattental, Keine Blumen, Die ihm seine Knie` umschlingen, Ihm mit Liebesaugen schmeicheln;</i></p>	<p><i>Kayalıklardan fışkıran Şu neşe pınarına bakın, Bir yıldız çakışı sanki; Bulutlar üzerinde Yüce ruhlar beslemiş gençliğini, Derununda koruluktaki kayalıkların. Taptaze gençliğiyle, Sıyrılıp bulutlardan Raks eder gibi iner mermer kayalara Haykırır sevincini yine Sinesinden âsumâna. Katmış da önüne rengârenk çakılları Sürüklüyor dağ geçitlerinden aşağı Ve bir önder azmiyle Götürüyor beraberinde, Nice kardeş pınarları. Vadilerden aşağı Çiçeklenir geçtiği yerler, Ve çimenler Soluğuyla yeşerir. Lakin eyleyemez onu, Ne gölgeli vadiler, Ne sevdalı bakışlarla yüze gülerek, Dizlerine kapanan çiçekler:</i></p>

<p><i>Nach der Ebne dringt sein Lauf Schlangengewandeld. Bäche schmiegen Sich gesellschaftlich an ihn; Und nun tritt er in die Ebne Silberprangend. Und die Ebne prangt mit ihm! Und die Flüsse von der Ebne,</i></p> <p><i>Und die Bächlein von Gebirgen Jauchzen ihm, und rufen: Bruder! Bruder, nimm die Brüder mit! Mit zu deinem alten Vater, Zu dem ewgen Ozean, Der, mit weit verbreit`ten Armen Unsrer wartet, Die sich, ach! Vergebens öffnen, Seine sehnnenden zu fassen. Denn uns frißt, in öder Wüste, Gierger Sand; die Sonne droben Saugt an unserm Blut; Ein Hügel Hemmet uns zum Teiche. Bruder! Nimm die Brüder von der Ebne! Nimm die Brüder von Gebirgen! Mit zu deinem Vater mit! Kommt ihr alle! Und nun schwillt er herrlicher; Ein ganz Geschlechte Trägt den Fürsten hoch empor; Triumphiert durch Königreiche; Gibt Provinzen seinen Namen; Städte werden unter seinem Fuß! Doch ihn halten keine Städte, Nicht der Türme Flammengipfel, Marmorhäuser, Monumente Seiner Güte, seiner Macht.</i></p> <p><i>Zedernhäuser trägt der Atlas Auf den Riesenschultern; sausend</i></p>	<p><i>Basıp ovayı ta içlere kadar ilerler, Sonra döne dolana akar gider. Yoldaşı oluverir akarsular. Ve şimdi gümüş parıltılar içinde Girer ovaya Ve onunla parıldar ova, Ve ovalardan gelen ırmaklardan Ve dağlardan inen derelerden</i></p> <p><i>Sevinçle bir ses yükselir:</i></p> <p><i>Kardeş! Kardeş, Kardeşlerini de al yanına, O kadîm Yaradana, Kucağını açıp bizi bekleyen O ebedî ummana kavuştur, Ah! O kollar ki beyhude açılmış, Bağrına basmak için hasret çekenleri;</i></p> <p><i>Zira şu ıssız çölün Haris kumları bizi yiyip bitirecek; Güneş yukardan kanımızı içecek; Bir tümsek engel göle ulaşmamıza!</i></p> <p><i>Kardeş! Al ovalardan bütün kardeşleri; Dağlardan bütün kardeşleri al Eriştir hepsini yüce Yaradana! Haydi, gelin hepiniz! Nasıl da coşmakta şevkle; Bir nesil ki taşıyor yücelere önderini!</i></p> <p><i>Parlak zaferlerle ilerlerken, Ülkelere ad verir, Geçtiği yerlerde şehirler kurulur. Durdurulamaz, muttasıl akar köpürerek Öyle cömert bir fitrat ki o, Parlayan kuleleri, Ve görkemli mermer sarayları Böylece ardında bırakır gider. Sanki atlas; sedir ağacından gemileri,</i></p>
--	--

<i>Wehen, über seinem Haupte, Tausend Segel auf zum Himmel Zeugen seiner Macht und Herrlichkeit.</i>	<i>Taşıyor devasa omuzlarında; Ve bir uğultu ki rüzgârda, Sırtında binlerce yelkenli, Hep onun ihtişamına şahit.</i>
<i>Und so trägt er seine Brüder, Seine Schätze, seine Kinder, Dem erwartenden Erzeuger Freudenbrausend an das Herz²³⁵</i>	<i>Ve böylece bütün kardeşlerini, Evlatlarını, hazinelerini, Neşe saçan kalbiyle Götürür bekleyen Yaradan 'a!²³⁶</i>

4.7. Aşk

Goethe *Doğu-Batı Dîvânı*'nında aşk konusuna geniş yer verir. Bilhassa “Aşk Kitabı”, “Sâkî Kitabı” ve “Züleyha Kitabı”nda aşk konusunu poetik bir şekilde ele alır. Bu bölümlerde ilk önce zahirî aşkı, daha sonraları ilâhî aşkı şiirlerinde konu eder. Goethe, ilâhî aşkı İslâm tasavvufundaki “ölmeden evvel ölmek”, yaradılış “ol emri”, “aşk sarhoşluğu” ve “her yerde O’nu görme” seviyesine ulaşılması gibi ana kavramlarla şiirlerinde ince bir şekilde işler. Bu yüzden çalışmanın bu bölümde Goethe’nin şiirlerindeki ilâhî aşk konusu bu başlıklar altında incelenmiştir.

4.7.1. İlâhî Aşk

Aşk kelimesi bilindiği üzere şiddetli ve aşırı sevgi anlamına gelmekle beraber insanın kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması anlamını taşımaktadır. Aşk kelimesi “sarmaşık” anlamına gelen “aşeka” ile aynı köktendir. Tasavvuf tarihinde aşk

²³⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 2015, 49-52.

²³⁶ Goethe, *Doğu- Batı Dîvânı*, 2017, 111-113.

kavramını ilk defa muhabbetten ayırarak ciddî bir şekilde ve müstakil bir eserde konu eden sûfî Ahmed el-Gazzâlî'dir (ö. 1126).²³⁷

Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nda en fazla yer ayırdığı konu aşktır. Eserde bu konunun en çok ele alındığı bölümler, "Aşk Kitabı", "Züleyha Kitabı" ve "Sâkî Kitabı"dır. "Züleyha Kitabı"nda, Züleyha ve Hatem isimindeki âşıklar tarafından aşk üzerine karşılıklı şiirler bulunmaktadır. Bu bölümde Goethe'nin, hayran olduğu 35 yaşındaki Marianne von Willemer'i²³⁸ Züleyha adı altında canlandırdığı söylenir. "Züleyha Kitabı"ndaki bazı şiirlerin Marianne von Willemer tarafından da yazıldığı iddia edilir.²³⁹ Goethe, kendisini bu bölümde Yusuf olarak değil de Hâtem²⁴⁰ olarak takdim eder.²⁴¹ Karşılıklı diyalog şeklinde yazılmış olan şiirlerde konu aşktır.²⁴² İlerleyen beyitlerde bu aşk, beşerî aşk kisvesinden kurtulup ilâhî aşka dönüşür.

Bu bağlamda İbnü'l-Arabî, maddeden Allah'a varıncaya kadar türlü varlıklara duyulan sevgiyi öz itibariyle bir saydığından, bunlar arasında sadece zâhirde bir derece farkı görür. Bu yüzden ayırım gözetmeksizin bütün seven ve sevilenlerde ilâhî sevginin bir izini, bir aksini müşahede eden ârif, aşk ve muhabbeti Allah'ın bir sıfatı olarak görür ve bu sıfatın O'nun gibi sonsuz olduğunu söyler.²⁴³

<i>Suleika</i>	<i>Züleyha</i>
<i>Nimmer will ich dich verlieren! Liebe gibt der Liebe Kraft. Magst du meine Jungend zieren Mit gewaltger Leidenschaft!</i>	<i>Asla kaybetmek istemem seni! Aşkı güçlendiren gene aşktır. Şiddetli ihtriaslarınla sen Gençliğimi süslemelisin!</i>
<i>Ach! Wie schmeichelt's meinem Triebe, Wenn man meinen Dichter preist!</i>	<i>Ah! Nasıl da hislerime hitap ediyor, Şâirimin övülmesi hoşuma gider!</i>

²³⁷ Krş. Uludağ, "aşk", 1991, 4:11-17.

²³⁸ 35 yaşındaki Marianne von Willemer Goethe'nin arkadaşının eşidir. O zamanlar Goethe 65 yaşlarındadır.

²³⁹ Krş. Gürsoy, "Die Hidschra des Poeten Johann Wolfgang von Goethe", 2009, 22-23.

²⁴⁰ Hâtem Tâi, Câhiliyye devrinin cömertliği ile tanınmış büyük bir şâiridir.

²⁴¹ Krş. Shahrokhi, *Die Vervielfältigung der Liebespaare in Goethes West-östlichem Divan*, 2001, 8. <http://noufe.net/deutsch/magisterar/Divan.pdf>, e. t. :11.02.2019.

²⁴² Krş. Binder, *Im Prinzip Liebe-Goethe, Marianne von Willemer und der west-östlicher Divan*, 2019, 17-18.

²⁴³ Krş. Uludağ, "aşk", 1991, 4:11-17.

<i>Denn das Leben ist die Liebe Und des Lebens Leben Geist.</i> ²⁴⁴	<i>Zira hayat aşktır, Hayatın hayatı ise ruhtur.</i> ²⁴⁵
--	---

Goethe *Asla kaybetmek istemem seni! Aşk güçlendiren gene aşktır.* Diye başladığı şiiri *Zira hayat aşktır, Hayatın hayatı ise ruhtur* diye bitirmektedir. İlk önce mecâzî aşkına atıfta bulunur, onu kaybetmek istemediğini belirtir. Son mısralarda ise hayat aşktır, ruhun özü de aşktır diyerek aşka bir mânevî ve ilâhî boyut kazandırır.

4.7.2. Ölmeden Evvel Ölmek

Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nda "Mutlu Özleyiş" (Selige Sehnsucht) isimli şiiri İslâm tasavvufunun ruhunun net bir şekilde ortaya çıktığı şiirlerinden biridir. Bu şiirde Goethe, İslâm tasavvuf edebiyatında sık geçen pervane ve mum metaforunu kullanır²⁴⁶. Mum ışığına âşık olan pervane mumun etrafında durmadan döner, en sonunda kendisini ateşe atar, yanar ve böylece ateşte fâni olur. Âşık da aşk ateşinde pervane gibi yanar ve sevgilisi uğruna kendini feda ederek fenâ mertebesine ve hakikate ulaşır. Burada hakikate giden yolun aşktan geçtiği anlatılır. Hakikate varmak için bu uğurda nefis ve benlik feda edilir. Goethe, şiirinde "Öl ve ol!" derken kendi benliğinden vazgeçerek ilâhî aşk için "Ölmeden evvel ölme" mertebesine varılmasını dile getirir. Ancak nefisinden, benliğinden kurtulunca ilâhî hakikatin tecelli edeceğini "Öl ve ol!" diyerek vurgular.

Şiir,

*Yalnız bilgeye söyle, kimseye değil,
Zira nâdânlar alaya hazırdır:
Hayat dolu olanı övmek isterim;
Aleve atılıp ölmeye hasret duyanı*

diye başlar. Avamın bu konuları anlayamayacağı, bu yüzden bu konunun herkes ile paylaşılmaması gerektiğini vurgular. Ardından esas hayat dolu canlı ve övülmeye

²⁴⁴ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 78.

²⁴⁵ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 258.

²⁴⁶ Krş. Schimmel, *Sufismus*, 2005, 33; Schimmel, *Mystische Dimensionen Des Islam*, 1995, 109; Schimmel, *Mogenland und Abendland: Mein west-östliches Leben*, 2003, 327.

layık olanın ilâhî aşk yollunda kendinden geçip fâni olmaya hazır olan olduğunu dile getirir.

İlerleyen mısralarda Goethe, *zifirî karanlıklardan koparak ulvî bir birleşme arzusuyla / aşk gecelerinin serinliğinde kendini ışık hasretiyle ateşe atan pervanenin öyküsünü anlatır. Goethe, şiirini “Sırrına ermemişsen hâlen, Sen şu: “Öl ve Ol!” hâlinin / Garip bir misafirsin ancak, / Şu kasvetli dünyada”* diyerek taçlandırır. Şiirde geçen “Öl ve Ol!” (*Stirb und werde!*) ifadesi, Hz. Peygamberin *Ölmeden önce ölünüz (Mûtu kable ente mût!)* (Aclûnî, 1988:291) hadisini ve Mevlânâ'nın, “Hamdım, piştım, yandım,²⁴⁷” sözlerini hatırlatır.

“Tasavvufta ölmeden evvel ölünüz prensibiyle ifade edilen; insanın nefsinin elinden kurtulması, dünyaya ait isteklerini terk etmesi ve bütün benliğini Allah'ın varlığında eritmesi anlayışıdır.”²⁴⁸ Mevlânâ Fîhi Mâfih eserinde bunu birliğe ulaşma hâli olarak şöyle anlatır:

O'nun yanında iki ben sığmaz. Sen: ‘Ben!’ diyorsun, oda ‘Ben!’ diyor. Ya sen öl, ya O ölsün ki, ikilik kalmasın. Fakat O'nun ölmesi imkansızdır. Bu ne hariçte, ne de zihinde mümkün olur. ‘Çünkü O, ölmeyen bir diridir’ (Furkan, 25/58). O o kadar lütufkardır ki, imkan olmuş olsaydı senin için ölürdü. Fakakt mademki O'nun ölmesi imkansızdır, o halde bu ikiliğin yok olması ve O'nun sana tecelli etmesi için, sen öl.²⁴⁹

<i>Selige Sehnsucht</i>	<i>Mutlu Özleyiş</i>
<i>Sagt es niemand, nur den Weisen, Weil die Menge gleich verhöhnet: Das Lebendige will ich preisen, Das nach Flammentod sich sehnet.</i>	<i>Yalnız bilgeye söyle, kimseye değil, Zira nâdânlar alaya hazırdır: Hayat dolu olanı övmek isterim; Aleve atılıp ölmeye hasret duyanı.</i>
<i>In der Liebesnächte Kühlung, Die dich zeugte, wo du zeugtest, Überfällt dich fremde Fühlung, Wenn die stille Kerze leuchtet.</i>	<i>Seni yaratan, içinde senin de yarattığın, O aşk gecelerinin serinliğinde, Bir mum, ışıldarken sessizce, Bir garip duygu çöker üstüne.</i>

²⁴⁷ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlânâ*, 2017, 81.

²⁴⁸ age. 67.

²⁴⁹ age. 67-68.

<p><i>Nicht mehr bleibest du umfangen In der Finsternis Beschattung, Und dich reiet neu Verlangen Auf zu hoherer Begattung.</i></p> <p><i>Keine Ferne macht dich schwierig, Kommst geflogen und gebannt, Und zuletzt, des Lichts begierig, Bist du Schmetterling verbrannt.</i></p> <p><i>Und so lang du das nicht hast, Dieses: Stirb und werde! Bist du nur ein truber Gast Auf der dunklen Erde.</i></p> <p><i>Tut ein Schilf sich doch hervor, Welten zu versien! Moge meinem Schreiberohr Liebliches entflieen!²⁵⁰</i></p>	<p><i>Artık zifiri karanlıklarda Kuatılmı halde kalmazsın Ve daha ulvi bir birleşme için Yeni bir arzuyla kanatlanırsın.</i></p> <p><i>Uzaklar zor gelmez sana, Uarak gelirsin bylenmi, Ve ışık hasretiyle sonunda, Ey pervane yanar kl olursun.</i></p> <p><i>Sırrına ermemisen hâlen, Sen ŗu:l ve Ol! Hâlinin, Garip bir misafirsin ancak, ŗu kasvetli dünyada.</i></p> <p><i>Bir kamy boy atar çıkar Dünyaları tatlandırmak için! Benim de ŗu kamy kalemimden, Tatlı nameler dökülsün isterim!²⁵¹</i></p>
---	---

Goethe daha geçen yalarında, yani *Doğu-Batı Dîvânı*'nı yazmaya balamadan evvel de, pervane ve mum metoforunu 23 ŗubat 1776 senesinde sevgilisi Charlotte von Stein'a yazdığı bir mektupta ŗyle dile getirir:

*ŗimdi yine tüm toplantılarda sadece senin gözlerini gördüm de
Iıın etrafındaki pervane geldi aklıma.²⁵²*

Pervâne ve mum hikyesini tasavvufî yorumla ilk olarak büyük mutasavvıf Hallâc-ı Mansr²⁵³ *Kitabu't-Tavsn* adlı eserinde kaleme almıştır.²⁵⁴ Hallâc eserinde ŗyle anlatır:

... pervane sabaha kadar kandilin etrafında döner, arkadaşlarının yanına gelir ve onlara bu yüce ilişkiden söz eder. Sonra vuslat özlemiyle kendini ateşin içine atar.

²⁵⁰ Goethe, *West-stlicher Divan*, 2018, 21.

²⁵¹ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 184.

²⁵² age. 77.

²⁵³ Hallâc'ın temel görüşlerinden biri nr-ı Muhammed (hakkat-i Muhammediyye) fikridir. 858'de İnan'da domutur. Hallâc'ın tevhid ve fenâ görüşünü ifade eden "ene'l-hak" sözü zamanın ileri gelenleri tarafından hull olarak yorumlanmıştır. Hallâc kfir ve zındık olduğu iddiası ile 922 senesinde feci ŗekilde Ak ŗehidi olarak idam edilmiştir.

²⁵⁴ Kr. Uludağ, „ak”, 1991,4:11-17; zkan, *Mevlânâ ve Goethe*, 2016, 61-62; Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 1997, 15: 377-381.

Ateşin ışığı, hakikatin bilgisidir; sıcaklığı ve harareti hakikatin gerçekliğidir, o ateşte yok olmak ise hakikatin ta kendisidir. Ona ateşin ışığı ve sıcaklığı yetmedi. Sonunda kendini ateşin içine attı. Bu sırada arkadaşları, gördüklerini anlatması için onun gelmesini bekledi. Ancak pervane yanıp kül olmuştu, ne bir şekli kalmıştı ne de bedeni!²⁵⁵

Tasavvufta pervâne ve mum metaforunda iki varlığın hareketleri ve davranışları, pervânenin ateşi uzaktan görüp ona yaklaşması; ateşin parlaklığını izleyerek sıcaklığını hissedip ona âşık olması ve sonunda ateşte yanması tasavvufun önemli üç mertebesi olarak değerlendirilen ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn hâlleri olarak görülmektedir.²⁵⁶

Daha sonraları bu hikâye Ahmed Gazzâlî (ö. 1126) tarafından *Sevânih* isimli eserinde ele alınmıştır. Ahmed Gazzâlî bu hikâyede aşk konusunu belirgin bir şekilde işleyerek hikâyeyi geliştirmiştir. Ahmed Gazzâlî'ye göre pervâne ateşe âşıktır. Pervaneyi ateş yönüne götüren duygu, âşktır. Eserde pervane, âşık; ateş de mâşuk olarak işlenmiştir. Âşık, kendi benliğini mâşukunda yok eder.²⁵⁷

Daha sonraları da bilindiği gibi pervâne ve mum hem beşerî, hem de ilâhî aşkın sembolü olarak edebiyatta kullanılmıştır. Tasavvuftaki “Mum ile Pervane” hikâyesinde pervane gibi mutlak hakikatin etrafında dönen Hak âşığı, kendi nefsinden, arzu ve isteklerinden arınarak kendini ilâhî hakikatte yok eder. Nefsinden kurtulduğunda ilâhî tecelli âşikâr olur.

Goethe *Doğu-Batı Dîvânı* 'nda Murâkabe Kitabı'ndaki “Pazarlar seni alışverişe heveslendirir” isimli şiirinde,

<i>Wer von reiner Lieb'entbrannt, Wird vom lieben Gott erkannt.</i>	<i>Ancak saf bir aşkla yanıp tutuşan, bilinir Hak tarafından</i>
---	--

diyerek sadece samimi, saf bir aşkın Allah'a götüreceğini vurgular. Ondan evvelki mısralarda ise “bilgi böbürlendirir” demekle Allah'a ulaşmak için kuru bilginin

²⁵⁵ Krş. Armutlu, “Şem' u Pervâne”, 2010, 38:496.

²⁵⁶ Krş. Çetinkaya, *İran Edebiyatında Şem' ve Pervânenin Anlam Serüveni*, 2018, 185.

²⁵⁷ age. 185.

yeterli olmadığını “çok dinlemek ve bilmek için başka bir kapıya kulak verilmesi gerektiğini” anlatır. Bu kapının, “insanı yücelten aşkın” (Lernet wie die Liebe erbaut) ta kendisi olduğunu açıklar. Özetle, kim samimî bir Allah aşkıyla yanar tutuşur ve benliğinden, nefsinden vazgeçerse, Hak tarafından tanınır, kabul görür.

<p><i>Märkte reizen dich zum Kauf</i></p> <p><i>Märkte reizen dich zum Kauf; Doch das Wissen blähet auf. Wer im Stillen um sich schaut, Lernet, wie die Lieb erbaut. Bist du Tag und Nacht beflissen, Viel zu hören, viel zu wissen, Horch an einer andern Türe, Wie zu wissen sich gebühre. Soll das Rechte zu dir ein, Fühl, in Gott was Rechts zu sein! Wer von reiner Lieb' entbrannt, Wird vom lieben Gott erkannt.²⁵⁸</i></p>	<p><i>Pazarlar seni alışverişe heveslendirir</i></p> <p><i>Çarşılar alışverişe heveslendirir; Lakin bilgi böbürlendirir. Kim ki etrafını seyrederse sessizce, Öğrenir nasıl yücelttiğini (ruhu)²⁵⁹ aşkın. Gece gündüz gayret eder çalışırsan, Çok dinlenmek ve bilmek için, Başka bir kapıya da kulak vermelisin, Tıpkı böyledir olmazsa olmaz ilmin. İçine işlemesini istersen hakkın, Hisset neye hak dediğini Allah'ın: Ancak saf bir aşkla yanıp tutuşan, Bilinir Cenab-ı Hak tarafından.²⁶⁰</i></p>
---	---

Goethe başka bir şiirinde, İslâm tasavvufunda Allah'a duyulan özlem ve aşkı ifade için kullanılan ve âşık ile mâşuku sembolize eden “gül ile bülbül” misalini verir. Bülbül âşık, gül mâşuktur. Güldeki diken aşkın ıstırabı, bülbülün yanık nağmeleri âşıkın feryat ve figanıdır.

<p><i>Ists möglich</i></p> <p><i>Ists möglich, daß ich, Liebchen, dich kose, Vernehme der göttlichen Stimme Schall! Unmöglich scheint immer die Rose,</i></p>	<p><i>İmkânı var mı?</i></p> <p><i>Mümkün mü sevgilim seni okşasam, Sesinin ilâhî yankısını duyayım! İmkânsız görünür gül her zaman,</i></p>
--	---

²⁵⁸ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 39.

²⁵⁹ Orjinal metinde ruh kelimesi geçmemektedir, bu yüzden ruh kelimesi parantez içindedir.

²⁶⁰ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 209.

4.7.3. Ol Emri ve Yaradılış

Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı*'nda "Züleyha Kitabı"ndaki şiirlerin gitgide beşerî bir aşktan ilâhî aşka doğru yükseldiği görülmektedir. Bu bölümün sonunda Goethe'nin şiirlerinde dünyevî sevginin ilâhî ve bâkî sevgiliye dönüşmesi dikkati çekmektedir. Ağırlıklı olarak konusu aşk olan bu "Züleyha Kitabı" isimli bölümün sonlarına doğru yaradılışı konu alan şiir yer almaktadır. "Vuslat" (Wiederfinden) isimli şiirinde Goethe "Ol!" emri ile kâinatın yaratılışını anlatır. Allah'ta "idea" hâlinde mevcut olan bu âlem, "Ol!" emriyle varlık sahnesine çıkar.

Wiederfinden	Vuslat
<p><i>Ist es möglich! Stern der Sterne, Drück ich wieder dich ans Herz! Ach, was ist die Nacht der Ferne, Für ein Abgrund, für ein Schmerz! Ja, du bist es, meiner Freuden Süßer, lieber Widerpart! Eingedeckt vergangener Leiden Schaudr ich vor der Gegenwart.</i></p> <p><i>Als die Welt im tiefsten Grunde Lag an Gottes ewger Brust, Ordnet' er die erste Stunde Mit erhabner Schöpfungslust. Und er sprach das Wort: "Es werde!" Da erklang ein schmerzlich Ach! Als das All mit Machtgebärde In die Wirklichkeiten brach!</i></p>	<p><i>Gerçek mi acaba, yıldızların yıldızı Demek ki seni sineme basıyorum yine! Ah, uzaklarda bir gece, Bir derin uçurum, bir acı! Evet, benim sevinçlerimin Sevgili, hoş ortağı sensin! Düşündükçe geçmiş ıstırapları Ürperiyorum önünde hâl-i hazırın.</i></p> <p><i>Dünya en ıssız ve en derin yerinde Uyurken Tanrı'nın ebedî sinesinde Emretti, hazırladı o ilk anı Yüce bir yaratma arzusu ile „Ol!“ emrini verdi. Acı bir ah Yankılandı o anda! Âlem kudret ve ihtişamla</i></p>

²⁶¹ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 67.

²⁶² Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 247.

<p><i>Auf tat das Licht; so trennte</i></p> <p><i>Scheu sich Finsternis von ihm, Und sogleich die Elemente Scheidend auseinander fliehn. Rasch in wilden, wüsten Träumen Jedes nach der Weite rang, Starr, in ungemessnen Räumen, Ohne Sehnsucht, ohne Klang.</i></p> <p><i>Stumm war alles, still und öde, Einsam Gott zum ersten Mal! Da erschuf er Morgenröte, Die erbarmte sich der Qual; Sie entwickelte dem Trüben Ein erklingend Farbenspiel, Und nun konnte wieder lieben, Was erst auseinanderfiel.</i></p> <p><i>Und mit eiligem Bestreben Sucht sich, was sich angehört; Und zu ungemessnem Leben Ist Gefühl und Blick gekehrt. Sei`s Ergreifen, sei es Raffen, Wenn es nur sich faßt und hält! Allah braucht nicht mehr zu schaffen, Wir erschaffen seine Welt.</i></p> <p><i>So mit morgenroten Flügeln Riß es mich an deinen Mund, Und die Nacht mit tausend Siegeln Kräftigt sternenhell den Bund. Beide sind wir auf der Erde Musterhaft in Freud und Qual, Und ein zweites Wort: Es werde! Trennst uns nicht zum zweiten Mal²⁶³</i></p>	<p><i>Varoldu gerçekleşerek bir anda. Işık oldu evvela; dağıldı neden sonra Karanlıklar ürkererek ondan, Ve aynı anda bütün unsurlar Birbirinden ayrılıp dört yana kaçıştılar. Vahşet ve korku dolu rüyalar içinde Her şey uzaklaştı gitti uzaklara Donuk, uçsuz bucaksız mekânlara, Ne hasret, ne de bir ses.</i></p> <p><i>Her şey susmuş, sesiz ve ıssızdı etraf, Yalnızdı Tanrı ilk defa olarak! Bu yüzden yarattı şafağı o anda Şafak merhamet etti çekilen acıya, Bulanık ve donuk olan varlığa, Yankılanan renk oyunları gösterdi. Ve şimdi ise sevebilirdi yeniden Evvelce ayrı düşen birbirinden. Telaşla, aceleyle birbirinin olanlar Arayıp birbirini yeniden buldular Ve o hudutsuz hayata tekrar Duygularını ve bakışlarını çevirdiler. İster el ele tutup, ister yakalansınlar Yeter ki birbirinden onlar ayrılmasınlar. Allah'ın bundan sonra yaratmaya ihtiyacı yoktur Bundan böyle O'nun dünyasını bizler de yaratırız. Böylece o şafak al kanatlarıyla Beni celbetti sana geldik dudak dudağa, Ve gece gökyüzünde parlak yıldızlarıyla Binlerce mühür vurdu, kuvvet verdi bu bağa. Artık şu yeryüzünde her ikimiz Sevinç ve acıda numuneyiz Ve ikinci bir 'Ol!' emri Bir daha ayırmaz bizi.²⁶⁴</i></p>
---	---

²⁶³ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 86-87.

²⁶⁴ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 267-268.

Goethe bu şiirde kâinatın Allah tarafından yaratılışını canlandırırken *Yüce bir yaratma arzusu ile 'Ol!' emrini verdi* demektedir. Bu mısralar Bakara sûresinde zikredilen „Ol!“ emri ile mutasavvıfların sıklıkla rivayet ettikleri hadis-i kutsîyi hatırlatmaktadır:

O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir. Bakara, 2/117

Ben gizli bir hazineydim. İstedim, aşk ettim ki bileneyim (Keşfu'l-Hafa, Aclunî, 2:133)

Allah istedim ki bileneyim, aşk ettim, arzu ettim ki bileneyim buyurmaktadır. Bütün o “Bileneyim!” safhasındaki enerjilerin adı aşktır. Allah’ın bize yönelen kudreti, kuvveti ve enerjisi aşktır. Bu durumda biz de ona ancak aşk ile yönelebiliriz.²⁶⁵

Aşk ikilik gerektirir: Bir âşık, bir de mâşuk. Aşk bir muhatap arar. Yani illa birine çekilmek ister. İkinci bir varlık ister ve onun önünde kendi nefisini yok etmek, tekrar birliğe dönmek ister. “Wiederfinden” (Vuslat) isimli şiirinde Goethe bu şöyle demektedir:

<i>Sie entwickelte dem Trüben, Ein erklingend Farbenspiel, Und nun konnte wieder lieben, Was erst auseinanderfiel.²⁶⁶</i>	<i>Bulanık ve donuk olan varlığa, Yankılanan renk oyunları gösterdi. Ve şimdi ise sevebilirdi yeniden, Evvelce ayrı düşen birbirinden.²⁶⁷</i>
--	--

Goethe’nin bu mısraları İslâm tasavvufundaki „Aşkta varoluş“ düşüncesinin altını çizmektedir. Ancak bu dünyaya gelip Allah’tan ayrı düşünce ikilik başlar. Aşk için âşık ve maşuk ikiliği gereklidir. Yaratılışın aşkla başladığını ve her şeyin aşktan zuhura geldiğini düşünürsek, aşkla gelen mecburen aşka çekilecektir. Her cüz, kendi küllüne çekilecektir. Ezelî ve ebedî bir varlık için kendine ait her şeyden geçebilmektir aşk. Allah aşkı diri olan hakikat için yok olabilmektir; kendi benliğini yok ederek aşk yoluyla tekrar Yaradan’a dönmektir.²⁶⁸ Goethe Yaratan ve aşk

²⁶⁵ Krş. Sargut, *Allah’ima Sefere Çıktım*, 2014, 181.

²⁶⁶ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 87.

²⁶⁷ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2018, 268.

²⁶⁸ Krş. Sargut, *Allah’ima Sefere Çıktım*, 2014, 173-174.

konusunda şöyle der: „Benim yaşıma geldiğinizde siz de Tanrı ile aşk’ın sinonim (eşanlamlı) olduğunu anlayacaksınız.“²⁶⁹

Goethe’nin mecazî aşktan ilâhî aşka yükselişi ve sonunda yaratılış sırrını aşka dayandırması İslâm tasavvufundaki düşünce ile örtüşmektedir. Bilindiği gibi İslâm tasavvufunda her şey aşktan vücut bulmuştur. Büyük mutasavvıfların varlığın kaynağı hakkındaki açıklamaları tamamıyla aşka dayanır. İbnü’l-Arabî ibâdetin aslının da sevgi olduğunu söyler. Onun içindir ki “Sevgisiz ibâdet makbul olmaz.”²⁷⁰ der. Çünkü sevgi en yüce ibâdetdir. Aşk makamı mâbud olma makamıdır. Bir “Sevgi dinî”nden de (*dînü’l-hubb*) bahseden İbnü’l-Arabî dininin de kıblesinin de sevgi olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de açıkça aşk dinînden bahsederek aşktan başka din ve mezhep tanımadığını ifade etmiştir.²⁷¹

İslâm tasavvufî düşüncesindeki aşk ve yaratılış ilişkisini Kenan Rifâî Hazretleri şöyle özetlemiştir:

*Aşk öyle bir kimyadır ki, onu ancak can madeninde bulursun.
Ve aşk öyle bir cevherdir ki, onun kaynağı yalnız Allah ’tır.*²⁷²

Kenan Rifâî Hz. aşktan varoluşu ve insanın bu âleme aşkı bilmeye ve bulmaya geldiğini şu mısralarla dile getirir:

*Yâr-i cânı bulmak istersen yürü var aşkı bul
Aşkla makbûl olur bil Hazret-i Allah ’a kul!
Ten burâkiyle cihâna geldik aşkı bilmeğe,
Vuslat-ı yâre erişip o cemâli görmeğe!
Aşkıdır insânı yoktan var eden, hem yok eden.
Aşkıdır insânı Hakk ’a mazhar u mir ’ât eden! (...)*²⁷³

²⁶⁹ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 503.

²⁷⁰ Krş. Uludağ, „aşk”, 1991, 4:11-17.

²⁷¹ Krş. age.

²⁷² Rifâî, *Şerhli Mesnevi-i Şerif*, 2009, 414.

²⁷³ Rifâî, *İlâhiyât-ı Ken ’an*, 1988, 59.

4.7.4. Aşk Sarhoşluğu

Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*'nın “Sâkî Kitabı”nda şarapla aşk arasında bir ilişki kurar. Şarap burada mecâzî anlamda kullanılmaktadır. Şarap ta, aşk ta insana sarhoşluk verir. İkisi de insanı kendinden geçirir ve benliğini unutturur. Bu aşk sarhoşluğunun ilâhî bir aşk sarhoşluğu olduğunu Goethe şu mısralarla belirtir:

<i>Sie haben wegen der Trunkenheit</i>	<i>Sarhoşluk dolayısıyla</i>
<i>Sie haben wegen der Trunkenheit Vielfältig uns verklagt Und haben von unsrer Trunkenheit Lange nicht genug gesagt. Gewöhnlich der Betrunkenheit Erliegt man, bis es tagt; Doch hat mich meine Betrunkenheit In der Nacht umhergejagt. Es ist die Liebestrunkenheit, Die mich erbärmlich plagt, Von Tag zu Nacht, von Nacht zu Tag In meinem Herzen zagt, Dem Herzen, das in Trunkenheit Der Lieder schwillt und ragt, Daß keine nüchterne Trunkenheit, Sich gleich zu heben wagt. Daß keine nüchterne Trunkenheit Ob`s nachtet oder tagt, Die göttlichste Betrunkenheit, Die mich entzückt und plagt.²⁷⁴</i>	<i>Sırf sarhoşuz diye Türlü türlü şekva ettiler bizden Ve hâlâ sarhoş hâlimizden Yeterince söz etmediler, O bildik sarhoşluğa insan Mağlup olur gün ağarmadan; Lakin öyle esirmişim ki ben Gece dolanıp durdum ortalıkta. Aşk sarhoşluğudur ki bu, Perişan halde inletir durur beni, Sabah-akşam, gece-gündüz. Kalbim mütereddit, Sarhoş gönlümde şarkılar Kabarıp taşmakta, Zilzurna sarhoşluk değil, Ki hemen ayılsın insan. Ayık bir sarhoşluk da değil, Geceye ve gündüze aldırmayan İlâhî bir sarhoşluktur, Coşturup inleyen beni.²⁷⁵</i>

Goethe bu şiirinde aşk sarhoşluğunu, gece gündüz bitmeyen bir duygu olarak uzun uzun poetik bir şekilde ifade ettikten sonra, bunun onu “coşturup inleyen ilâhî bir sarhoşluk” olduğunu son mısralarda belirtir.

²⁷⁴ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 95.

²⁷⁵ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 280-281.

Daha önce bölüm 3.1.'de Kur'ân-ı Kerîm açısından ele alınan *Kur'ân ezeli mi* isimli şiirin son mısralarında Goethe,

*Nasıl olursa olsun nûş eden şarabı,
Daha zinde bakar cemâline Tanrı'nın*

Demekle sadece ilâhî aşkla, aşk sarhoşluğu ile Allah'ın cemâline kavuşulabileceğini vurgular. Bu aşk şarabının ezeli olduğuna şüphesi olmadığını dile getirir.

<i>Ob der Koran von Ewigkeit sei?</i>	<i>Kur'ân ezeli mi?</i>
<i>Ob der Koran von Ewigkeit sei, Danach frag' ich nicht. Ob der Koran geschaffen sei, Das weiß ich nicht. Daß er das Buch der Bücher sei, Glaub ich aus Mosleminenpflicht.</i>	<i>Kur'ân ezeli mi, değil mi? Bu değil derdim. Sonradan mı yaratılmıştır Kur'ân? Bunu da bilmem! Onun kitaplar kitabı olduğuna ise, Müslümanlık icabı inanırım.</i>
<i>Daß aber der Wein von Ewigkeit sei, Daran zweifle ich nicht; Oder daß er von den Engeln geschaffen sei, Ist vielleicht auch kein Gedicht. Der Trinkende, wie es auch immer sei, Blickt Gott frischer ins Angesicht.²⁷⁶</i>	<i>Oysa şarabın ezeli olduğundan, Şüphe etmem katiyyen Melekler tarafından yapılmış olmasına gelince, Bu da şiir değildir belki. Nasıl olursa olsun nûş eden şarabı, Daha zinde bakar cemâline Tanrı'nın²⁷⁷</i>

Yine *Doğu-Batı Dîvânı*'nda *Sâkî Kitabında* yer alan *Ayık olduğu müddetçe* isimli şiirde Goethe,

²⁷⁶ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 92-93.

²⁷⁷ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 277.

*İçemiyorsa insan,
Sevmemelidir o zaman,
Sevemiyorsa insan,
İçmemelidir o zaman.*

demekle aşk şarabı içmeden, aşk sarhoşu olup kendi benliğinden uzaklaşmadan ve kendini unutmadan ilâhî aşka ulaşamayacağını altını çizmektedir.

<p><i>Solang man nüchtern ist</i></p> <p><i>Solang man nüchtern ist, Gefällt das Schlechte; Wie man getrunken hat, Weiß man das Rechte; Nur ist das Übermaß Auch gleich zu Handen, Hafis, o lehre mich, Wie du`s verstanden!</i></p> <p><i>Denn meine Meinung ist Nicht übertrieben: Wenn man nicht trinken kann, Soll man nicht lieben, Doch sollt ihr Trinker euch Nicht besser dünken: Wenn man nicht lieben kann, Soll man nicht trinken.²⁷⁸</i></p>	<p><i>Ayık olduğu müddetçe</i></p> <p><i>Ayık olduğu müddetçe insan, Kötüyü de beğenir; İnsan içtiği ölçüde, Kendini ele verir;²⁷⁹ Yalnız içerken Kolayca kaçır ölçü, Hâfiz, bana da öğret, Sen nasıl anladın bunu!</i></p> <p><i>Zira mübalağa yoktur bu fikrimde: İçemiyorsa insan, Sevmemelidir o zaman, Lakin siz bâde nûş edenler için Doğrusu şudur ki, Sevemiyorsa insan, İçmemelidir o zaman.²⁸⁰</i></p>
--	---

4.7.5. Her Yerde O'nu Görmek

Doğu-Batı Dîvânı'nın "Züleyha Kitabı"nda en son bölümde yer alan „Binlerce şekilde“ isimli şiirinde ise Goethe, Allah'ın isimlerinin kâinatta tecellisini vurgular.

²⁷⁸ Goethe, *West-östlicher Divan*, 2018, 93.

²⁷⁹ Şiirin bu iki mısrasının şu şekilde tercüme edilmesini daha uygun buldum: *İnsan içtiği zaman, hak olanı/ doğruyu bulur.*

²⁸⁰ Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*, 2017, 278.

Bu şiir tezin 4.4. bölümünde de (Allah'ın Birliği ve Allah'ın Tecellileri, Vahdet) ayrıntılı şekilde incelenmişti. Şiirde ilk isim olarak, el-Vedûd (Allerliebste) ismi zikredilir. Bu ismin şiirde ilk dile getirilen ilâhî isim olması muhakkak bir tesadüf değildir. Artık ilâhî aşka ulaşılmıştır ve şiir Allah'a "Sevgililer Sevgilisi" hitabıyla başlar:

*Binlerce surette saklasan da kendini,
Sevgililer Sevgilisi (el -Vedûd), hemen tanırım seni
Büyülü örtülerle kaplasan²⁸¹ da kendini,
Her yerde Hâzır ve Nâzır olan, anında tanırım seni.*

Aşk sarhoşluğu ile kendinden geçmiş ve nefsinden sıyrılmış insan artık sevgilisine kavuşmuştur. Her şeyde artık sırf *her yerde Hâzır ve Nâzır* olan O'nun tecellilerini görür.

Sonuç olarak Goethe *Doğu-Batın Dîvânı*'nın bilhassa "Aşk Kitabı", "Sâkî Kitabı" ve "Züleyha Kitabı"nda aşk konusunu poetik şekilde işler. İlk önce Züleyha ve Hatem arasında geçen karşılıklı aşk konulu şiirlere yer verilir. İlerleyen sayfalarda zahirî aşktan ilâhî aşka geçiş yapılır. "Züleyha Kitabı"nın sonunda Goethe kaînatin aşktan yaradılışını "Vuslat" (Wiederfinden) isimli şiirinde ele alır. „Mutlu Özleyiş" (Seelige Sehnsucht) şiirinde İslâm tasavvuf edebiyatında bir çok kez işlenmiş olan "mum ile pervane" hikayesini kullanarak, âşıkın kendi benliğinden vazgeçip mâşukunda kaybolması, yani tasavvufî ifade ile „ölmeden evvel ölme" mertebesine ulaşmasını ince bir şekilde işler. Aşk sarhoşluğunu da "Sâkî Kitabı'nda" ele aldıktan sonra "Binlerce şekilde" (In tausend Formen) isimli şiirde aşk konusu doruk noktasına ulaşır. İlâhî aşk sarhoşluğu ile kendinden geçen ve nefsinden sıyrılan, ölmeden evvel ölme mertebesine gelen insan artık ilâhî aşka ulaşır. Bunun sonucu olarak her yerde O'nun tecellilerini görür. "Binlerce şekilde" isimli şiirde artık Sevgili'ye kavuşan insan, Yaradan'a "El-Vedûd- Sevgililer Sevgilisi" (Allerliebste) ismiyle hitap eder.

²⁸¹ Senail Özkan'ın tercümesi 'kaplasan' yerine 'örtsen' ifadesi tarafımdan tercih edilir.

İslâm tasavvufunda ilâhî aşk hakkında yazdığı müstakil eseriyle tanınan Ahmed Gazzâlî, aşkın safhalarını aşk kelimesinin harfleri ile şöyle açıklamaktadır: Aşk üç harften oluşmuştur “Ayn-şın-kâf”. “Ayn” harfi görmek demektir, yani her şey Allah’ı görerek başlar. Kişi kendi hiçliğini ve yokluğunu idrak ederek O’nun sonsuzluğunu ve her şeydeki tecellîsini idrak edebilir. Her yerde O’nu idrak etmek, O’nu her yerde görme seviyesine ulaşmaktır. Gördükten sonra sarhoş olunur. “Şın” harfi şevk kelimesinin ilk harfidir ve sarhoşluk hâlini anlatır. Aşk sarhoşu, Allah’a duyduğu aşk sayesinde dünyada başına her gelenden memnun hale gelir; aşk ile o kadar Allah’a yönelir ki, acıyı hissetmez. Allah ile ilişki kuran insan, her şeyi unuttur. Son harf “Kâf”tır. Sarhoş olan insanda artık benlik kalmaz. Benlik kalmayınca insan, hadiste belirtilen “ölmeden evvel ölme²⁸²” makamına yükselir. Allah aşkı ile dolu olanlar, ebedî ve ezeli “Hayy”, yani diridirler. Bu makam, Yunus Emre’nin dediği gibi “Ölen hayvan imiş, âşıklar ölmez imiş” makamıdır. Allah âşıklarının tek arzusu Allah’ın cemâlîni görebilmektir. Yunus Emre bunu,

*Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri.
İsteyene ver sen onu, bana seni gerek seni!*

diyerek özetler.²⁸³

²⁸² Ölmeden önce ölünüz (Mûtu kable ente mût!) (Aclûnî, 1988: 291).

²⁸³ Krş. Sargut, *Allah’ıma Sefere Çıktım*, 2014, 188-194.

5. SONUÇ

Goethe, hayatı boyunca hakikati aramış ve 23 yaşında iken Herder'in tavsiyesi üzerine Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya başlamış, okudukça da Hz. Muhammed'e ve İslâm'a olan hayranlığı artmıştır. Hristiyan bir ailede büyüyen ve daha küçük yaşta İncil'i okuyan Goethe, Hristiyanlık'taki onu tatmin etmeyen bazı konularda, İslâm öğretisinde kendi din anlayışına daha yakın âyetler ve bilgiler bulmuş ve etkilenmiştir. Goethe'nin daha küçük yaşta kültürlü iyi bir ailenin çocuğu olarak edebiyat, musiki, fen bilimleri, İngilizce, Fransızca, Latince, Grekçe, İbranice, teoloji alanlarında çok iyi bir eğitim aldığı kesindir. Daha çocukken babasının ona hediye ettiği kütüphanede 2500 kitabın mevcut olduğu söylenir. Hakikatin peşinde koşarken bir çok dinî ve felsefi eserleri okumuştur. Çoğu dini bizzat kendisi araştırıp incelemiştir. Hakikat arayışında olan Goethe kendi görüşlerine en yakın din öğretisini Kur'ân'ın âyetlerinde bulur. Bu âyetleri "Koran-Auszüge" (Kur'ân'dan Alıntılar) adı altında güzel bir Almancaya çevirir. Konu olarak onu özellikle ilgilendiren âyetler, Allah'ın Birliği, Hz. Muhammed'in ve bütün peygamberlerin Allah'ın elçisi olduğu, Allah'ın tecellisinin tabiatta temaşası, kadere inanma, mucizeleri reddetme ve dinin esasının güzel amel olması başlıkları altında toparlanabilir. Aynı zamanda Hristiyanlık'taki Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu öğretisini reddederken, Hz. İsa'ya peygamber olarak duyduğu büyük sevgi ve saygıyı da vurgulamaktan geri kalmaz. Hz Muhammed'in şahsından ve üstlendiği görevden de etkilen Goethe, daha 23 yaşında *Mahomet* isimli bir trajedi tasarlar. Bu eser taslak olarak kalsa da, daha sonra *Dichtung und Wahrheit*" (Şiir ve Hakikat) isimli eserinde "*Mahomets Gesang*" (*Kasîde-i Muhammediyye*) isimli şiiri yer alır. Bu şiir ayrıca *Göttinger Musenalmanach* dergisinde 1774'de yayımlanmıştır.²⁸⁴ Hz. Muhammed'e övgü dolu bu şiirde Peygamber, bir pınardan fışkıran ve içine diğer akarsuları katan ve sonunda büyük bir ummana, yani Yaradan'a götüren nehir olarak metoforik bir şekilde anlatılır.

²⁸⁴ Kahraman, "Goethe'nin 'Mahomets Gesang' Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine", 2000, 105-117.

Daha sonraları “Napolyon Savaşları” sırasında Goethe’nin Rus askerlerin arasında bulunan Müslüman Başkurt Türkleri ile olan teması, birlikte Müslüman dinî merasimlerine katılması, ardından kendisine İspanya’dan hediye olarak getirilen el yazması Kur’ân âyeti ve sonunda İranlı şâir ve mutasavvıf Hâfız’ın “Divân” isimli eseriyle tanışması ve bu eserden büyülenmesi, bu olaylar zinciri ve kendisinin İslâm dinine olan ilgisi ve bu konudaki bilgi birikimi Goethe’yi yeni bir eser yazmak için harekete geçirir. Kendisinde katalizör etkisi yapan “Hâfız’ın Divân”ı Goethe’yi 65 yaşında iken *Doğu-Batı Dîvânı* isimli 2. büyük eserini yazmaya sevk eder. Bu eser 12 kitap hâlinde, 12 ayrı konu başlığı altında birçok şiiri barındırmaktadır. Buradaki şiirlerin birçoğu yukarıdaki araştırmada gösterildiği gibi Kur’ân âyetlerinden esinlenerek yazılmıştır.

Almanya’da okul çağında Goethe’yi bilmeyen çocuk olmamasına rağmen, Goethe’nin *Doğu-Batı Dîvânı* isimli eserini bilen yoktur desek, herhalde yanlış olmaz. Bilenler varsa da, Kur’ân âyetlerine dayandığını bilen yoktur ve bu, dile getirilmez. Bilenler de bunu bir ayıpmış gibi vurgulamamayı tercih ederler. Bugün Almanya’da 3 milyonun üstünde Müslüman yaşamaktadır. Bu eser aslında doğu ve batı kültürünün karşılıklı birbirini anlaması için çok güzel temel bir köprü oluşturmaktadır. Eserde hakikat ve insan olmanın temel konuları ele alındığından hiçbir insana uzak veya itici gelmez. Bu eserin işlenişi genel platformlarda ve okullarda ele alınsa Almanya, hatta Avrupa’daki Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki olumsuz ve bilinçsiz önyargı tablosu ortadan kalkardı. Goethe İslâm’a karşı tamamen önyargısız, hatta büyük bir hayranlıkla yaklaşır. Bu onu, doğu ve batı arasında barış köprüsü kuranların öncülerinden biri hâline getirir. Onun yaşadığı çağda Avrupa’da her doğu eserinin tercümesinin olmadığı ve İslâm hakkındaki bilgilerin çok sınırlı olduğu göz önünde tutulduğunda, bu şartlar altında Goethe’nin böyle bir eser ortaya koyması muazzamdır. Bu eserin özelliğine günümüzde bile az rastlanmaktadır; Goethe’nin *Doğu-Batı Dîvânı*’nda karşıdaki kültür ve dine önyargısız ve büyüklük taslamadan yaklaşması, çok üst seviyededir. Aynı zamanda eserinin dayandığı noktalar uzun araştırmalar ve okumalar sonucu köklü bir eğitimin, merak ve hakikat arayışının sonucudur. Öteki kültüre, öteki dine saygı ve hoşgörü ile yaklaşması günümüzde bile örneği az bulunan bir davranıştır.

Doğu-Batı Dîvânı'nın başlığından da anlaşıldığı gibi Doğu dünyası ile Hâfız üzerinden ve Batı dünyası ile de Goethe üzerinden zaman ve mekânları aşan bir diyalog kurulmaktadır. İki şâir de farklı coğrafyalarda, farklı yüzyıllarda ve farklı din ile kültürlerde yaşamalarına rağmen her şeyin üstünde oluşan bu bağ ve diyalog dikkat çekicidir.

Goethe'nin bu anlayışı günümüz insanına da örnek olmaktadır. İnsanlar her zaman birbirlerinden bir şeyler öğrenir ve birbirlerini tamamlarlar. Hayatta önemli olan hakikati aramak ve bu konu ile yoğun bir şekilde ilgilenmektir. Goethe'nin hayatına bakıldığında da kendisinin birçok ilim dalı ile (botanik, renkler ilmi, musiki ve yabancı dillerden tercüme gibi) iligilenmiş olması etkileyicidir. Ama sonunda bütün ilimlerin onu götürdüğü nokta “Mutlak Hakikat” olmuştur. Hayâtının eseri (Lebenswerk) olarak nitelendirdiği ve toplam 60 senede tamamladığı “Faust” (Latince mutluluk) bu durumu dolaylı olarak yansıtmaktadır. Birinci bölümde bilgi üzerinde durur. Eserde Faust der ki: “Felsefe, hukuk, tıp ve teolojiyi büyük gayretlerle okudum. Şimdi şurada bir zavallı olarak duruyor ve görüyorum ki maalesef hiçbir şey bilemiyorum. Bir şey bilmenin mümkün olmadığını görüyorum.” Goethe burada insan bilgisinin ne kadar sınırlı olduğunu ve bilginin sınırlarını vurgular. İkinci bölümde ahlâk konusu ön plandadır. Faust felsefî derinliği olan, bütün insanlığa hitap eden insan olmanın dramıdır.

Doğu-Batı Dîvânı'nda bilhassa Kur'ân âyetlerine dayanan şiirlerde tasavvufî derinlikler bulunmaktadır. Bu eserdeki ilk şiir “Hicret” isimli şiirdir. Burada Goethe, yukarıda ayrıntılı olarak bahsedildiği gibi kendinden kendine olan mânevî iç yolculuğu başlatır. Daha sonraları zahirî aşktan, ilâhî aşka, ilâhî aşktan kâinatın yaradılışına, aşk sarhoşluğundan, ölmeden evvel ölme mertebelerine geçişler yapar.

Bu dünyayı yaşamadan sadece öteki dünyaya odaklanma fikrini eleştirir. Goethe'nin savunduğu, İslâm tasavvufunda olduğu gibi ikisi arasındaki dengeyi kurmaktır. Hem bu dünyayı hem de öteki dünyayı aynı anda yaşamaktır.

Diğer bir nokta iyi amel işlemektir. İçi iyi amelle doldurulmamış dindarlığı, daha doğrusu dinciliği eleştirir. Goethe, inancı ile ilgili olarak Mommsen'in da belirttiği gibi Schiller'in şu mısralarına katılmaktadır :

Hangi dine mi inanıyorum?

Senin bana saydıklarından

Hiçbirine.

Neden hiçbirine?

Dinden ötürü.

“Mutlak Hakikat” Goethe için hedeftir. Hedef, bir dine mensup olmak veya “Dincilik” değildir.

Günümüzde bir grup, Goethe'nin Müslüman olduğunu ispat etme çabasındadır, ki bunlar genellikle Müslümanlardır. Diğer grup ise, ki bunlar daha çok Hristiyanlardır, Goethe'nin Müslüman olma düşüncesini tamamen reddederler. Bu grubun iddası “Goethe'nin bütün dinleri araştırdığı ve İslâm'ı da araştırmış olması onu Müslüman yapmaz.” şeklindedir. Gerçekten de Goethe araştırma ruhu olan bir şâirdir, ama hiçbir başka din hakkında 65 yaşında, ki bu bilhassa o zaman için ileri bir yaştır, bu kadar kapsamlı ve o inancın ayrıntılarına kadar inen bir eser yazmamıştır. Bu çalışmada gösterildiği gibi, Goethe'nin Hz. Muhammed ve İslâm inancının temellerini konu alan bazı şiirlerini, sadece Goethe'nin konuya olan sempatisi, saygısı veya hayranlığı olarak yorumlamak yetersiz kalır. Eserinin çoğu yerinde artık Goethe'nin bu inancı içselleştirdiği dikkati çekmektedir.

Goethe'nin kendi kendini hangi dinin mensubu olarak tanımlaması bir yana, şöyle bir gerçeği göz ardı edemeyiz, o da İslâm ve Müslümanlığın tanımıdır:

“La ilahe illallah Muhammeden Resulullah.”

(Allah'tan başka İlah yoktur, Hz. Muhammed O'nun elçisidir.)

Goethe'nin Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in onun peygamberi olduğu inancını kabul ederek dile getirdiğini biliyoruz. Hz. İsa'yı da bir peygamber olarak

görüp saydığını, ama Hristiyan öğretisindeki Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu öğretisini reddettiğini de kendisi beyan etmiş durumdadır.

Diğer yandan bilindiği üzere İslâm kelimesinin anlamı barış ve teslimiyettir, yani bu kelime Allah'a teslimiyeti ifade etmektedir. Goethe hayatı boyunca sevgi, barış yanlısı bir hayat geçirmiş, vatansever olmasına rağmen, o zamanki Almanya ile savaşta bulunan Fransızlar'a karşı bile kin ve düşmanlık besleyemeyeceğini açık bir şekilde bir yazısında vurgulamıştır.

Kader konusuna gelince, teslimiyeti tam manasıyla kendi hayatında yaşadığı acılarda bizzat tatbik etmiş ve dile getirmiştir.

Goethe, *Doğu-Batı Dîvânı*'nda: "Eğer İslâm bir Allah'a inanmaksa o zaman hepimiz İslâm'da yaşıyoruz." der. Bizim için önemli olan Goethe'nin Müslüman olup olmadığı değildir. Bu onun ve Allah'ın arasındaki bir meseledir. Kimin amel ve inançta gerçek Müslümanlığın hakkını vererek uyguladığını da Allah bilir. Ama bu noktada aklıma Alman "İslâmî Bilimler" uzmanı Prof. Dr. Annemarie Schimmel'in bir sözü geliyor.

İslâm'a büyük hizmetleri bulunan Annemarie Schimmel 1995 yılında Almanya'da "Frankfurt Kitap Fuarı"nın "Friedenspreis" (Barış Ödülünü) aldığı anda, kendisine Müslüman olup olmadığı hakkında bir soru yöneltilmiştir. O da şu güzel cevabı vermiştir: "Hristiyan olarak İslâm'a daha faydalı olacağımı düşünüyorum." Bu bağlamda Goethe'nin de Hristiyan bir ailede yetişmiş ve hakikat peşinde koşan bir şâir olarak araştırmaları neticesinde İslâm öğretisini kendi inanç anlayışına en yakın bulması ve bunu eserlerinde hiç çekinmeden dile getirmesi çok önemli bir noktadır. Goethe gibi bir düşünürün dilinden İslâm'ı Batı Dünyası'na tanıtmanın çok daha güzel ve çok daha etkili olacağı kanaatındayım.

Önemli olan, Goethe gibi dehası dünya çapında kabul edilmiş bir evrensel edebiyat üstadının ve düşünürünün Hz. Muhammed, Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm hakkında yazdığı eserler, söyledikleri ve yorumlarıdır.

Böylesine evrensel bir düşünürün bizim inancımız, kültürümüz, sanatımız hakkında yazdıkları daha fazla ve daha derinden incelenmeli ve bizler tarafından da tanınmalıdır. Ne yazık ki biz ülke kendi değerlerimizi yeterince bilip onlara sahip

çıkma alışkanlığına sahip değiliz. Ne zaman ki ülkemizin dışında bir ülkede bir değerimiz övülüyor, ancak o zaman biz ne kadar önemli bir değere sahip olduğumuzu anlıyoruz. Sözün gelişi topraklarımızda yaşamış Hz. Mevlânâ örneğinde olduğu gibi. Ne zaman ki UNESCO 2007’yi “Dünya Mevlânâ Yılı” ilân etti, ancak o zaman Hz. Mevlânâ’ya sahip çıktık ve Mevlânâ’nın sözleri ve öğütleri, konuyla fazla ilgisi olmayan sıradan insanların bile hayatına girmeye başladı.

Goethe’nin hayatı boyunca Kur’ân-ı Kerîm, İslâm, Hz. Muhammed ve Doğu kültürü üzerine yaptığı derin araştırmaların neticesi olan eserlerine özellikle bizim sahip çıkıp, inceleyip, tanıtmamız gerekir. Bu bilhassa bizi ilgilendiren ve bizim faydalanabileceğimiz verimli bir kaynaktır.

Şimdiye kadar Goethe’nin eserlerinden sadece biri olan “Genç Werther’in Acıları”nın 63 lisana tercüme edildiğini göz önünde tuttuğumuzda, evrensel bir şâir olan Goethe’nin üslubunun bütün insanlığı ne kadar derinden etkilediği anlaşılmaktadır. Böyle bir dâhînin, İslâm, Hz. Muhammed ve Kur’ân-ı Kerîm hakkındaki övgü ve saygı dolu yorumlarının ve eserlerinin okuyucularını ve ilk başta biz Müslümanları olumlu bir şekilde etkileyeceği düşüncesindeyim.

Goethe’nin *Doğu-Batı Dîvânı*’nda “Yansımalar Kitabı”ndaki şu mısralara özellikle değinmek isityorum:

Hangi Kapıdan girdiğini

Sorma Allah’ın kutsal şehrine

Sadece dur, ağırbaşlı fâni

Şimdi uygun görünen yerde

Bu biraz, Mevlânâ’nın “Ne olursan gel, gene de gel!” çağrısını andırıyor.

Goethe dinlerin, daha doğrusu din mensuplarının birbirine yaklaşmasını arzu etmiş ve hayalinde bütün mezheplerin bir araya geldiğini gözünde canlandırmıştır. Kendi tâbiriyle “Hangi inanca sahip olduğunu hiç kimsenin sormadığı saf bir hümanite bayramı” hayalini şöyle anlatır:

Herkes birlikte kiliseye gidiyor ve aynı ibâdet ve ayinle yüceliyor; herkes ateş etrafında bir çember şeklinde oturuyor ve bir tek şuleden aydınlanıyor. Bütün

herkes ruhu yüceltiyor... sadece Hristiyanlar değil, bilakis Yahudiler, Muhammediler ve inançsızlar da.²⁸⁵

Goethe, açık görüşü ile çağının ve hatta bgnk çağın bile pek çok ilerisinde bir vizyona sahip olan evrensel bir şâir, nesillerin ufkunu genişleten ve önyargıları yıkan bir dünya dâhîsidir.

²⁸⁵ Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, 2015, 121.

6. KAYNAKÇA

Abdel-Rahim, Said Hâfiz, *Goethe und der Islam*, Berlin Freie Universität Doktora Tezi, Berlin, 1969.

Armutlu, Sadık, “Şem‘ u Pervâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38, 2010, 495-497.

Arslan, Arif, *Goethe: İslâm*, İstanbul:Öteki Adam Yayınları, 2013.

Badri, Taha Ibrahim Ahmed, „Zum Bild des Propheten Mohammed in Goethes Gedicht »Mahomets Gesang«“, internet makalesi, http://tahabadri.tripod.com/Artikel_4.htm, e. t.: 02.11.2019.

Balta, Sabri, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nun Dîvân-ı İlâhîyat'ı ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvânı'nda Tasavvuf*, T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van, 2019.

Bernauer, Ursula, “Der west-östliche Diwan: Goethe und Jung als Brückenbauer für den schöpferischen Dialog zwischen Orient und Okzident”, Vortrag/Konferans im C.-G.-Jung-Institut CH-Küsnacht, 23.11.2012, <http://www.wachstums-impulse.de/pdf/bernauer-%20orient-okzident.pdf>, e.t.: 23.01.2019.

Bhatti, Anil, “... zwischen zwei Welten schwebend...Zu Goethes Fremdheitsexperiment im West-östlichen Divan“, http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/kk/df/postkoloniale_studien/bhatti_divan.pdf, e. t.:23.01.2019.

Binder, Elisabeth, *Im Prinzip Liebe: Goethe, Marianne von Willemer und der west-östlicher Divan*, Ditzingen: Reclam Verlag, 2019.

Bosse, Anke, *Meine Schatzkammer füllt sich täglich...*, Göttingen: Wallstein Verlag, 1999.

Ceyhan, Semih, „Kulluk: Mânevî Hicretin Son Vatanı“, *Hicret* (‘Dost’ İslâm’a Hizmet ödülleri gecesi için hazırlanmış kitap), haz. TÜRKKAD İstanbul, İstanbul, 2015, 43-53.

Conrady, Karl Otto, *Goethe: Leben und Werk*, Band 2, Königstein: Athenaum Verlag, 1985.

Dadder, Rita, “Goethe Hafis Denkmal”, İnternet makalesi, https://www.weimar-lese.de/index.php?article_id=396, e. t.: 06.09.2019.

Dallmayr, Fred, “Doğu-Batı Dîvânı: Goethe ve Hâfız diyalogu”, *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2000, 9:113 -131.

Eckermann, Johann Peter, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, 6. Baskı, Leipzig: Brockhaus Verlag, 1885.

Eckermann, Johann Peter, *Yaşamının son yıllarında Goethe ile konuşmalar*, çev. Mahmure Kahraman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Erbaş, Ali, “Muhtelif dinlerde su motifi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2004, 20: 241-258.

Ercan Uyulan, Ferda, “Goethe’nin İnancı” *Haber Lotus*, 12. Temmuz 2014, <https://www.haberlotus.com/goethenin-inanci/>, e. t.: 04.08.2019.

"Goethe - Hafis- Denkmal" in Weimar,
Eine Schenkung der UNESCO an die Stiftung Weimarer Klassik, Erstellt in

Zusammenarbeit mit Prof. Ernst Thevis. 2000, İnternet makalesi,
<http://www.raum204.de/fabian-rabsch/oeffentl/goethe.htm>, e. t.: 06.09.2019.

Goethe, Johann Wolfgang von, *Dichtung und Wahrheit*. Dritter und vierter Teil,
Kapitel 5, Berlin und Leipzig: Tempel-Verlag,
1833.<https://gutenberg.spiegel.de/buch/dichtung-und-wahrheit-dritter-und-vierter-teil-7128/5>. e. t.: 12.09.2019.

--, *Doğu-Batı Dîvânı*, 5. Baskı, çev. Senail Özkan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

---, *Faust: eine Tragödie*, Stuttgart: Reclam Verlag, 1971, Kapitel
12.<https://gutenberg.spiegel.de/buch/faust-eine-tragodie-3664/12>, e.t.: 06.06.2019.

--- ve Schiller, Friedrich von, *Goethe ve Schiller'den Aforizmalar*, çev. Gürsel
Aytaç, İstanbul: Say Yayınları, 2018.

---, *Kurze religiöse Schriften*, München: Carl Hanser Verlag, 1990,
<https://gutenberg.spiegel.de/buch/kurze-religiose-schriften-5774/1>, e. t.:
29.08.2019.

---, *Sämtliche Werke nach Epochen seines Schaffens*, haz. Karl Richter. Band 16:
Aus meinem Leben: Dichtung und Wahrheit, haz. Peter Sprengel, München: Karl
Hanser Verlag, 1985.

---, *West-Östlicher Divan*, Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag 2018.

---, *West-oestlicher Divan*, Stuttgart, 1819 (Regensburg, Staatliche Bibliothek).

---, *West-östlicher Divan: Eigenhändige Niederschriften*, Band 1, Handschriften, haz. ve açıklayan Katharina Mommsen, Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag, 1996.

---, *West-östlicher Divan: Eigenhändige Niederschriften*, Band 2, Giriş, Transkripsiyon ve Yorum, haz. ve açıklayan Katharina Mommsen, Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag, 1996.

Gökçimen-Gençaslan, Funda, “Goethe und der Islam”, internet makalesi, 12.10.2010, <https://www.facebook.com/notes/feride-funda-g-gencaslan/goethe-und-der-islam-von-funda-g-%C3%B6k-%C3%A7imen-gen-%C3%A7aslan/161161770575377/>, e. t.: 19.08.2019.

Gölpınarlı, Abdülkâki, *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*, III./IV. cilt, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1983.

---, *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*, V./VI. cilt, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1983.

Gürsoy, Kudret: *Die Hidschra des Poeten Johann Wolfgang von Goethe. Der Orient im Spiegel der Dichtung Goethes*, 2009, https://www.academia.edu/12002923/Die_Hidschra_des_Poeten_Johann_Wolfgang_von_Goethe._Der_Orient_im_Spiegel_der_Dichtung_Goethes, e.t.: 28.09.2019.

“Größter Brückenbauer zwischen Ost und West”, IZ-Gespräch mit der Goethe-Kennerin und Autorin Prof. Dr. Katharina Mommsen (Goethe Uzmanı ve Yazar Prof. Dr. Katharina Mommsen ile Sohbet), *Islamische Zeitung*, 25.05.2016.

İplikçi, Alper, "Johann Gottfried Herder'de Milliyetçilik Düşüncesi", *Injosos Al-Farabi International Journal on Social Sciences/Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, Vol. 1/1, 126-135.

Kahraman, Âlim, "Goethe'nin 'Mahomets Gesang' Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, 2000, 9:105-117.

Kamaluldin, Ishrak: *Dialog der Kulturen am Beispiel des West-Östlichen Divan, Goethe und der Orient*, Freie Universität Berlin Felsefe ve Germanistik Master Tezi, Berlin, 1989.

Karapanlı, Gürcan, *Risâletü'n-nushiyye, Mantıku't-tayr ve Garib-nâme Mesnevilerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Ken'an Rifâî, *İlâhiyât-ı Ken'an*, haz. Yusuf Ömürlü ve Dinçer Dalkılıç, İstanbul: Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, 1988.

---, *Sohbetler*, 2. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000.

---, *Şerhli Mesnevi-i Şerif*, 3. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2009.

Kılıç, Mahmud Erol, "Bir İslam Metafiziği Olarak Tasavvuf", *Derin Tarih*, 2016-2017, özel sayı 7, 6-11. (Mahmud Erol Kılıç özel sayısı).

---, *İbn Arabi Düşüncesine Giriş, Şeyh-i Ekber*, 5. Baskı, İstanbul: Sufi Kitab, 2015.

Kopuz Çetinkaya, Fatma, "İran Edebiyatında Şem ve Pervanenin Anlam Serüveni", *Erdem*, Aralık 2018, 75:183-208.

Köle, Bekir: “Tasavvufa Göre İlahî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu”,
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2013, 3:81-96.

Kremer, Arndt, “Transitions of a Myth? The Idea of a Language-Defined
Kulturnation in Germany”, *New German Review: A Journal of Germanic Studies*,
2016, 27(1), 52-75.

Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak el, Türkçesi Vahdettin İnce,
İstanbul: Dar’ul Hikem, 2002.

Kur’ân-i Kerîm meâli, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, internet sitesi,
<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/>, son e. t.: 10.09.2019.

Mertek, Muhammet, “İlm yolunda Goethe’nin peşinde”, internet makalesi,
01.09.2018, www.mmertek.de, e. t.: 06.09.2019.

Mommsen, Katharina, *Goethe und die arabische Welt*, Frankfurt am Main: Insel
Verlag, 1988.

---, *Goethe und der Islam*, 4. Baskı, Frankfurt am Main: Insel Verlag, 2015.

---, *Goethe und der Islam*, Jahrgabe der Stuttgarter Goethe-Gesellschaft,
Stuttgart, 1964, (toplam 24 sayfalık bir konferans metni kitabı).

---, *Goethe ve Dünya Kültürleri*, çev. Senail Özkan, İstanbul: Ötüken Neşriyat,
2015.

---, *Goethe ve İslâm*, 2. Baskı, çev. Senail Özkan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

---, *>Orient und Okzident sind nicht mehr zu trennen< Goethe und die
Weltkulturen*, Göttingen: Wallenstein Verlag, 2012.

Mosebach, Martin, „Land der Dichtung“ 18.11.2016, internet makalesi, <https://blog.klassik-stiftung.de/mosebach-das-land-der-dichtung/>, e. t.: 09.09.2019.

Al-Murabit, Abdulqadir, „Goethe als Muslim – das Beweismaterial“, *Islamische Zeitung* 5, 19.12.1995.

Niyâzî-i Mısrî, *Divân-ı İlâhiyât*, haz. Hasan Kavruk, Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.

Önsöz, Zeki, „Goethe ve Islam“, internet makalesi, Mayıs 2013, <http://www.zekionsoz.com/?p=676>, e.t.:04.11.2018, <http://egw.unc.edu/km/pdf/Review%201.pdf>, e. t.: 26.08.2019, <http://www.bayburtpostasi.com.tr/goethe-ve-islam-makale,5759.html>, e. t.: 07.09.2019.

Özcan, Gülcan: *Goethe als Kulturwissenschaftler am Beispiel des West-östlichen Divan*, Düsseldorf Üniversitesi Doktora Tezi, Düsseldorf, 2012.

Özgü, Melâhat, “Goethe ve Hâfız”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1952, 4: 89-103.

Özkan, Kaan Tuğrul, “Goethe ve Tasavvuf”, *Sabah Ülkesi*, Nisan 2013, Sayı 35. <https://www.sabahulkesi.com/2013/04/01/goethe-ve-tasavvuf-kaan-tu%20%9Frul-%20%20B6zkan/>, e. t.: 30.06.2019.

Özkan, Senail, *Mevlânâ ve Goethe*, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Rassoul, Muhammad, *Bruder Johann Ibn Goethe*, Köln: Islamische Bibliothek, 1998.

“Rau und Chatami weihten Hafis-Goethe-Denkmal ein”, İnternet haberi, 12.07.2000, https://rp-online.de/politik/rau-und-chatami-weihten-hafis-goethe-denkmal-ein_aid-8274479, e. t.: 06.09.2019.

Sargut, Cemâlnur, *Allah'ıma Sefere Çıktım*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2014.

---, *Dinle*, 13. Baskı, İstanbul: Nefes Yayınları, 2012.

---, *Duha Sûresi, İnşirâh Sûresi, Tin Sûresi*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2019.

---, *Kur'ân ile Var olmak*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2014.

---, „Tasavvufta Hicret Anlayışı“, *Hicret* (‘Dost’ İslâm’a Hizmet ödülleri gecesi için hazırlanmış kitap), haz. TÜRKKAD İstanbul, İstanbul, 2015, s. 39-41.

Sarıçam, İbrahim, “Hz. Muhammed’in Mesajının Batı Şâirlerine Etkisi: Goethe Örneği”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007*, Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007, 489-498.

Schimmel, Annemarie: „Goethe und der Islam“, *Al-Fadschr*, 1999, 95: 3-11.

---, *Morgenland und Abendland: Mein west-östliches Leben*, 4. Baskı, München: C.H. Beck, 2003.

---, *Mystische Dimensionen des Islam*, Frankfurt: Insel Taschenbuch, 1995.

---, *Sufismus: Eine Einführung in die islamische Mystik*, 3. Baskı, München: Verlag C.H. Beck, 2005.

Schiller, Friedrich, *Gedichte*, Stuttgart: Cotta'sche Buchhandlung, 1879,
<https://gutenberg.spiegel.de/buch/gedichte-9097/116>, e.t.: 09.09.2019.

Schmitz, Alfried, „Goethe und sein Verhalten zum Christentum“, 24.08.2012,
https://www.deutschlandfunk.de/goethe-und-sein-verhaeltnis-zum-christentum.886.de.html?dram:article_id=219186, e.t.: 09.09.2019.

Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 12. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Shahrokhi, Noshin: *Die Vervielfältigung der Liebespaare in Goethes West-östlichem Divan*, Hannover Üniversitesi Edebiyat ve Dil Bilimleri Master Tezi, Hannover, 2001, <http://noufe.net/deutsch/magisterar/Divan.pdf>, e. t. :11.02.2019.

Tümay, Muazzez, "Katharina Mommsen ile Goethe ve İslâm'a ilgisi üzerine" (Söyleşi), *Sabah Ülkesi, Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi*, Nisan 2013, Sayı 35. <https://www.sabahulkesi.com/2013/04/01/katharina-mommsen-ile-goethe-ve-islama-ilgisi-%C3%BCzerine-muazzez-t%C3%BCmay/>, e.t.: 12.02.2019.

Uludağ, Süleyman, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4, 1991, 11-17.

Uludağ, Süleyman, "Kabz", TDV İslam Ansiklopedisi, 24, 2001, 44-45.

---, "Hallâc-ı Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15, 1997, 377-381.

---, "Marifet: Kendini Bilen Rabbini Bulur", *İlim ve İrfan Dergisi*, Ocak 2015, internet makalesi, <http://www.ilimveirfan.com.tr/ayin-konusu.asp?Id=223>, e.t.: 09.09.2019.

Yazıcı, Amine-Nur, *West-Östlicher Divan von J.W. v. Goethe. Wie steht der Dichter zu Religionen?*, München: Grin Verlag, 2016.

Yeniterzi, Emine, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlânâ*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

---, „Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nde Su Redifini Seçmesinin Sebepleri“, *Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su*, Editör Nurettin Demir, Ankara ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No. 8, 2013, s. 77-88.

Yılmaz, Bayram, *Goethe und der Islam*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya, 1990.

İnternet Kaynakları²⁸⁶:

“Goethe: Önemli Bir Portre”, *D.A.S. Zeitung*, internet makalesi, 15.03.2016, <https://www.daszeitung.com/goethe-onemli-bir-portre/>, e. t.:09.09.2019.

Enzyklopädie des Islam, eslam.de, <http://www.eslam.de/begriffe/g/goethe.htm>, e. t.: 09.09.2019.

Enzyklopädie des Islam, eslam.de, http://www.eslam.de/manuskripte/gedichte/goethe/goethe_vier_gnaden.htm, e. t.: 06.09.2019.

Frankfurt Tourismus, <https://www.frankfurt-tourismus.de/Media/Attraktionen/Museen/Frankfurter-Goethe-Haus-und-Freies-Deutsches-Hochstift>, e. t.: 09.09.2019.

Ginkgoshop, <https://www.ginkgoshop.de/ginkgo-schmuck-shop/gedicht-ginkgo-biloba.php>, e. t.: 09.09.2019.

²⁸⁶ Çalışmadaki resim ve belgelerin kaynakları.

“Goethe-Hafis-Denkmal in Weimar”, Internet makalesi, <http://www.literaturland-thuringen.de/orte/hafis-goethe-denkmal-in-weimar/>, e. t.: 06.09.2019.

Goethe, Mannheim, <https://www.goethe-mannheim.de/veranstaltungsprogramm/2017/>, e. t.: 14.09.2019.

Goethe, *West-östlicher*

Divan, https://www.google.de/search?q=goethe+divan+1819&client=firefox-b&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiP2rC6-sPkAhUGQ8AKHalhClcQ_AUIEigB&biw=1366&bih=583#imgdii=9OqY8DeKXIAGEM:&imgrc=4oAsN7NZVJFpM, e.t.: 09.09.2019.

Goethezeitportal,

http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/Images/db/wiss/goethe/schnellkurs_goethe/k_9/dichtung_wahrheit_titel.jpg, e. t.: 12.09.2019.

Google,

<https://www.google.de/search?q=goethe&tbn=isch&source=univ&client=firefox-b&sa=X&ved=2ahUKEwj93IG-3MPkAhWC-qQKHTIABeIQ7Al6BAgJECQ&biw=1366&bih=583#imgrc=Z1yQOXjxJzGppM>, e. t.: 09.09.2019.

„Johann Wolfgang Goethe, XIII. Dichtung und Wahrheit (Şiir ve Hakikat)“, <http://www.literaturwissenschaft-online.uni-kiel.de/wp-content/uploads/2015/09/XIII-Dichtung-und-Wahrheit-Protokoll-Goethe-VL-vom-01.02.2011.pdf>, e. t.: 12.06.2019.

Tagesspiegel, <https://www.tagesspiegel.de/kultur/goethes-italienische-reise-auch-ich-in-arkadien/13368472.html>, e. t.: 09.09.2019.

Ullmann-Bernau, <http://www.ullmann-bernaue.de/Ahnengemeinschaften>, e. t.: 09.09.2019.

US. Archive, e. t.: 14.09.2019.

Wikimedia,

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/Goethe_%28Stieler_1828%29.jpg, e. t.: 09.09.2019.

7. EKLER

Ek 1: Frankfurt'ta Goethe'nin doğduğu ev

Ek 2: Goethe'nin 50 yaşındaki portresi

Ek 3: Bir Goethe tablosu

Ek 4: Goethe'nin Eserleri (seçmeler)

Ek 5: Goethe'nin *Dichtung und Wahrheit* (Şiir ve Hakikat) isimli eserinin 1812 yılı baskısının kapak sayfası

Ek 6: Goethe'nin kendi el yazısı ile yazdığı *West-östlicher Divan*, yani *Doğu-Batı Dîvânı* isimli eserinden bazı sayfalar

Ek 7: Goethe'nin kendi el yazısı ile yazdığı *West-östlicher Divan*, yani *Doğu-Batı Dîvânı* isimli eserindeki “Ginkgo Biloba”, yani “Mabet Ağacı” şiiri

Ek 8: Goethe'nin 79 yaşındaki portresi

Ek 9: Goethe'nin „Kur'ân Özeti/Alıntıları“

**Ek 10: “Mahomets Gesang” Şiirinin Türkçe Çevirileri
(Âlim Kahraman'ın Makalesi)**

Ek 11: Weimar kentindeki Hâfız-Goethe Anıtı

Ek 12: İstanbul İslâm Bilimleri Müzesi'ndeki Goethe Köşesi

Ek 1: Frankfurt'ta Goethe'nin doğduğu ev

Resim 1: Frankfurt'ta Goethe'nin doğduğu ev²⁸⁷,
adresi: GroÙer Hirschgraben 23-25
60311 Frankfurt am Main - Innenstadt
Telefon [+49 \(0\) 69/13 88 00](tel:+49069138800)

²⁸⁷ <https://www.frankfurt-tourismus.de/Media/Attraktionen/Museen/Frankfurter-Goethe-Haus-und-Freies-Deutsches-Hochstift>, e. t.: 09.09.2019.

Ek 2: Goethe'nin 50 yaşındaki portresi

Resim: 28.08.1799 tarihli bir Goethe Portresi.²⁸⁸

²⁸⁸ <http://www.ullmann-bernau.de/Ahnengemeinschaften>, e. t.: 09.09.2019.

Ek 3: Bir Goethe tablosu

Resim 1: Bir Goethe tablosu.²⁸⁹

²⁸⁹ <https://www.tagesspiegel.de/kultur/goethes-italienische-reise-auch-ich-in-arkadien/13368472.html>, e. t.: 09.09.2019;
<https://www.google.de/search?q=goethe&tbm=isch&source=univ&client=firefox-b&sa=X&ved=2ahUKEwj93IG-3MPkAhWC-qQKHT1ABeIQ7A16BAgJECQ&biw=1366&bih=583#imgrc=Z1yQOXjxJzGppM;>
e. t.: 09.09.2019.

Ek 4: Goethe'nin Eserleri (seçmeler)²⁹⁰

Goethe'nin sık aralıklarla başlayıp da bazen on yıl ara verdiği; çoktan basıma girmiş olan önemli çalışmaları ve ilk defa yıllar sonra basılan, tamamlanmış bazı çalışmaları olmak üzere önemli türde birçok eseri olmuştur. Bu nedenle bazen, oluşum zamanına göre eserlerinin tarihlerini belirlemek zordur. Aşağıda verilen eser listesi, (tahmin edilen) oluşum zamanlarına göre sıralanmaktadır.

Dramaları

- Sevgilinin Keyfi (Pastoral)-(Die Laune des Verliebten), başlangıç 1768, yayın 1806.
- Suça Katılanlar (Komedi)-(Die Mitschuldigen), başlangıç 1769, yayın 1787.
- Demir Elli Götz von Berlichingen (Drama, çeviren: Ahmet Adnan,1933)-(Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand), 1773.
- Ein Fastnachtsspiel vom Pater Brey, 1774
- Jahrmaktsfest zu Plundersweilern, 1774
- Götter, Helden und Wieland (Piyes), 1774
- Clavigo (Trajedi), 1774
- Egmont (Trajedi), başlangıç 1775, yayın 1788
- Erwin und Elmire (Müzikal piyes), 1775
- Die Geschwister. Ein Schauspiel in einem Akt, 1776
- Stella. Ein Schauspiel für Liebende, 1776
- Der Triumph der Empfindsamkeit (Dram), 1777
- Proserpina (Monodram), 1778/1779
- Iphigenie auf Tauris (Drama), düzyazı 1779, yayın 1787
- Torquato Tasso (Drama), başlangıç 1780, yayın 1790
- Faust. Bir Fragman (Faust. Ein Fragment), 1790
- Büyük Cophta (Komedi)- (Der Groß-Cophta), 1792
- Yurttaş General (Komedi)- (Der Bürgergeneral), 1793
- Faust. Eine Tragödie. Bu eserine Goethe 1797 senesinde başlamıştır. Eser 1808 yılında yayımlanmıştır. 1935 senesinde de Seniha Bedri Göknil tarafından Türkçeye çevirilmiştir.
- Muhammed, Voltaire'in Trajedi Çalışması ve Çevirisi (Mahomet, Übersetzung und Bearbeitung von Voltaire), 1802
- Die natürliche Tochter (Trajedi), 1803
- Pandora (Piyes), oluşum 1807/08, yayın 1817
- Faust 2 (Faust'un 2. bölümü), 1832

²⁹⁰ "Goethe: Önemli Bir Portre", *D.A.S. Zeitung*, internet makalesi, 15.03.2016, <https://www.daszeitung.com/goethe-onemli-bir-portre/>, e. t.:09.09.2019.

Romanları ve öyküleri

- Genç Werther'in Acıları (Mektup roman, çeviren: Nurullah Ataç, 1930)- (Die Leiden des jungen Werthers), 1774
- Wilhelm Meister'in aktörlüğü, rejisörlüğü ve sahne şairliği (Roman), başlangıç 1776, yayın 1911
- Alman Göçmenlerin Sohbetleri (öykü)- (Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten)
- Öyküler (Novelle), başlangıç 1797
- Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları (Roman)- (Wilhelm Meisters Wanderjahre), başlangıç 1777, yayın 1821
- Gönül Yakınlıkları (Roman)- (Die Wahlverwandschaften), 1807

Destanları

- Reineke Fuchs (Fabl), 1794
- Hermann und Dorothea. Bu eser destansı bir şiir tarzında altı vezin ölçümlü yazılmış ve 1798 senesinde yayımlanmıştır

Şiirleri

- 1771: Mailied
- 1774: Prometheus
- 1774/1775: Vor Gericht (Şiir)
- 1777: An den Mond
- 1782: Gürgen Kralı (Balad, çeviren: Musa Aksoy)- (Der Erlkönig)
- 1797: Hazine Avcısı (Balad)- (Der Schatzgräber)
- 1799: İlk Cadılar Bayramı (Balad, Felix Mendelsohn Bartholdy tarafından, Soli, Koro ve Orkestra eşliğinde bir Kantat olarak bestelenmiştir.)
- 1815: Totentanz
- 1822: Dem aufgehenden Vollmonde (Şiir, Dornburg 25 Ağustos 1828)

Şiir koleksiyonları ve epigram derlemeleri

- Roma Ağrıtları (çevirmen: Ahmet Cemal, yayın 1996)- (Römischen Elegien)
- Venezianische Epigramme, 1790
- Xenien (Epigram, Friedrich Schiller ile ortak), yayın 1796
- Doğu-Batı Dîvânı (çevirmen: Senail Özkan, 2009)- (West-östlicher Divan), yayın 1819, gelişme 1827

Estetik ve Felsefe çalışmaları

- Maximen und Reflexionen, 1833 (ölümünden sonra yayımlanmıştır.)
- Über den Dilettantismus (Fragman, Friedrich Schiller ile ortak), 1799

- Über Kunst und Altertum (6 Cilt, Johann Heinrich Mayer ile ortak), 1816–32

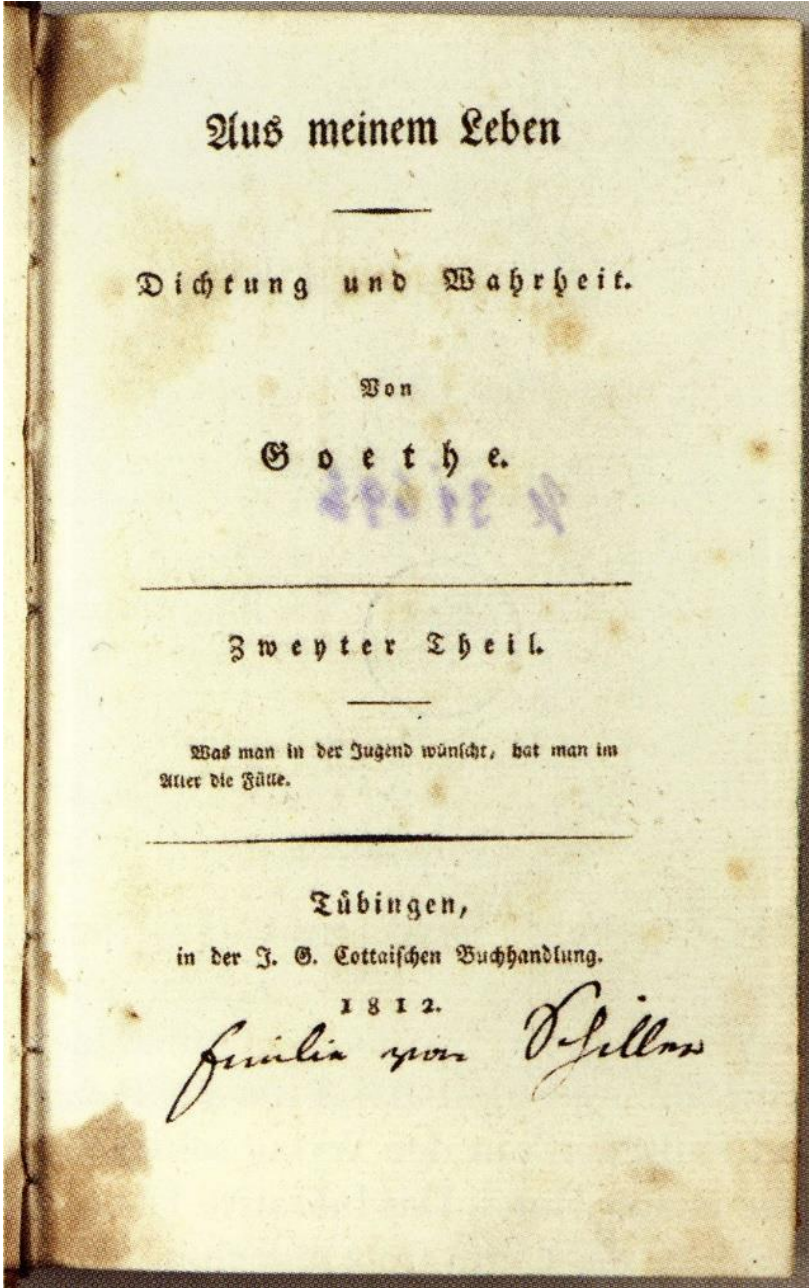
Doğa Bilimi çalışmaları

- Über den Granit, 1784
- Über den Zwischenkiefer der Menschen und Tiere, 1786
- Beiträge zur Optik (Deneme, 2 Cilt), 1791/92
- Renk Teorisi (Tez)- (Zur Farbenlehre), 1810

Otobiyografi çalışmaları

- Hayatımdan. Edebiyat ve Hakikat (Otobiyografik Çalışma, 4 Cilt)- (Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit), 1811–33
- İtalya Seyahati (Gezi Yazısı, çevirmen: Göknil Seniha Bedri, 1955)- (İtalienische Reise), 1816/17
- Kampagne in Frankreich (Rapor), 1822

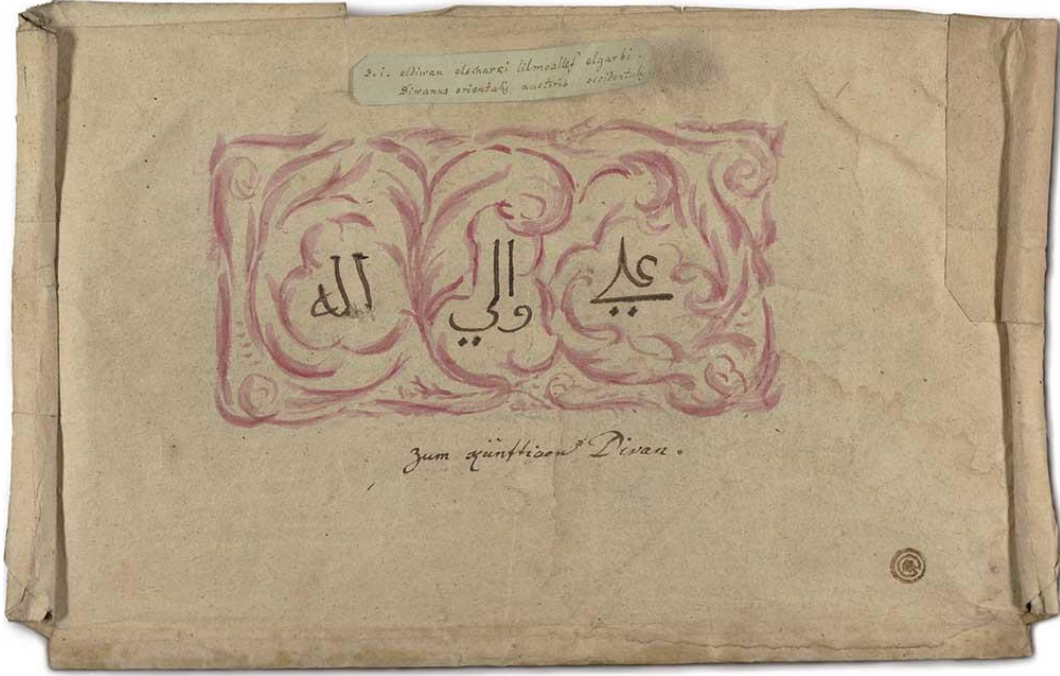
Ek 5: Goethe'nin "Dichtung und Wahrheit", yani (Şiir ve Hakikat) isimli eserinin 1812 yılı baskısının kapak sayfası

Resim 1: Goethe, *Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit*.²⁹¹

²⁹¹http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/Images/db/wiss/goethe/schnellkurs_goethe/k_9/dichtung_wahrheit_titel.jpg, e. t.: 12.09.2019.

Ek 6: Goethe'nin kendi el yazısı ile yazdığı "West-östlicher Divan, yani "Doğu-Batı Dîvânı" isimli eserinden bazı sayfalar

Resim 1: Doğu-Batı Dîvânı'nın giriş sayfası.²⁹²

²⁹² Kaynak: Mosebach, Martin, „Land der Dichtung“ 18.11.2016, internet makalesi, <https://blog.klassik-stiftung.de/mosebach-das-land-der-dichtung/>, e. t.: 09.09.2019.

Hegire

3. 1.

Ard und Blut und Leid, zersplittern,
 Thron besetzen, Fichte zu thron,
~~stühle~~
 Luft für ein weiches Leben,
~~Pakistichen Luft~~
~~Deswischen Luft zu steigen?~~
 Under Linden Träumen, Luzen
 Soll dich ~~in~~ ^{Chisest} Quell verjüngen
 Dort, im Feinon und im Fichten,
 Will ich menschenlichen Gesichtlichen
 In der Vesperungs Tüpfel dringen,
 Wo sie noch von Gott empfangen
 Himmelslehre, ⁱⁿ Erde sprechen,
 Und sich nicht den Kopf zerbrechen.
 Wo sie Vaterheit verehren,
 Jeden fremden Dienst vermeiden,
 Will mich ferner der Jugend Schranke,
 Hande weit, eng der Gedanke
 Wo das Blut so wichtig dort war,
 Weil es ein ~~gesprochen~~ ⁱⁿ Blut war.
 Will mich unter Feilen ^{mirchen} ^{managen},
 An ~~Oron~~ ^{mit} ~~er~~ ^{er} ~~weisen~~,
~~Wick~~ ~~durch~~ ~~blut~~ ~~besten~~ ~~dingen~~,
^{Wann} ~~Wick~~ ~~mit~~ ~~Bravaren~~ ~~wandelpf~~,
 Schaut, Caffee in ~~akavichus~~ handelpf
 Jeden Blut will ich betrachten
 Von der Warte zu den Köpfen

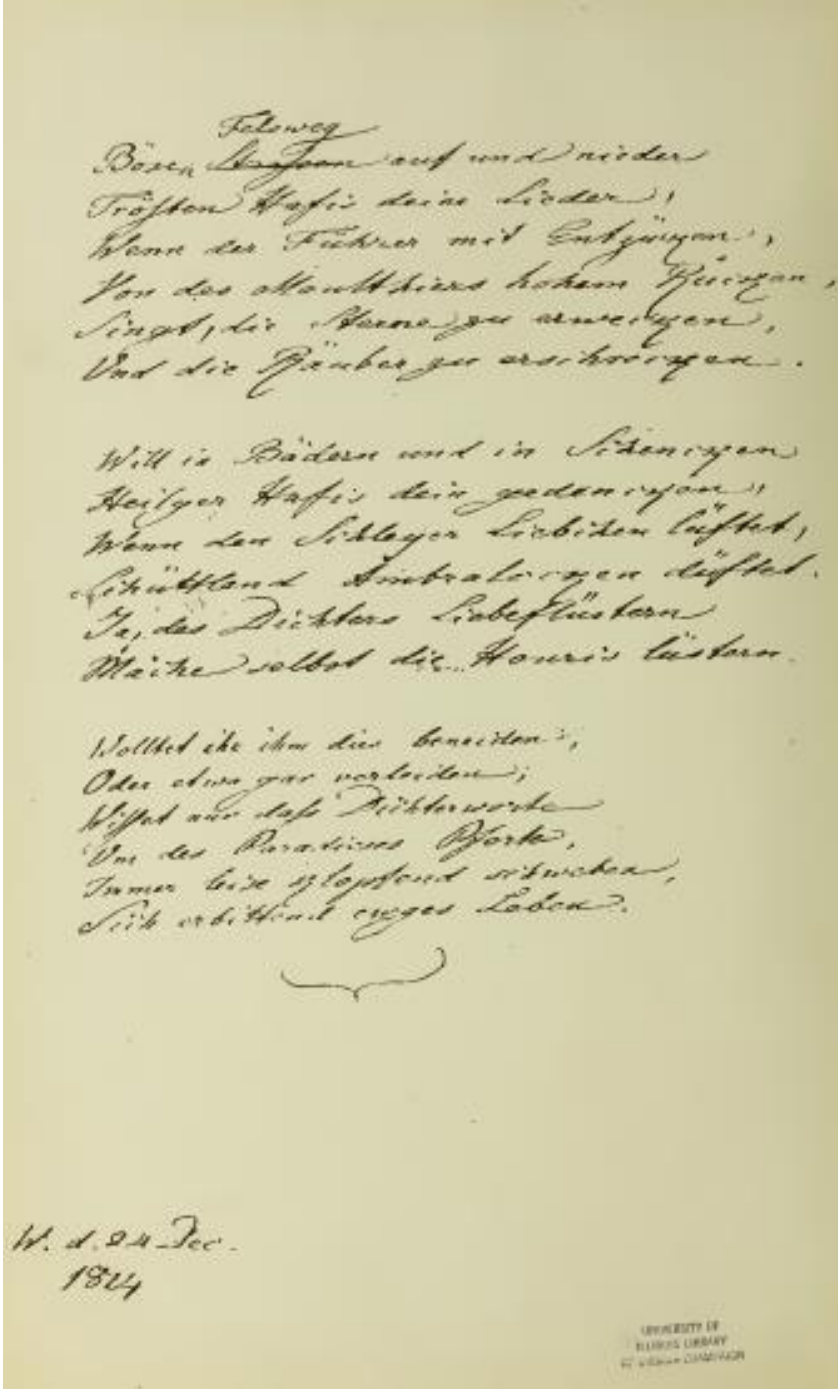
(Brose)

#33085
 DG 57
 v. 26. pag. 3
 plate 3

III

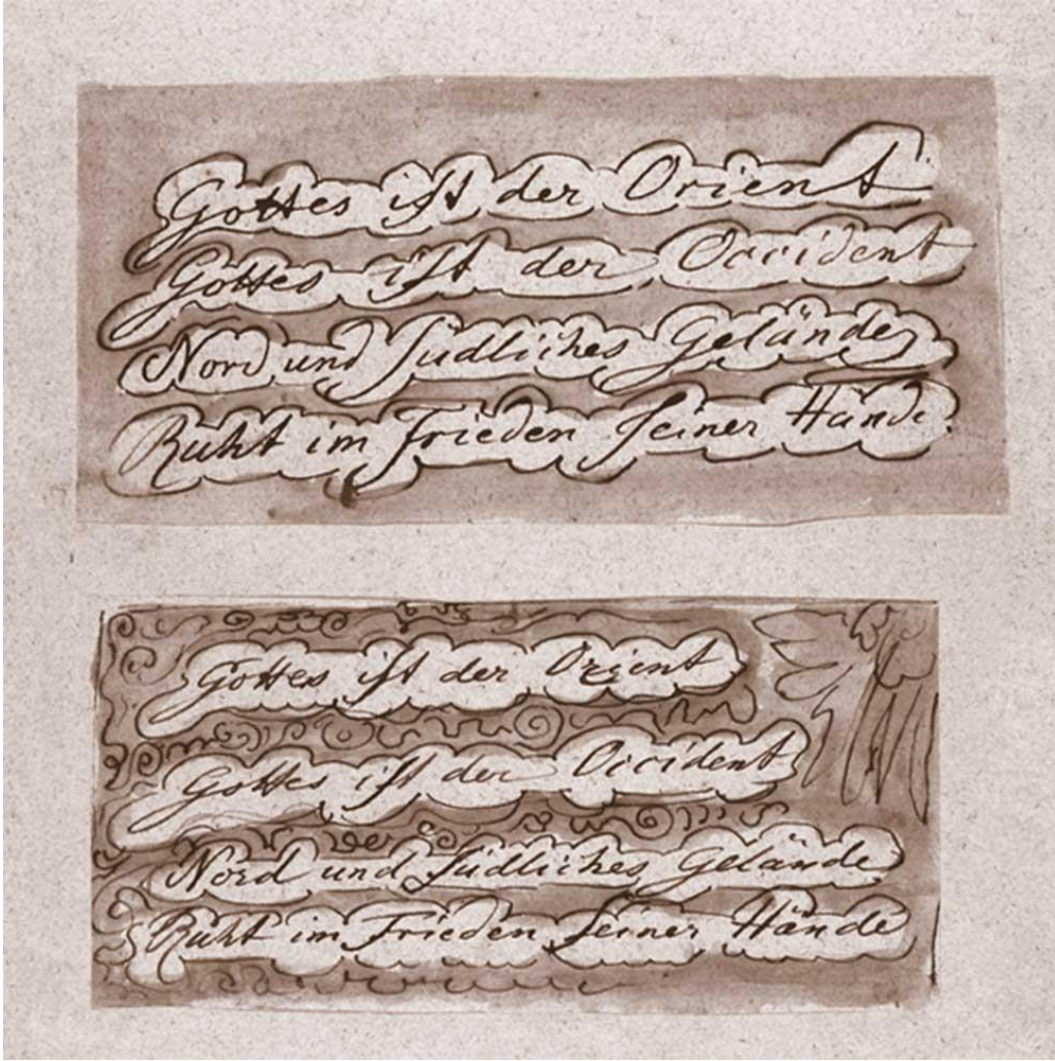
Resim 2: Doğu-Batı Dîvânı'ndaki "Hegire" yani "Hicret" şiiri (bk. Bölüm 4.2.).²⁹³

²⁹³<https://ia800404.us.archive.org/33/items/goetheseigenhaen26burd/goetheseigenhaen26burd.pdf>, e. t.: 14.09.2019.

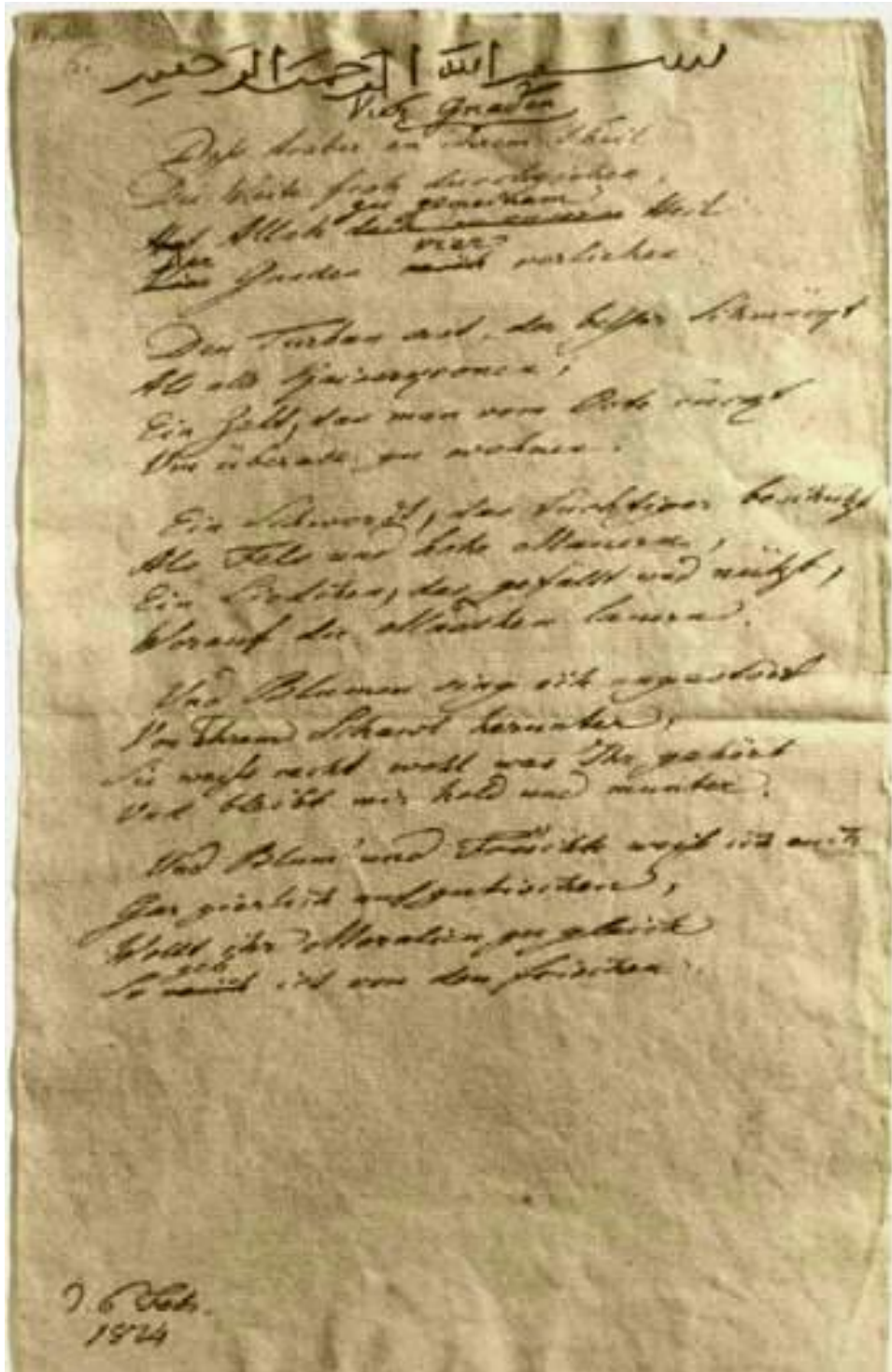
Resim 3: Doğu-Batı Dîvânî'nındaki "Hegire" yani "Hicret" şiirinin 24 Aralık 1814 Noel günü yazılmış ikinci sayfası (bk. Bölüm 4.2.).²⁹⁴

²⁹⁴<https://ia800404.us.archive.org/33/items/goetheseigenhaen26burd/goetheseigenhaen26burd.pdf>, e. t.: 14.09.2019.

Resim 4: *Doğu-Batı Dîvânı*'nındaki "Gottes ist der Orient" yani "Doğu da Allah'ındır" sözleriyle başlayan şiir (bk. Bölüm 4.4.).²⁹⁵

²⁹⁵ Mosebach, Martin, „Land der Dichtung“ 18.11.2016, internet makalesi, <https://blog.klassik-stiftung.de/mosebach-das-land-der-dichtung/>, e. t.: 09.09.2019.

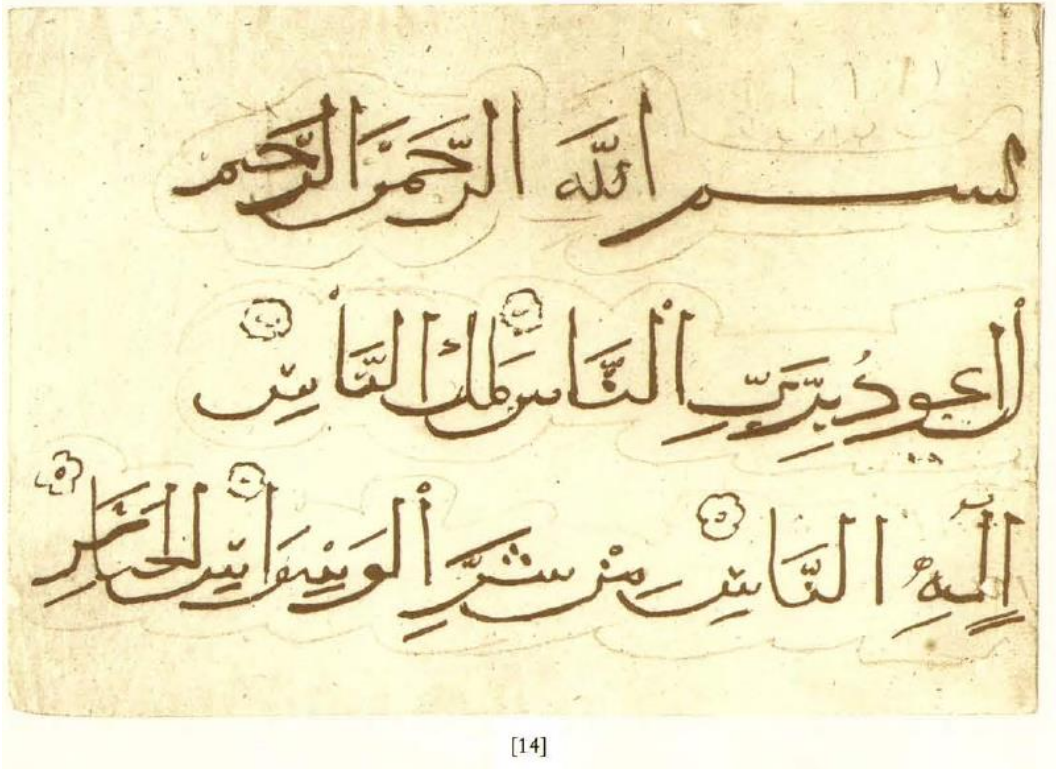

Resim 5: Doğu-Batı Dîvânı’ndaki Arapça Besmele ile başlayan ve “Vier Gnaden” yani “Dört Lütuf” başlığı ile devam eden şiir.²⁹⁶

²⁹⁶ http://www.eslam.de/manuskripte/gedichte/goethe/goethe_vier_gnaden.htm, e. t.: 14.09.2019.

Resim 6: *Doğu-Batı Dîvânı*'nındaki Besmele. ²⁹⁷

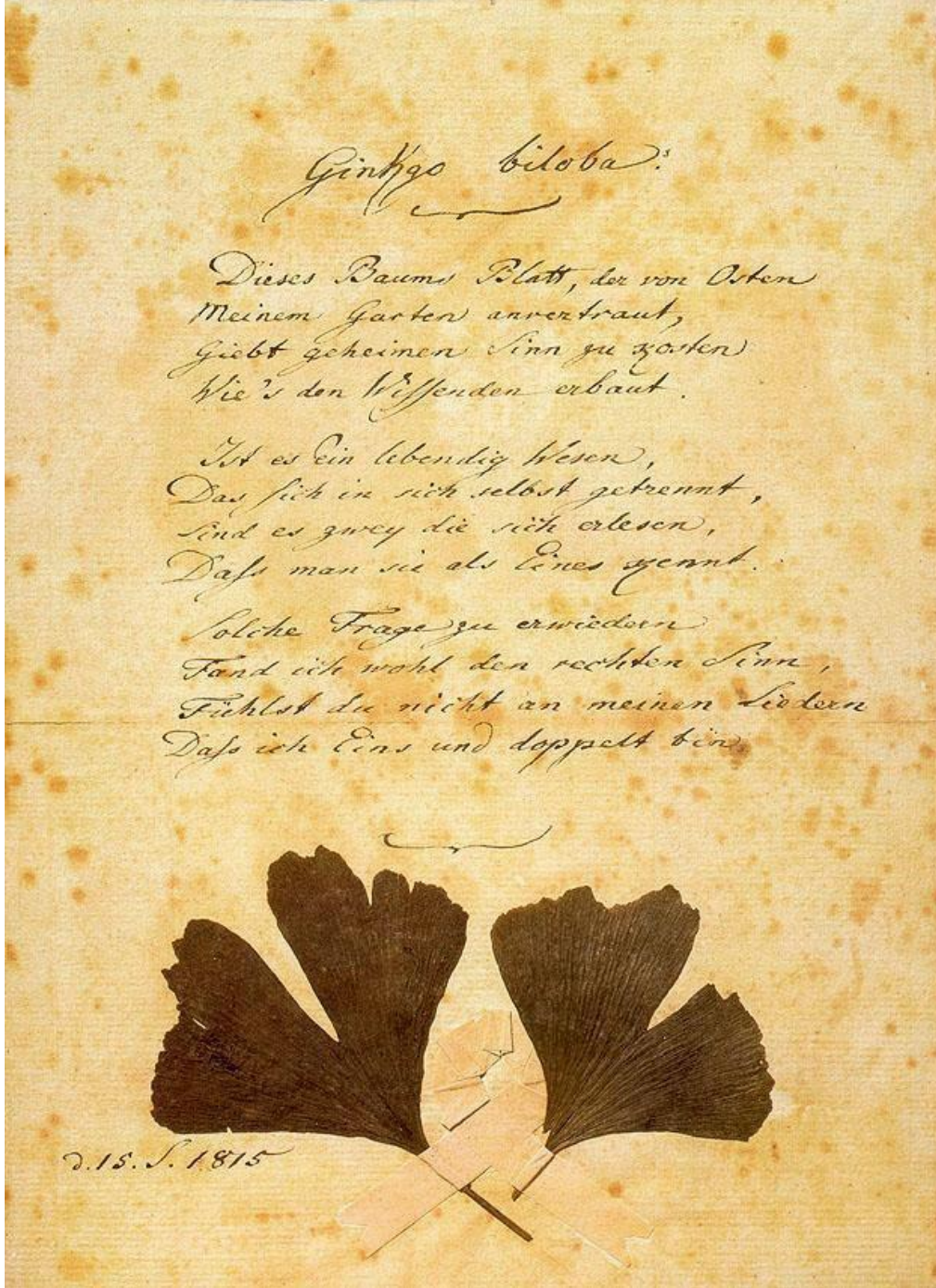

Resim 7: *Doğu-Batı Dîvânı*'nındaki 114. Nâs sûresi (bk. Bölüm 2.3.). ²⁹⁸

²⁹⁷ <https://www.goethe-mannheim.de/veranstaltungsprogramm/2017/>, e. t.: 14.09.2019.

²⁹⁸ Goethe, Johann Wolfgang von, *West-östlicher Divan, Eigenhändige Niederschriften*, Band,1, Handschriften, haz. ve açıklayan Katharina Mommsen, 1996, 14.

Ek 7: Goethe'nin kendi el yazısı ile yazdığı "West-östlicher Divan", yani "Doğu-Batı Dîvânı" isimli eserindeki "Ginkgo Biloba", yani "Mabet Ağacı" şiiri

Resim 1: Doğu-Batı Dîvânı'nında yer alan bu sayfa Düsseldorf'taki Goethe Müzesi'nde segilenmektedir (bk. Bölüm 4.3.).²⁹⁹

²⁹⁹ <https://www.ginkgoshop.de/ginkgo-schmuck-shop/gedicht-ginkgo-biloba.php>, e. t.: 09.09.2019.

Ek 8: Goethe'nin 79 yaşındaki portresi

Resim 1: Johann Wolfgang von Goethe'nin 1828'de Joseph Karl Stieler tarafından resmedilen portresi.³⁰⁰

³⁰⁰ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/Goethe_%28Stieler_1828%29.jpg, e. t.: 09.09.2019.

Ek 9: Goethe'nin „Kur'ân Özeti/Alıntıları“ ³⁰¹

Koran-Auszüge ³⁰²

sura II

106. Gewiß! wer sein Angesicht zu Gott völlig wendet, und dabei Gutes tut, der wird seinen Lohn haben bei Gott seinem Herren, und über solche wird keine Furcht kommen noch betrübet werden.

109. Gott gehöret der Aufgang und der Niedergang der Sonnen, und wohin ihr euch wendet, ist Gottes Angesicht da.

159. Er hat Zeichen genug davon gegeben, in der Schöpfung der Himmel und der Erden, in der Abwechslung der Nacht und des Tags. pp. in diesem allem sind Zeichen genug seiner Einigkeit und Gütigkeit, vor die Völker, so sie mit Aufmerksamkeit betrachten wollen.

166. Es sind die Ungläubige gleich einem Tier, dem jemand ruft, das aber nichts höret, als nur von ferne, einen Ruf oder Schall und darüber erschrickt und davon läuft.

172. Darin besteht eben nicht die Gerechtigkeit, daß ihr eure Angesichter richtet gegen Morgen oder gegen Abend, sondern darin ist die Gerechtigkeit: wer recht glaubet an Gott, und an den jüngsten Tag, und an die Engel, an die Schrift, und Propheten: und wer ferner von seinem Vermögen gibt, um der Liebe Gottes Willen, seinen Verwandten, den Waisen, den Armen, den reisenden Pilgrimen, den Bettlern, und den Gefangenen Sklaven zur Erlösung, wer auch das Gebet beständig verrichtet, sein Bündnis hält, wo er Treue versprochen, und der sich geduldig erweist in Widerwärtigkeiten, und Unglücksfällen, und zur Zeit der kriegerischen Gewalttätigkeit: solche sind die so wahrhaftig sind und Gott fürchten.

sura III

³⁰¹ Goethe, *Kurze religiöse Schriften*, 1990, Kapitel 1, <https://gutenberg.spiegel.de/buch/kurze-religiose-schriften-5774/1>, e. t.: 29.08.2019.

³⁰² Goethe Uzmanı Prof. Dr. Katharina Mommsen'e göre bu Kur'ân alıntılarının orijinalleri Düsseldorf'daki Goethe Müzesi'nde bulunmaktadır (bk. Bölüm 2.3.).

138. So ist auch Mahomed unter euch nichts als ein Gesandter, und sind auch schon viele Gesandte vor ihm gestorben. Wenn er nun auch sterben sollte: wolltet ihr deswegen auf euern Fersen zurücktreten?

174. Gott ist auch nicht geneigt, daß er euch bekannt mache, was ein Geheimnis ist, sondern er erwählt einige von seinen Gesandten, welche er will: daß sie glauben an Gott und an seinen Gesandten.

sura IV

142. Die Heuchler – sind zweifelhaft zwischen beedem, und hangen weder diesen noch jenen recht an. Für den aber welchen Gott so in der Irre gehn läßt, wirst du gewiß keinen Weg finden.

V. sura. Der Tisch

V. 70. Werden nun auch die Schrifthanhänger glauben, und Gott fürchten: so vergeben wir ihnen gern ihre Sünden, und wollen sie einführen in die lieblichste Gärten: wenn sie nur unter sich bestätigen das Gesetz und Evangelium, und was über sie ist von ihrem Herren herabgeschickt worden; so sollen sie essen das Gute über ihnen und unter ihren Füßen. Etliche unter ihnen sind zwar ein aufrichtiges gerechtes Volk, aber böse ist was viele unter ihnen treiben.

101. O Ihr Gläubige, fraget nicht nach Dingen, welche wo sie auch angezeigt worden, nur Unruhe euch machen würden – Es haben schon auch vor euch Leute darnach geforscht: aber hernach sind sie doch dadurch zu Ungläubigen geworden.

VI. sura. Das Vieh übersetzt aus dem lateinischen des Maraccius

v. 75. Abraham sprach zu seinem Vater Azar. Ehrst du Götzen für Götter? Wahrhaftig ich erkenne deinen, und deines Volks Offenbaren Irrtum. Da zeigten wir Abraham des Himmels und der Erde Reich daß er im wahren Glauben bestätigt würde. Und als die Nacht über ihm finster ward, sah er das Gestirn und sprach er: Das ist mein Herrscher, da es aber niederging rief er: untergehende lieb ich nicht. Dann sah er den Mond aufgehen, sprach Das ist mein Herrscher! Da er aber nieder ging sagt er: Wenn mich mein Herr nicht leitet geh ich in der Irre mit diesem Volk; Wie aber die Sonne heraufkam sprach er: Das ist mein Herrscher. Er ist größer. Aber da sie auch unterging, sprach er: O mein Volk nun bin ich frei von deinen Irrtümern! Ich habe mein Angesicht gewendet zu dem der Himmel und Erde erschaffen hat.

V. 73. versprochen – gute Wohnungen in den Lustgärten Edens. Und wird das Wohlgefallen Gottes an ihnen ihre fütrefflichste Belohnung sein.

X. sura. Jonas

v. 10. Ihr Gebet wird sein: Ehre sei Gott! Und ihr Gruß gegen einander: Friede. Ihr Gebet wird endigen: Ehre sei Gott, dem Herrn der Ewigkeiten.

XIII. sura. Der Donner

8. Weiter sagen einige Ungläubige von dir: Ist dann nicht ein Wunderzeichen von seinem Herrn über ihn herabgeschickt worden? Doch du bist nur ein Prediger und ist einem jeden Volk sein Lehrer zur Unterweisung gegeben worden.

XVII. sura. Die Nachtreise

80. Verrichte dein Gebet bei dem Niedergang der Sonne, und bei der ersten Finsternis der Nacht, und bei der Anbrechung des Tags zu Lesung des Korans – Auch in der Nacht beim Aufwachen bringe einen Teil davon zu mit beten. – So sage denn betend: O mein Herr, laß meinen Eingang sein in der Wahrheit, und laß auch meinen Ausgang sein einen Ausgang der Wahrheit, und lege mir von deinem Angesichte eine helfende Kraft zu.

XX. sura. Tah

26. Er sprach (Moses) o mein Herr mache mir Raum in meiner engen Brust. Mache mir auch mein Geschäft leicht. Löse auch auf das Band von meiner Zunge.

XXIX. sura Die Spinne

Vid. v. 43 sqq. Fütrefflichkeit.

47. Du lasest vorher keine Bücher und schriebst sie auch nicht mit deiner rechten Hand.

49. Zeichen stehen bei Gott, ich bin nur ein offenbarer Prediger.

Ek 10: “Mahomets Gesang” Şiirinin Türkçe Çevirileri ³⁰³

GOETHE'NİN "MAHOMETS GESANG" ŞİİRİ: TÜRKÇE ÇEVİRİLERİ ÜZERİNE

Âlim KAHRAMAN*

Goethe'nin Doğu dünyasıyla temâsındaki önemli motiflerden biri, annesi ve büyükannesi aracılığıyla çocukluğunda tanıdığı Binbir Gece Masalları'dır. Çocukluğu, Batı'da, seyahatnâmelerdeki tasvirler ve yapılan çeviriler yoluyla şekillenmiş -aynı zamanda Romantizmin hazırlayıcısı olan- büyülü Şark imajının ilgi gördüğü bir döneme rastlar. Hatıralarında; daha çocukluğundan itibaren kendine uygun bir din arayışı içine girdiğini, "kalbinin iç dini" ile Kilise arasında bir uyumsuzluk yaşadığını belirtir. Yüksek öğrenimini, Tevrat uzmanı ve Arabist bir profesörün de bulunduğu Göttingen Üniversitesi'nin filoloji bölümünde yapmak istemiş fakat hukuk öğrenimi görmesini isteyen babasının iznini alamamıştır.

İslam'a karşı duyduğu ilgi, 1770'te yirmi bir yaşındayken tanıştığı ünlü yazar ve filozof J. G. Herder'in etkisiyle gelişir. Onun tavsiyesiyle, 1734'te yayımlanmış olan George Sale'nin Kur'ân çevirisini okur. Bundan sonra Kur'ân-ı Kerîm'le ilgisi devam eden şair, 1772'de İslamiyet aleyhtarı bir önsözle yayımlanan rahip Friedrich David Megerlin'in çevirisi hakkında bir eleştiri yazısı kaleme alır. Frankfurter Gelehrten Anzeige dergisinde yayımladığı bu yazısında; çevirinin başarısız olduğunu, Kur'ân'ın, yazılanlarla kıyaslanamayacak yüce fikirler taşıdığını belirtir. Ayrıca, hakkıyla bir çevirinin yapılabilmesi için keskin zekalı, şair ruhlu bir çevirmenin Kur'ân'ı Peygamber'in yaşadığı ortamda, onun ruh hali içinde okuyarak işe başlaması gerektiğini ifade eder.

Kur'ân'la yakından ilgilendiği bu yıllarda Hz. Muhammed hakkında bulabildiği bütün eserleri okumuş olan Goethe, "Mahomet" adlı bir tiyatro eseri hazırlığına da girişir. Bir taslak halinde kalan bu eserin kaleme alınan bölümleri içindeki, Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasında karşılıklı terennüm halinde gelişen bir parçayı¹ oradan ayırıp bağımsız bir şiir haline getirerek "Mahomets Gesang" adıyla Göttinger Musealmanac dergisinde yayımlamıştır (1774).²

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Türk Dili Okutmanı.

¹ Şiirin bu ilk şeklinin Türkçe çevirisi için bkz. : Dr. Bayram Yılmaz, *Goethe ve İslamiyet*, Konya 1991, s. 48-50.

² Buraya kadar verilen bilgiler için daha çok şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Sevim Acar, "Goethe ve Arap Dünyası", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr 6, İstanbul 1991, s. 203-

³⁰³ Kahraman, Âlim, "Goethe'nin 'Mahomets Gesang' Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, 2000,9:105-117.

"Mahomets Gesang" şiirinin ilk Türkçe çevirisi üzerine bir araştırma yapan Ali İhsan Kolcu³ bunu Mektep mecmuasının 1895'te yayımlanan bir sayısında tesbit eder.⁴ Buna şiirin Tercüme dergisiyle Goethe ve İslamiyet isimli kitapta yayımlanmış iki çevirisini daha ilave eder.⁵ Böylece şiirin üç Türkçe çevirisi ortaya çıkmış olur. Biz, Kolcu'dan önce yayımlanmış bibliyografik çalışmalarda da işaret edilmeyen,⁶ şiirin Türkçe'ye yapılmış dört çevirisinden daha bahsederek bu sayıyı yediye çıkarmak istiyoruz.

Söz konusu edeceğimiz ilk çeviri 1923 yılında Yeni Mecmua'da yayımlanmıştır.⁷ "Garp Edebiyatı-Alman Edebiyatı" başlığı ve "Goethe'den" alt başlığıyla "Promete" ve "İnsanlığın Hudutları" şiirleriyle beraber verilen çevirinin başında şu açıklama yapılmaktadır: "Büyük Alman şairi Goethe'nin üç manzumesini nesren tercüme eden kâri'lerimizden Hasan Cemil Bey onları Yeni Mecmua'ya göndermiş. Neşrediyoruz. Goethe 1788 senesinde hatıra defterine şu satırları yazmıştır: 'Div-i Âsafkârım, uzaktan uzağa önümde hakikat ufkunun açıldığını gösteren hevâî heyulalardı.' Çünkü Goethe daha gençliğinde dehasının verdiği fahr ile kendini uluhiyyet mertebesinde telakki etmiş ve bu his ile 'Promete' şiirini söylemiştir. Sonra 'kemâl' gençliğin feverânına sükûnet verince insanlığın mevki-ini anlamış ve 'İnsanlığın Hudutları'nı yazmıştır. Bu iki şiir şairin ruhundaki tahavvülleri gösterir. 'Muhammed'in İlâhisi' ise o ruhun bütün insanlığın üstünde müşterek bir muhitte dolaştığını ve İslamiyet'e meftun olduğunu gösterir."⁸

212; Katherina Mommsen, "Goethe ve İslam" (Çev.: Beyza Maksudoğlu), *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1967, C. XV, Ankara 1968, s. 187-212; "Goethe" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 99-101.

3 Ali İhsan Kolcu, "Goethe'nin Muhammed'in Şarkısı Adlı Şiirinin En Eski Türkçe Tercümesi", *Akademik Araştırmalar*, nr. 1, Erzurum 1996 Yaz, s. 99-104.

4 Mehmet Emin, "Goethe'nin Hakikat-güyâne ve Hak-perestâne Bir Neşidesi Unvân-ı Diğer Hazret-i Muhammed Sallallâhü Aleyhi Vesellem", *Mektep*, nr. 30, 27 Nisan 1311/ 9 Mayıs 1895, s. 151-152; *Hazine-i Fünûn*, nr. 2, 2 Mayıs 1312/14 Mayıs 1896, s. 31.

5 Mehmet Başaran-Tevfik Uğurlu, "Muhammed'in Şarkısı", *Tercüme*, C. 7, nr. 37, 19 Mayıs 1946, s. 13-17; Dr. Bayram Yılmaz, age, s. 57-59.

6 Melahat Özgü, "Türkçe'de Goethe", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi Goethe Sayısı*, C. VII, nr. 3, Eylül 1949, s. 85-95; Gürsel Aytaç-Ferhan Orhon-Mahmure Kahraman, *Türkçe'de Goethe Bibliyografyası*, Ankara 1982; Nedret Pınar, *1900-1983 Yılları Arasında Türkçe'de Goethe ve Faust Tercüme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1984 (Türkçe'de Goethe Bibliyografyası'na ulaşamadık. Ancak, daha sonra yayımlanan ve inceleme imkânı bulduğumuz Nedret Pınar'ın eseri bu bibliyografyayı da kapsamaktadır).

7 Hasan Cemil, "Goethe'den", *Yeni Mecmua*, C. 4, nr. 87, 1 Teşrinisâni 1923/ 1 Kasım 1923, s. 431-432.

8 Yeni Mecmua'nın "kâri'lerimizden Hasan Cemil Bey" diye tanıttığı çevirmen, daha sonra Hayat (1927) ve Varlık (1954) dergilerinde Goethe hakkında yazılar yayımlamış olan Hasan Cemil Çambel olmalı.

Şiirin bir başka çevirisi de 1966'da yayımlanan na't antolojisinde yer almaktadır.⁹ Sezai Karakoç'un "Birkaç Söz" başlıklı yazısıyla sunulan eserin "Önsöz"ünde Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu şöyle diyor: ".. Hayâlî, Âhî, Bâkî, Bahayî Efendi, Nedim, Tâlib, Hâmi-i Âmidî, Koca Ragıp Paşa, Haşmet, Antakyalı Münif gibi ünlü şairlerin divanlarında na't bulunmamasına karşılık dünyanın en büyük şairleri arasında bulunan Goethe, Puşkin, Rilke ile ünlü Alman birliği kurucusu Prens Bismark'ın Peygamber Efendimiz için yazdıkları na'tlar vardır. Bunlardan birkaçı güldestemize alınmış bulunmaktadır. Büyük Alman şairi Goethe esasen ömrünün son yıllarında bazı hıristiyan çevrelerce hücumu uğrayarak 'müslüman' olarak vasıflandırılmıştır. Kendisinin bu ithamlara cevap vermesi 'eğer samimi bir hıristiyan ise müslüman olmadığını açıklaması' teklif edilmesine rağmen büyük Goethe bu soruları karşılıksız bırakmıştır. Bu sebeple doğu ve batıda Goethe'nin müslümanlığı üzerine sayısız tartışmalar olmuştur. Bu konu bugün de bütün esrarını muhafaza etmektedir."

Puşkin'in söz konusu şiirinin yer almadığı¹⁰ antolojide, Goethe'nin şiiri, Sadi Irmak'ın biraz serbest bir yaklaşımla ve "Hazret-i Muhammed" başlığıyla yaptığı çevirisiyle yer almıştır.

Mahomets Gesang şiirinin bir diğer çevirisi de 1972 yılında, M. Turhan Özdemir tarafından yapılmıştır.¹¹ Özdemir önce şairin hayatı hakkında kısaca bilgi veriyor, sonra onun hayatını üç evreye ayıran şu değerlendirmeyi yapıyor: "..Gençlik yıllarında yazdığı eserlerde Sturm und Drang devrinin kuvvet ve kudret ile birlikte duyguya dayanan izleri açıkça görülür. Olgunluk çağında, bilhassa Weimar'da meydana getirdiği şaheserlerde, Goethe Devri'nin Alman ve Avrupa fikir hayatına yaptığı etkilerin kaynağı olan, güzellik kavramı, evrenin kurallara dayanan organik düzeni gibi fikirleri görülür. İleri yaşlarda Goethe'nin bilgeliği: Hizmet ederek bütünün bir cüz'ü olma, insanın bizzat içinde bulunduğu varlığı tanıyıp takdir etmektir".

Bu değerlendirmeden sonra Özdemir, "Muhammed Şiiri" olarak çevirisini yaptığı şiir hakkında da şu yoruma yer veriyor: "Goethe bu şiiri, Sturm und Drang devri (1770-1785)'nde, yirmi üç yaşlarında iken yazdı. Şiir görünüşte Pastoral türe girer; işlediği konu sudur, ırmaklardan dereler, derelerden nehirler, hepsi birleşerek denizler, okyanuslar meydana gelir. Sular buharlaşarak gökyüzüne yükselir, yağmur olup tekrar yere dökülür ve bu devir devam edip gider. Şiirde

⁹ *Hazret-i Peygamber Şiirleri Antolojisi*, Haz. : Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu, İstanbul 1966, s. 116-117.

¹⁰ Puşkin'in "Prorok" (Peygamber) başlıklı bu şiirinin çevirisi için bkz. : Doç. Dr. İsmail Kaynak, *Aleksandr Sergeeviç Puşkin'de Türk İslam Kültürünün İzleri*, Ankara 1976, s. 16-17; Henri Troyat, Puşkin (Çev. : Oğuz Peltek), C. II, Ankara 1956, s. 10-11; A. S. Puşkin, *Seçme Şiirler* (Çev.: Halûk Madencioğlu), İstanbul 1998, s. 77-78.

¹¹ M. Turhan Özdemir, "Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII (1970), Ankara 1972, s. 137-140.

bu devir, Hz. Muhammed'in yani insan hayatının bir sembolü olarak alınmıştır. Bizler Tanrı'dan geliyoruz ve yine Tanrı'ya gidiyoruz, kaynağımız Tanrı'dır.

Goethe bir Muhammed Dramı yazmak istiyordu ve aşağıda tercümesini verdiğimiz bu şiir, o dramda yer alacaktı. Şiirde büyük nehir Hz. Muhammed'i, küçük dereler ise diğer insanları temsil etmektedir. Küçük bir dere tek başına denize kavuşamaz, kurur; fakat dereler birleşerek nehir olurlar ve ancak nehirler denize ulaşabilirler.

Goethe, gençliğinde İslamiyet'i savundu; Hz. Muhammed'in çok değerli bir insan olduğunu biliyor, ona hayranlık duyuyordu. Bütün Avrupa'nın İslamiyet ve Hz. Muhammed aleyhinde olduğu bir devirde, genç yaşında bu şiiri yazmış, böylece İslamiyet'e karşı duyduğu sempatiyi belirtmiştir."

M. Turhan Özdemir, şiirin Almanca aslını da çevirisiyle beraber vermiştir.

Belirleyebildiğimiz son çeviri ise Ahmed Schmiede'e aittir.¹² "Büyük İslam Hayranı J. W. Goethe" başlıklı uzunca bir makale yazan Schmiede, Goethe'nin İslam'la olan ilişkisini, Batı'da yapılan metodlu çalışmalara dayanarak açıklamakta, onun en azından fikren İslam'ı kabul ettiği sonucuna varmaktadır. Yazar Muhammed'in Nağmesi şiirini de şöyle yorumlamaktadır: ".. büyük şairimiz İslam'ı, yüce dağlardan fışkırıp düzlüklere inerken bütün diğer çayları, ırmakları bünyesinde birleştiren, devletler hanedanlar kuran, nihayet insanlığı ulu varlığın bağrına bastıran, durdurulmaz bir akıma benzetir."

"Mahomets Gesang" şiirinin çevirilerinden bahsederken hakkında yapılan yorumları da kısa kısa aktarmış olduk. Türkçe'deki bu yorumları tamamlamak üzere Bayram Yılmaz ve Ali İhsan Kolcu'nun şiire yaklaşımlarını da aktaralım:

"Goethe bu methiyesinde Hz. Peygamber'in seçkin husûsiyetlerini ortaya koymakta ve beşeriyetin manevî ve fikrî önderi olduğunu, büyük bir nehri sembol olarak göstermek suretiyle izah etmektedir. Goethe, İslamiyet'in bidayette küçük bir topluluk içerisinde intişar ettiğini, ancak gittikçe büyüyerek, nesilleri hükümlanlığı altına aldığı, kuvvet ve kudretinin yeryüzüne yayıldığını, teşbih sanatıyla ifade eder. 'Kayaların arasından fışkıran kaynak', Mekke'de doğan ve yayılmağa başlayan İslam Dini'dir. Bu fışkırarak akan kaynak, çevresindeki dereleri, çayları ve ırmakları da kendine katarak, şan ve şerefle, ihtişamlı parıltılarla büyük bir nehir halinde okyanusa dökülür. Bu okyanus mecazi manada Cenab-ı Allah'ın uluhiyyetini tasvir eder. Ayrıca bu sembol, İslam'ın temel esasını teşkil etmektedir. Nasıl ki bir nehir, kendine karışan çaylar ve ırmaklarla beslenerek büyük bir nehir halinde denize dökülüyorsa, aynen öyle, Peygamber'e de din kardeşleri iltihak ederek, Allah'ın rızasını kazanmak için hak yolda

¹² *Türk Şiirinin İslama Hizmeti ve H. Achmed Schmiede*, Derleyen: M. Pertev Zapsu, İstanbul 1976, s. 51-52.

ilerlemektedirler. Kullanılan bu motiflerle, doğrudan doğruya, açıktan açığa Peygamber'in hayatı üzerinde ısrarla durulduğunu görüyoruz (...)"¹³

Ali İhsan Kolcu ise "su" motifinden hareketle bu motifi klasik Şark edebiyatında tuttuğu yere işaret ederek sözlerine şöyle devam eder: "Hz. Peygamber'in hayatını, dolayısıyla İslamiyet'in doğuşunu ve yayılışını su motifi ile anlatılması kanaatimize göre Goethe'ye Şark edebiyatından gelen bir tesirdir. Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'in hayat hikayesini okuyan, Hafız-ı Şirazi, Molla Câmî ve Bâkî gibi kalburüstü İran ve Türk şairlerinin eserlerini yakından tanıyan ve Doğu-Batı Divanı'nı yazan Goethe'nin, su allegorisini bu yolla ya da dolaylı bir tesirle yine Şark'tan almış olabileceği kanaatini muhafaza ediyoruz (..)"¹⁴

Bu mantık doğrultusunda yorumlarını sürdüren Kolcu, zayıf bir ihtimal de olsa Goethe'nin Fuzûlî'nin "Su Kasidesi"ni de okumuş olabileceğini belirtir. Bu iki şiir arasında doğrudan bir bağlantı olmasa bile, Goethe'nin, sanat ve düşünce iklimine adım attığı Doğu'dan etkilenmesini göz önünde tutarak karşılaştırmalı bir yorum yapar. Son olarak da şu değerlendirmeye yer verir:

"Goethe'nin bu manzumesini ön yargılardan, dinî taassubdan sıyrılmış, hoşgörülü, bilgili, dürüst ve samimi Batılı bir edibin kalp atışları olarak okumak yerinde olacaktır?"¹⁵

Yapılan yorumlar şiir hakkında bir fikir veriyor. Ancak, Türkiye'de de olduğu gibi, İslam'ın söylemini, tarihsel ve toplumsal sürekliliği içinde, doğal olarak kazanmış okuyucuların gözden uzak tutmamaları gereken bir boyuta işaret etmek istiyoruz.

Bu şiirin çevirisi Türkçe'nin birikimi içinde bir yere konulmak istendiğinde na't kategorisinin hatırlanması doğaldır. "Mahomets Gesang" şiirini geniş anlamıyla na't çerçevesi içine almanın ona yeni bir boyut kazandıracağı muhakkaktır. Ancak onu tamamen İslam şiirindeki na't formunun kültürel alt yapısı üzerine oturtturarak yorumlamaya çalışmak bir aşırılık olacaktır. Ya da başka bir şekilde ifade edersek, şiire sadece bu açıdan bakmak, en azından bir eksikliğin göstergesidir. Bu sebeple, bazı çevirmenlerin kısaca değindiği, şiirin doğduğu ortamın kendi doğal yapısına biraz daha vurgu kazandırmak gerekiyor:

Goethe'nin gençlik dönemini de içine alan 1767-1785 arası Alman edebiyat tarihinde Sturm und Drang devri veya Geniezeit (Deha Çağı) olarak geçmektedir. Başkaldırı, bu çağı açıklayan kavramlardan biridir. O bakımdan Prometheus çağın ideallerinin çoğunu kendinde toplayan bir sembol olmuştur. Rousseau'nun "Tabiata dön!" sözü parolalarıdır. Çağın anlayışına göre tabiat "Tanrı'nın yarattıklarıyla yaptığı konuşma" (Hamann) veya "İlahî gücün dinamik bir şekilde kendini gerçekleştirmesi"dir (Herder ve genç Goethe). Artık bu çağda tabiat

¹³ Dr. Bayram Yılmaz, age, s. 54-55.

¹⁴ Ali İhsan Kolcu, agy s. 102.

¹⁵ agy, s. 102-103.

Aydınlanma Devri'ndeki "akıl hakim olduğu bir düzen" olarak değil "ezelden canlı olan organik bir biçim" olarak algılanmaktadır. Hayat ise "biçimlerin durmak dinlenmek bilmeyen bir dönüşümü" şeklinde anlaşılmıştır. Aydınlanma Dönemi anlayışına baş kaldıran Sturm und Drang akımı, şairlerden artık tabiatı taklit değil "yeniden yaratıcılık" beklemektedir. "Şair, içinden seçim yapmak hakkına sahip olduğu imkanların bütün sonsuzluğu karşısında kendini dünyanın yaratılışından önceki Tanrı'nın durumunda görüyordu." Önceki dönemin "edebiyat şiiri"ne karşılık devrin şiirinin ayırıcı niteliği "yaşantı liriği" karakteri göstermesidir.

Dönemin coşkun ruhu nesirle bağdaşık değildir. Bu açıdan bakıldığında roman olarak Goethe'nin Werther'i "son derece öznelendirilmiş üslubu, tutkuya, duyguya, tabiata üstünlük tanıyan özüyle" Sturm und Drang'ın karakteristiğini veren bir örnektir.¹⁶

Ortama ait bazı özelliklerin birer yorum olarak şiire aynen giydirilmesini savunacak değiliz. Ancak, şiiri kendi doğal ortamından tamamen kopararak bir başka alt yapı üzerine oturtma şekline dönüşebilecek yaklaşımlar da sağlıklı olmaz. Bu sebeple, dönem ve doğal kültürel ortam öğelerinin unutulmaması önem kazanıyor. Bir örnek vermiş olmak için şiirde geçen "Atlas"a işaret etmekle yetinelim. Eski çağ Batı tasavvurunda dünyayı omuzlarında taşıdığı kabul edilen bu efsane kahramanı, Sturm und Drang çağının sembol isimlerinden olduğuna işaret edilen Prometheus hatırlandığında, şiirin doğal kültürel ortam ve çağıyla olan bağından ne anlaşılması gerektiği açıklık kazanacaktır.

Goethe'deki Doğu etkileri konusuna değinirken de dikkat etmek gerektiğini düşünüyoruz. Bu etkilerin Goethe'nin hayatında bazı aşamaları bulunmaktadır. Bu aşamalar göz önüne alınmazsa uzun bir ömür sürmüş olan şairin, hayatının son dönemlerine ait bazı veriler ve bakış açılarını, gençlik dönemi ürünü olan bir şiire de uygulama yanlışlığı doğabilecektir.

Bütün bu ayrımların farkında olarak Goethe'deki İslam'a olan ilginin çevresini aşan bireysel özelliklerini görmek, bu ilgileri daha da anlamlı kılacaktır, denilebilir.

Tam bir taramanın ürünü olduğunu söyleyemeyeceğimiz bu çalışmamız; söz konusu şiirin Türkiye'de çevirmenlerce ilgiyle karşılandığını göstermektedir. Bunda Goethe'nin sanat gücü yanında, İslam'a duyduğu yakın ilginin de rol sahibi olduğu söylenebilir. Şiirin Türkçe'de başka çevirilerinin de bulunması muhtemeldir. Bu konuda daha önce yapılmış çalışmaların bütünlemek, yeni ilaveler yapmak ve bir olguya dikkat çekmek amacıyla hazırlanmış olan çalışmamıza; çeviri edebiyatımızın son yüz yılı hakkında panoramik bir bilgi vermesi, ilgililerine karşılaştırmalar yapma kolaylığı sağlaması için, şiirin Almanca asıyla,¹⁷ belirlenmiş yedi çevirinin metinleri de eklenmiştir.

¹⁶ Prof. Dr. Gürsel Aytac, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1983, s. 105-110.

¹⁷ Almanca metin M. Turhan Özdemir'in adı geçen makalesinden aktarılmıştır.

MAHOMETS-GESANG

Seht den Felsenqell
freudenhell
wie ein Sternenblick!
Über Wolken
nährten seine Jugend
gute Geister
zwischen Klippen im Gebüsch.

Jünglingsfrisch
tanzt er aus der Wolke
auf die Marmorfelsen nieder,
jauchzet wieder
nach dem Himmel.
Dürch die Gipfelgänge
jagt er bunten Kiesel nach,
und mit frühem Führertritt
reißt er seine Bruderquellen
mit sich fort.

Drunten werden in dem Tal
unter seinem Fusstritt Blumen,
und die Wiese lebt von seinem Hauch.

Doch ihn hält kein Schattental,
keine Blumen,
die ihm seine Knie' umschlingen.
ihm mit Liebesaugen schmeicheln;
nach der Ebne dringt sein Lauf,
schlangewandelnd.

Bäche schmiegen
sich gesellig an.
Nun tritt er
in die Ebne silberprangend,
und die Ebne prangt mit ihm,
und die Flüsse von der Ebne
und die Bäche von Gebürgen
Jauchzen ihm und rufen: Bruder,
Bruder, nimm die Brüder mit,
mit zu deinem alten Vater,

zu dem ew'gen Ozean,
der mit weitverbreit' ten Armen
unsrer wartet;
die sich, ach, vergebens öffnen,
seine Sehrenden zu fassen;
denn uns frisst in öder Wüste
gier'ger Sand,
die Sonne droben
saugt an unserm Blut,
ein Hügel
hemmet uns zum Teiche
Bruder,
nimm die Brüder von der Ebne,
nimm die Brüder von Gebürgen
mit zu deinem Vater mit!

Kommt ihr alle!-
Und nun schwillt er
herrlicher, ein ganz Geschlechte
trägt den Fürsten hoch empor,
und im rollenden Triumphe
gibt er Ländern Namen, Städte
werden unter seinem Fuss.

Unaufhaltsam rauscht er über,
lässt der Türne Flammengipfel,
Marmorhäuser, eine Schöpfung
seiner Fülle, hinter sich.

Zedernhäuser trägt der Atlas
auf den Riesenschultern, sausens
wehen über seinem Haupte
tausend Segel auf zum Himmel
seine Macht und Herrlichkeit.

Und so trägt er seine Brüder,
seine Schätze, seine Kinder
dem erwartenden Erzeuger
freudebrausend an das Herz.

Johann Wolfgang von GOETHE

Türkçe Çeviriler

Goethe'nin Hakikat-gûyâne veya Hak-perestâne Bir Neşîdesi:
HAZRET-I MUHAMMED [Sallallâhu Aleyhi Vesellem]¹⁸

Bakın şu taşlar arasından fıskıran şu'â-ı nigâh-ı ümmid gibi parlayan sâf berrak pınara, ne latîf akışı var. Gûya ki bedi'a-i şebâb semâdan inmiş de nurlar içinde raks ediyor. Nigâh-ı hande-nâkini yine semâya doğru tevcîh ederek arz-ı inbisât ediyor zannolunmaz mı? Görünüşü hoş değil mi? Ufukta bulutların arkasından leme'ân eden sabâh nücûmunu andırmıyor mu? Halbuki onun menbai keskin kayalar altı, ulu ağaçlar köküdür. O böyle bir teng-nâ-yı elîmde büyüdü.

Bu pınar sık ağaçlar arasından kendine bir mecrâ açmış onun üzerinden müteenniyâne bir hareketle cereyân eyliyor. Renkli renkli çakıl taşları araştırıyor. Küçük küçük pınarları havzası içine alıyor, onları da meserretlerle raks ettire raks ettire birlikte götürüyor. Âdetâ bir çay olmuş akıyor. Bu çay mecrâsını tevsi' ile düz bir vâdiye inmiş onun içinden rûh-perver bir âhenkle akıyor. O vâdide güzel güzel çiçekler bitiriyor. Dört taraftaki tarlaları bu çiçeklerin latîf latîf râyihâlarıyla besliyor. Bütün ovaları yeşillendiriyor. Her cânibe feyzler saçarak hayatlar vererek ceryân eyliyor. Bu pınarı, bu çayı, bu mübârek suyu hiçbir şey tevkîf edemiyor. Çemenler o dilnişîn sâyelerinin kapılarını açıyorlar. Buyrun diyorlar, yine tevkîf edemiyorlar. Güller o nazarfirib cemallerini arz ile muhabbetlerini bildiriyorlar. Ayaklarına kapanarak yalvarıyorlar. Yine tevkîf edemiyorlar. O yine yolundan geri kalmıyor. O yine yolunda ilerliyor.

Kürre-i arzın her cânibinde yüksek tepelerden kendilerini taşlara atarak heyecanlarla ceryan eden şelâleler, yumuşak kumlar üzerinde sesleri çıkmıyarak sükûnetlerle akan cuybârlar bunun mecrâ-yı sîminini görüyorlar, âheng-i latîfini işitiyorlar, meftûnu oluyorlar. Kardeşimiz kardeşimiz diye çağrıyorlar. Garîbâne müştâkâne bir sadâ ile diyorlar ki, ey bizim merhametli kardeşimiz! Gel bizi de al bahr-i muhît-ı ebediyete götür. Ah biz de bahr-i muhît-i ebediyetin bizi der-âğûş etmek için uzanan kolları arasında bulunmak istiyoruz. Heyhat! bu تنها bu vahşet-âbâd yerlerde hunhâr bir hararet var. Bizim bütün gün kanımızı emiyor. Âteşin bir kum mevcut; bizim her gece ciğerlerimizi parçalıyor. Ey bizim merhametli kardeşimiz! Gel! Bizi de al bahr-i muhît-i ebediyete götür. Bak şu önümüzdeki tepeye. Biz onun ardındaki göle gitmek emelindeyiz. Yola çıkıyoruz. Vâ-esefâ ki o bizi koyvermiyor, kovuyor göğsümüze dayanıyor, dövüyor. Ey bizim merhametli kardeşimiz gel bizi de al bahr-i muhît-i ebediyete götür

Bahr-i muhît-i ebediyet, gelin! dedikten sonra bu çay bir kere daha büyüyor, bir nehr-i âzîm oluyor. İşte durmaksızın akıyor, işte şarıl şarıl cereyân eyliyor.

Bir kavim, reisinin rehberî-i füyûzuyladır ki bulunduğu vakfe-gâh-ı mezelleten kalkar, şeh-râh-ı celâlette yürümeğe ilerlemeğe başlar. En bülend en celil âvâze-i muzafferiyetini bütün kişilerle isâl eyler. Onun arkasında alevler içinde kalmış yüksek yüksek kuleler, mermerden masnû' âli âli binalar ve'l-hâsıl mehîb müşa'sa' bin türlü menâzır temâşâ olunur. Önünde ne kadar vahşet sahrâları varsa hepsini birer ma'mûre-i medeniyete tahavvül etmek için bir merkez-i insâniyete doğru şitâbândır.

Sath-ı zemînde yeşil yeşil yapraklardan yapılmış birçok kulübecikler vardır. Bunların üzerlerinde yüzbinlerle, milyonlarca sancaklar temevvüc-nümâ-yı i'tilâdır. Bu yeşil, bu mübârek memlekette gâyet latîf bir hava vezân olur. Bu hava ise ebediyetin bir teneffüsüdür ki işte bu sancakları tahrik eden odur. Ya bu sancaklar nedir? Ashâbının bir ömr-i lâyemûtâneye mazhariyetlerini îlân için çekilmiş bir işâret-i ezeliye.

Mehmet Emin

¹⁸ Ali İhsan Kolcu'nun adı geçen yazısında üç-dört paragraf atlanılarak yer almış olan Mehmet Emin'in çevirisi, daha sonra, tam metin olarak da yayınlanmıştır (Ali İhsan Kolcu, *Tercüme Şiirler Antolojisi*, Ankara 1999. s. 238-240). Burada yayımladığımız metin ise, çevirinin *Hazine-i Fünûn*'daki ikinci şeklidir. Kolcu'nun yayımladığı metinle aralarında farklar bulunmaktadır.

MUHAMMED'İN İLÂHİSİ

Kayalardan fıskıran şu pınara bakınız, nurlu bir şevk menba'ı.. Sanki gökten bir yıldız bakıyor!.. Gençliğini, bulutların üstündeki kayalarda dolaşan iyi ruhlar beslemiş. Yüzünde delikanlığın zindeğîsi hüveyda. Bulutlardan mermer kayalara iniyor ve sayhaları tekrar göğe yükseliyor.

Yolu şâhikalar arasında.. Rengarenk çakıl taşlarına doğru köpüre köpüre gidiyor ve genç bir serdar adımıyla bütün kardeş pınarlarını birlikte sürüklüyüp götürüyor. Aşağıda vadide ayaklarının izinde çiçekler açıyor. Nefesinin dokunduğu yerlerde çimenler bitiyor. Fakat ne gölgeli vadiler ne de sevdalı bakışlar ne de dizlerine dolaşan çiçekler onu yolundan alıkoyuyor: O bir çağlayan ve bir sel coşkunluğuyla taşıyor. Ovaları basıyor.

Dereler her taraftan kudretli câzibesine tutulmuş, akın akın boynuna sarılıyor ve onunla bir vücut, bir ruh oluyorlar. Ve o şimdi gümüş parıltısıyla ovaya çıkıyor, onunla birlikte ova da parıl parıl yanıyor. Ovada akan nehrin ve dağdan taşan ırmakların sevinç sesleri ufuklarda çınlıyor ve hepsi birden haykırıyor:

Kardeş!..

Hepsi birden kardeş diye haykırıyor kardeşleri birlikte al, diyor, birlikte, ihtiyar babana ebedî ummâna götür, bak kucağın açmış bizi bekliyor, ah!.. hasretlerini bağrına basmak için, mahzun, müştak açmış, bekliyor; çünkü şu çıplak çölde harîs kum bizi kemire kemire yiyor; yukarıdan güneş kanımızı emiyor; göle gitmek istiyor(uz). Heyhat!.. Önümüzde bir tepe!.. Kardeş!.. Ovalardan bütün kardeşleri al.. Dağlardan bütün kardeşleri al ve birlikte ona, babana götür.

Gelin!.. Hepiniz gelin!.. Ve şimdi o, daha mehîb, daha muhteşem taşıyor; bütün bir nesil o sultanı başına almış, yükseslere çıkarıyor.. Bir zafer alayı!.. Bir zafer alayı ki bütün ufukları dolaşıyor ve bir fatih gibi memleketlere isimler veriyor, ayağının altında beldeler, medîneler doğuyor önüne geçilmez bir hızla gittikçe köpürüyor, kalelerin alev saçan zirvelerini, mermer evleri ardında bırakıyor. Atlas devasa omuzlarında erezededen yapılmış evleri taşıyor, başına haşmet ve celâlinin şâhidi binlerle bayrak cûşişle havalarda uçuşuyor. Ve o böyle bütün kardeşlerini, bütün çocuklarını, bütün hazînelerini, meserret âvâzeleri arasında, kendilerini bekleyen, okyanusa ebediyete götürüyor.

Hasan Cemil

MUHAMMED'İN ŞARKISI

Kayalardan fıskıran pınara bak
mesut
bir yıldız bakışı gibi aydın.
Bulutlar üstündeki
o iyi ruhlar
beslediği gençliğini
koruluktaki kayalar arasında onun.

Gençlik tazeliğiyle
dökülerek bulutlardan
mermer kayalar üstünde oynuyor
sevinç içinde
sesleniyor göğe tekrar.

Geçidi içinden dorukların
sürüklüyor renkli çakılları,
ve genç bir öncü adımlarıyla
gidiyor
kardeş pınarları takmış peşine.

Aşağıda vadide
çiçekleniyor bastığı yerler
ve çayırlar
canlanıyor nefesiyle.

Ne gölgeli vadiler
ne de dizlerine dolanan çiçeklerin
sevdalı gözlerle yaltaklanışı
eğliyemiyor onu,

aşğılara, ovalara doğru
coşup gidiyor döne dolana.

Dereler sokulup
katılıyor ona. Akıyor şimdi,
ovalarda, gümüş parıltılarla,
ve ovalar parlıyor onunla,
ve ovalardan gelen ırmaklar,
ve dağlardan inen dereler
sevinçle sesleniyorlar ona: Kardeş!

kardeş, kardeşlerini de al,
kolları açık bizi bekleyen
ulu atan
O sonsuz deryaya
gidelim beraberce.

II
Boşuna açık o kollar, ah!
kucaklamak için özleyenlerini;
çünkü yutuyor bizi ıssız çöllerde
aç gözlü kumlar, başucumuzda güneş
emiş kanımızı, ve bir tepe
durduruyor bizi göle çevirmek için.
Kardeş! ovalardan gelen kardeşlerini al,
dağlardan gelen kardeşlerini de al,
gidelim atana beraberce.

Siz hepiniz geliniz! -
Ve şimdi ihtişamla kabarıyor o;
bütün bir soy
taşıyor Prensi omuzlarında!
Ve zaferle çağıldayarak,
adını veren memleketlere
Beldeler kuruluyor bastığı yerde.

Bereketinin bir eseri
uçları parıldayan kuleleri
ve mermer sarayları
bırakıyor ardında,
engel tanımadan çağıldııyor yolunda..

Gemiler taşıyor artık
dev omuzlarında Atlas;

Başının üzerinde rüzgarlar uğulduyor
Ve dalgalanan binlerce bayrak
şahididir yüceliğinin.

Götürüyor böylece kardeşlerini
Hazinelerini evlatlarını
Bekliyen tanrısına,
Saadetle tutuşan kalbine onun..

Mehmet BAŞARAN-Tevfik UĞURLU

HAZRET-İ MUHAMMED

Sevinç sevinç berrak,
Ve yıldız yıldız parlak,
Bir dağ pınarı,
Üstünde beyaz bulutların,
Ve kuytusunda bir yeşil yamacın,
Aziz ruhlar sallamış beşliğini!
Veda edip çocuk tazeliğiyle bulutlara,
Raks eder gibi iner mermer kayalara,
Haykırır sevincini semâlara.
Dağ geçitlerinde,
Önüne katar renk renk çakılları,
Ve bağrına basar kardeş pınarları.
Çiçeklenir ayak bastığı yerler,
Ve nefesiyle yeşerir çimenler,
Yoldaşı olur şimdi ırmaklar,
Ovaları doldurur gümüş ışıklar.
Bir ses yükselir pınarlardan:
"Kardeş; ayırma bizi koynundan
Kollarını açmış bekliyor Yaratan
Yoksa bizi çölün kumları yutacak.
Güneş, kanımızı kurutacak,
Kardeş.
Dağın ırmaklarını,
Ovanın ırmakları,
Hepimizi alıp koynuna,
Eriştir bizi Yüce Tanrına!"

"Peki" der Dağ pınarı,
 Kendinde toplar bütün pınarları,
 Ve haşmetle kabırır göğsü ve kolları,
 Ülkeler açılır uğradığı yerlerde,
 Yeni şehirler doğar enginlerde,
 Kulelerin alev zirvelerini,
 Ve haşmetli mermer saraylarını,
 Bırakıp arkasında,
 Yürür mukadder yolunu.
 Dalgaları başının üstünde binlerce bayrak,
 Evlatlarını, Tanrısına ulaştırarak
 Karışır İlahî ummana coşarak.

Sadi IRMAK

MUHAMMED ŞİİRİ

Bakın kaynak nasıl fıskırıyor
 Kayalardan neşe ile
 Nurlu yıldızlar gibi pırl pırl
 Bulutlar ötesinden periler
 Gençliğini beslediler
 Çalılıkta kayalar arasında.

Dökülüp bulutlardan
 Taptaze gençlik dolu,
 Raksediyor mermer kayalarda,
 Yükseliyor tekrar semâya
 Sevinç nağmeleriyle.
 Dağ doruklarında, tepelerde
 Kovalıyor rengârenk çakılları,
 Koparıp sürüklüyor genç Önder
 Kardeş kaynakları birlikte.

Çiçekler açıyor aşağı vadide
 Yeşeriyor nefesiyle çimenler
 Adım attığı her yerde.

Fakat alıkoyamıyor
 Hiçbir karanlık vadi
 Hiçbir çiçek yolundan,

Dizlerine sarılan hülyalı sarmaşıklar;
 Ovaya koşuyor akışı,
 Kıvrılarak süzülerek.

Karışıp birleşerek
 Dost oluyor dcreler
 Ve girince ovaya
 Gümüş gibi muhteşem
 Ova bezeniyor onunla
 Ovalardan ırmaklar
 Ve dağlardan dereler
 Sevinçle sesleniyorlar ona: Kardeş,
 Kardeş, kardeşlerini al yanına,
 Kollarını açmış
 Bizi bekleyen
 Ezelî ve ebedî Okyanusa;
 Fakat heyhat, ona susamışları
 Bağrına basamıyor bu kollar,
 Çünkü ıssız çölde aç kumlar,
 Tepemizde güneş,
 Emiyor, bitiriyor kanımızı,
 Ve bir tepe engelliyor
 Göle varmamızı.
 Kardeş,
 Al, ovalardan gelen kardeşlerini,
 Dağlardan kopan kardeşlerini de al,
 Götür birlikte kaynağına!

"Gelin hepiniz benimle"
 Ve coşuyor şimdi O,
 Daha muhteşem, bütün nesil
 Kaldırıyor Önderi yücelere,
 Ve kükreten zafer alayında
 İsimler veriyor beldelere,
 Şehirler oluşuyor ayağının altında.

Coşuyor durmaksızın,
 Ardında bırakıyor, cömertliğinin eseri

Kulelerin ve alev alev parlayan
Mermer sarayların zirvelerini.

Sanki "Atlas" yüklemiş güçlü omuzlarına
Sedir ağacından gemileri,
Başınız üzerinde binlerce yelkenli
Uğultuyla yüceltiyor göklere
Kudret ve ihtişamını.

Ve böylece kavuşturuyor
Bekleyen Yaradan'a
Kardeşlerini, sevdiklerini, çocuklarını,
Gönlü sevinçle dolu.

M. Turhan ÖZDEMİR

MUHAMMED'İN NAĞMESİ

Kayadaki bulağa bakın,
Sevinç aydınlığında..
Yıldızlı bir bakış gibi;
Bulutlar üstünde
Gençliğini beslerdi
Hayırhah ruhlar,
Fundalıklarda kayalıklar arasında
Delikanlı tazeliğinde o
Bulutun içinden çıkıp oynayarak
Mermer kayalara iner,
Sevinç narasını atar yine de
Göklere doğru.

Zirve yolları arasından o
Renkleri çakıllar arkasından koşturur,
Ve erken rehberlik kademinde
Bulak olan kardeşlerini
Kendisiyle sürükler.
Aşağıda vadide
Onun ayak bastığı yerlerde çiçekler açar,
Ve çimenlik
Onun nefesi ile yaşar.

Fakat onu hiçbir gölgeli vadi,

Hiçbir çiçek,
Dizlerini sarıp tutamaz,
Aşk dolu gözlerle onu süzerek.
Düzlüğe doğrudur onun gidişi,
Yıllankavî hareketlerle.
Çaylar ünsiyet kurarak
Ona sokulur. Şimdi kadem basar
Düzlüğe, gümüş ihtişamında,
Ve düzlük onunla muhteşemleşir,
Ve düzlükten gelen ırmaklar
Ve dağlardan gelen çaylar
Onun sevinç nârasına katılıp çığırırlar: Kardeş!
Kardeş, kardeşlerini al götür,
Tâ kadim atanın bağrına kadar,

Ebedî ummana kadar, ki
Kollarını açmış bizleri bekler, vah
Boşuna açılmış kolarla bizi bekler,
Hasret çektiği bizleri kucaklasın diye;
Zira bizleri yer, ıssız çölün
Aç gözlü kumları; tepedeki güneş
Kanımızı emer; bir tepe
Bizi engelleyip göl yapar! Kardeş,
Düzlükten gelen kardeşlerini al,
Dağlardan gelen kardeşlerini al
Yanına, atana götür!

GELİN SİZ HEPİNİZ!

Ve artık dolup şişer o
Muhteşem! Bütün bir nesil
Bu hakanı yüksekliklere kaldırır!
Ve gümbür gümbür, galibiyetle o
Ülkeler isimlendirir, şehirler
Türer ayağının altında.

Durdurulmaz akımla çağlayarak
devam eder,
Kulelerini alevli zirvelerini,
Mermer binalar, bolluğunun
Hilkatini, arkasında bırakarak

Atlas dağları sedir ağacından evler taşır

Dev omuzlarında; dalgalanarak
Başının üstünde
Havalarda binlerce bayrak eser,
İhtişamının şahitleri.
Ve böylece o kardeşlerini,
Hazinelerini, evlatlarını götürüp,
Bekleyen Yaratıcının
- Sevinç gümbürleyişinde-
Bağrına basar.

Ahmed SCHMIEDE

MAHOMETS-GESANG

Bakın, kaynak nasıl fişkırmakta
Kayalardan neşe ile
Nurlu yıldızlar gibi pırıl pırıl!
Bulutlar üzerinden melekler
Onun gençliğini beslerdi
Fundalıklardaki kayalar arasında

Taptaze, gencecik
Raksederek bulutlardan
Mermer kaynaklara iner,
Tekrar yükselir sevinç
Nağmeleriyle semaya,

Dağ geçitlerinde, o
kovalıyor rengarenk çakılları,
Koparıp sürüklüyor genç önder
Kardeş kanatları da birlikte.

Çiçekler açıyor aşağı vadide
Yeşeriyor çimenler adım attığı her yerde
Nefesinden.
Onu yolundan alakoyamıyor hiçbir
Karanlık vadi, hiçbir çiçek
Aşk dolu sözlerle onu süzerek
Dizlerini sarıp tutamaz
Düzlüğe gidiyor kıvrılarak akışı.
Karşıp birleşerek
Dost oluyor dereler.
İniyor şimdi ovaya
Gümüş parıltılarla,
Ovalar onunla ihtişama bürünür.

Ovalardan ırmaklar
Dağlardan dereler
Sevinçle sesleniyor ona: Kardeş,
Kardeş, kardeşlerini al,
Beraber ezeli atana götür,
Açılmış kollarıyla
Bizi bekleyen
Ebedî okyanusa.
Eyvah, boşuna açılmış kollarla bekler
Hasret çektiği bizleri kucaklasın diye;
Çünkü ıssız çölde bizi yer
Kumlar,
Tepemizde güneş emip bitirir kanımızı,
Ve bir tepe engelliyor,
Göle varmamızı.
Kardeş
Ovalardan gelen kardeşlerini de al,
Dağlardan gelen kardeşlerini de al,
Birlikte götür atana!
Gelin hepiniz!
Ve koşuyor şimdi o
Bütün ihtişamıyla,
Bir nesil kaldırır bu Sultan'ı yükseklere,
Ve kükreyince o, zafarler kazanıyor,
İsimler veriyor beldelere,
Şehirler oluşuyor ayak bastığı yerde.

Durdurulmaz bir akınla devam ediyor,
Kulelerin aevli zirvelerine,
Mermer sarayları, hilkatinin icabı
Arkasında bırakarak.

Sedir ağaçlı evler atlas taşır
Geniş omuzlarında,
Dalgalanarak başının üstünde
Binlerce sancak yükseliyor göklere
İhtişamına şahadet ederek.

Ve böylece kavuşturuyor kardeşlerini,
Sevdiklerini, evlatlarını
Gönlü muhabbetle dolu, onları
Bekleyen Yaratıcı'ya

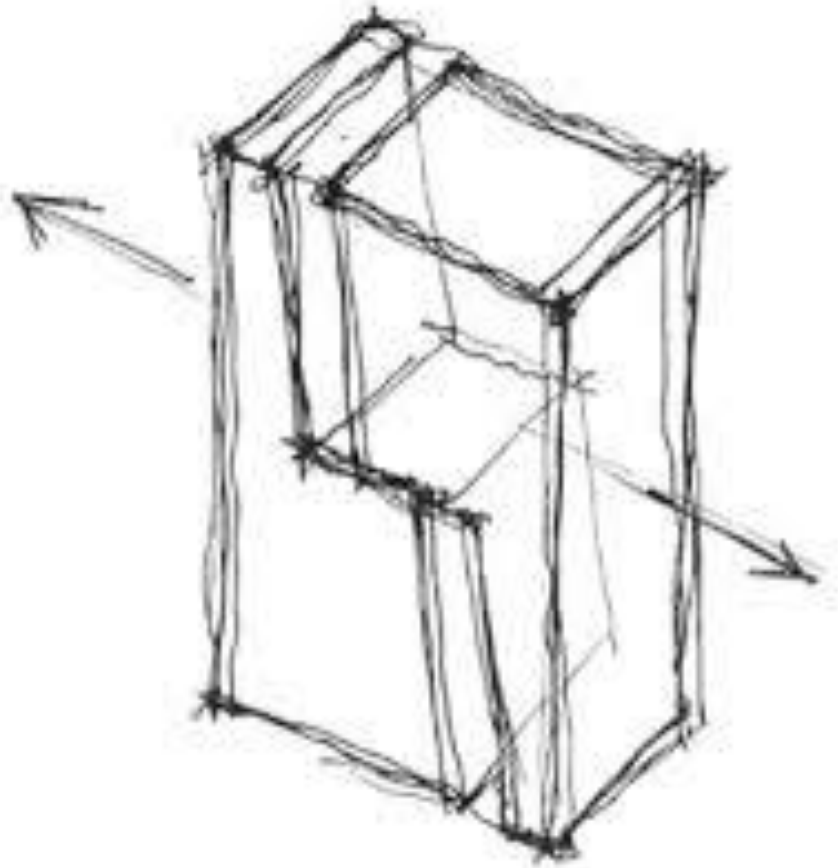
Bayram YILMAZ

Ek 11: Weimar kentindeki Hâfız-Goethe Anıtı

Resim 1: Weimer kentinin Beethoven Meydanındaki Hâfız-Goethe Anıtı.³⁰⁴ (Goethe'nin *Doğu-Batı Dîvânı* bağlamında Doğu-Batı ekseni üzerine oturtulmuş olan, granitten oyma bu Anıt, 12.07.2000 günü Alman ve İran Cumhurbaşkanı Rau ve Hatemi tarafından açılmıştır ve kültürlerarası diyalog ve barışı temsil etmektedir.)

³⁰⁴ Mertek, Muhammet, "İlm yolunda Goethe'nin peşinde", internet makalesi, 01.09.2018, www.mmertek.de, e. t.: 06.09.2019; <https://rp-online.de/politik/rau-und-chatami-weihten-hafis-goethe-denkmal-ein-aid-8274479>, e. t.: 06.09.2019; Dadder, Rita, "Goethe Hafis Denkmal", İnternet makalesi, https://www.weimar-lese.de/index.php?article_id=396, e. t.: 06.09.2019.

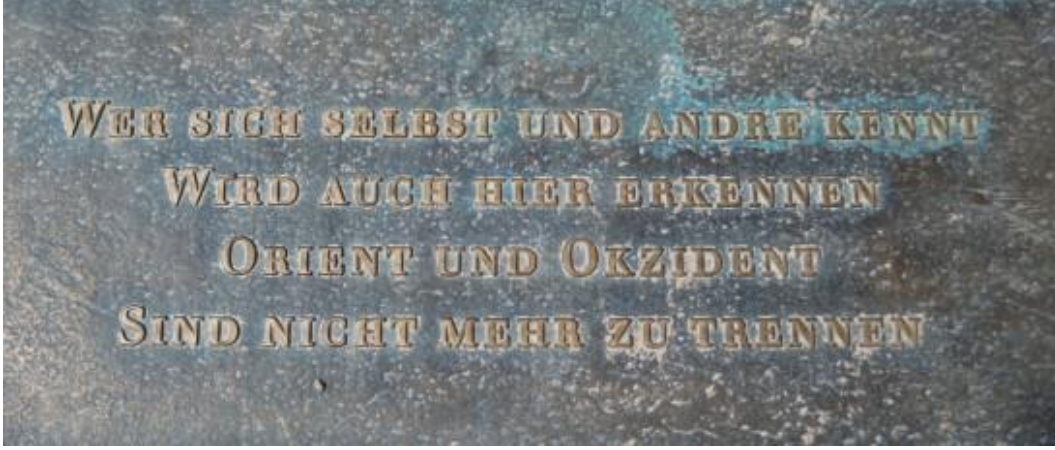
Resim 2: Hâfız'ı, yani Doğu'yu ve Goethe'yi, yani Batı'yı temsil eden bu iki sandalye, “ayrılmaz bir bütünün iki parçasıdır” anlamında bir çizim. Söz konusu iki sandalye de tek bir granit bloktan çıkarılmıştır.³⁰⁵

³⁰⁵ <http://www.raum204.de/fabian-rabsch/oeffentl/goethe.htm>, e. t.: 06.09.2019.

Resim 3: İran şairi Hâfiz'ın (1320-1388), anıtın tabanında yer alan bir şiiri.³⁰⁶

³⁰⁶ “Goethe-Hafis-Denkmal in Weimar”, İnternet makalesi, <http://www.literaturland-thueringen.de/orte/hafis-goethe-denkmal-in-weimar/>, e. t.: 06.09.2019.

Resim 4: Alman şairi Goethe'nin (1749-1832), anıtın tabanında yer alan bir şiiri.³⁰⁷

<i>Wer sich selbst und andere kennt, wird auch hier erkennen: Orient und Okzident Sind nicht mehr zu trennen.</i>	<i>Kendini ve başkalarını bilen herkes, Doğu ile Batı'nın Artık birbirinden Ayrılamayacağını da anlayacaktır.</i>
---	---

Tablo 1: Resim 4'teki şiirin Almancası ve Türkçesi (bk. Bölüm 2.3.).

³⁰⁷ "Goethe-Hafis-Denkmal in Weimar", İnternet makalesi, <http://www.literaturland-thueringen.de/orte/hafis-goethe-denkmal-in-weimar/>, e. t.: 06.09.2019.

Ek 12: İstanbul İslâm Bilimleri Müzesi'ndeki Goethe Köşesi

Resim 1: İstanbul İslâm Bilimleri Müzesi'ndeki Goethe Köşesi.³⁰⁸

³⁰⁸ <http://enzyklopaedie-des-islam.de/begriffe/g/goethe.htm>, e. t.: 06.09.2019.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

11.11.1970 Almanya (Hanau) doğumlu.

Eğitim ve Meslek Durumu:

İlkokul: Türkiye (Kırıkkale ve Denizli) 1976-1981

Ortaokul: Heinrich-Kraft-Gesamtschule (Frankfurt a. Main, Almanya) 1981-1987

Lise: Schule am Ried (Frankfurt a. Main, Almanya) 1987-1990

Abitur (Lise mezuniyeti) 1990, derecesi: Pekiyi

Tıp öğrenimi: Frankfurt Johann-Wolfgang-Goethe Üniversitesi 1990/91-1997

Tıp Doktora Çalışması: Johann-Wolfgang-Goethe Üniversitesi 2000, Almanya

Tıp Doktora Çalışması derecesi: Magna cum laude (pekiyi)

İç Hastalıkları Uzmanlığı: 03/2006, Almanya

Kardiyoloji Uzmanlığı: 06/2007, Almanya

Almanya’da muhtelif hastanelerde doktorluk (1999-2009).

Kardiyoloji Uzmanlığı denklik sınavı: İstanbul Ünivers. Tıp Fakültesi Çapa, 2011.

Mecburi hizmet: Hakkari Yüksekova Devlet Hastanesi, 2011-2013.

Yardımcı Doçentlik: İstanbul Bilim Üniversitesi, Kardiyoloji Anabilim Dalı ve

Florence Nightingale Hastanesi’nde Kardiyolog 2013-2014

2015’den beri NB Kadıköy Hastanesi’nde Kardiyolog.

2016’dan beri T.C. İstanbul Üsküdar Üniversitesi’nde Tasavvuf Kültürü ve

Edebiyatı Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Öğrenimi.

Bildiği yabancı diller: Almanca (anadil seviyesinde), İngilizce (orta-iyi),

Fransızca (orta).

Mesleki üyelikler:

Türk Kardiyoloji Derneği, Türk Tabipler Birliği, Deutsche Gesellschaft für

Kardiologie (Alman Kardiyoloji Derneği), Deutsche Gesellschaft für Innere

Medizin (Alman Dahiliye Derneği), ESC (Avrupa Kardiyoloji Derneği),

Landesärztekammer Hessen (Hessen Eyaleti Tabipler Odası), Almanya.

Diğer üyelik, etkinlik ve çalışmalar:

- TÜRKKAD üyesi ve bir bakıma TÜRKKAD’ın Almanya Şubesi olan Frankfurt’taki “Türk-Alman Kültürlerarası Forum” Derneği kurucu üyesi.
- Cemâlnur Sargut’un “Dinle” kitabının Türkçeden Almancaya çevrilmesi,
- Cemâlnur Sargut’un çok sayıda yurtiçi ve yurtdışı (Almanya, ABD, Çin ve Japonya) Tasavvuf Konferansları’na katılım.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Goethe’nin Eserlerinde İslâm ve İslâm Tasavvufu” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

Adı SOYADI:

Edibe Nuray SAATCI

İmza: